DE PREDIKHEEREN

TE

'S-HERTOGENBOSCH.

1296—1770.

NIJMEGEN,
L. C. G. MALMBERG.

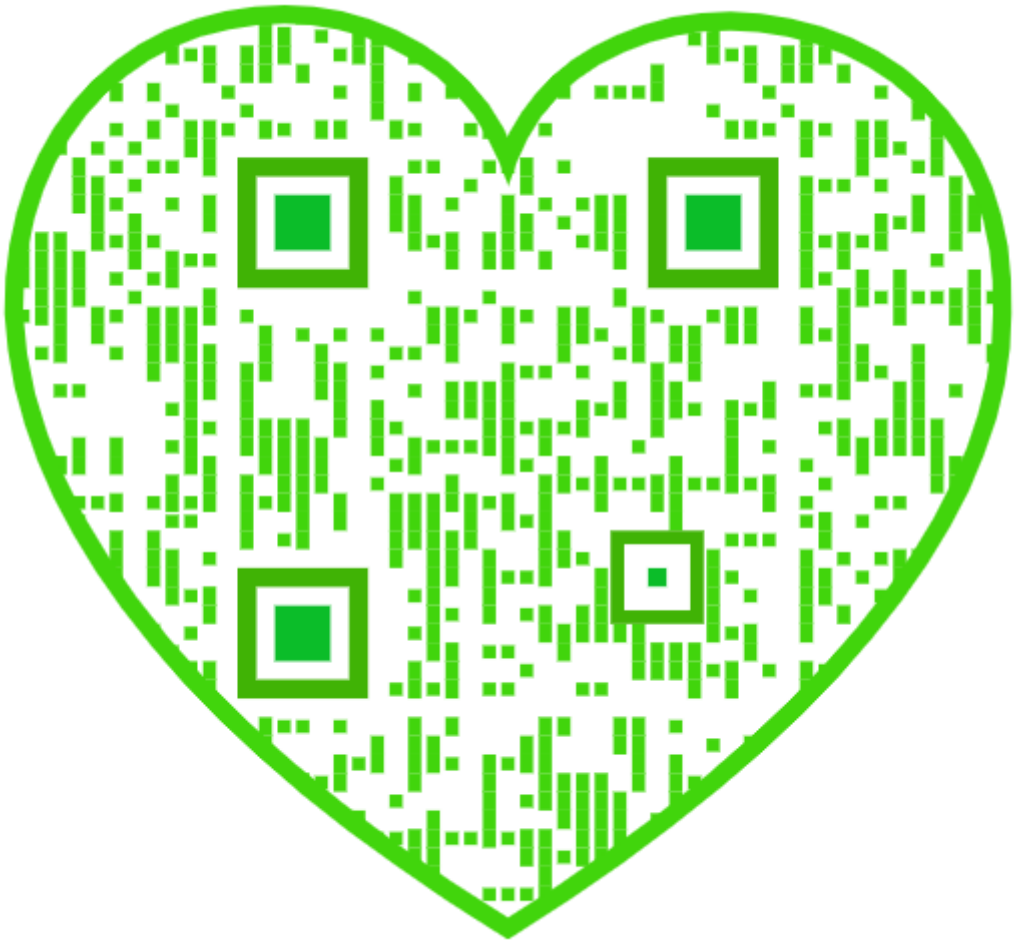

DE PREDIKHEEREN

TE

's-HERTOGENBOSCH.

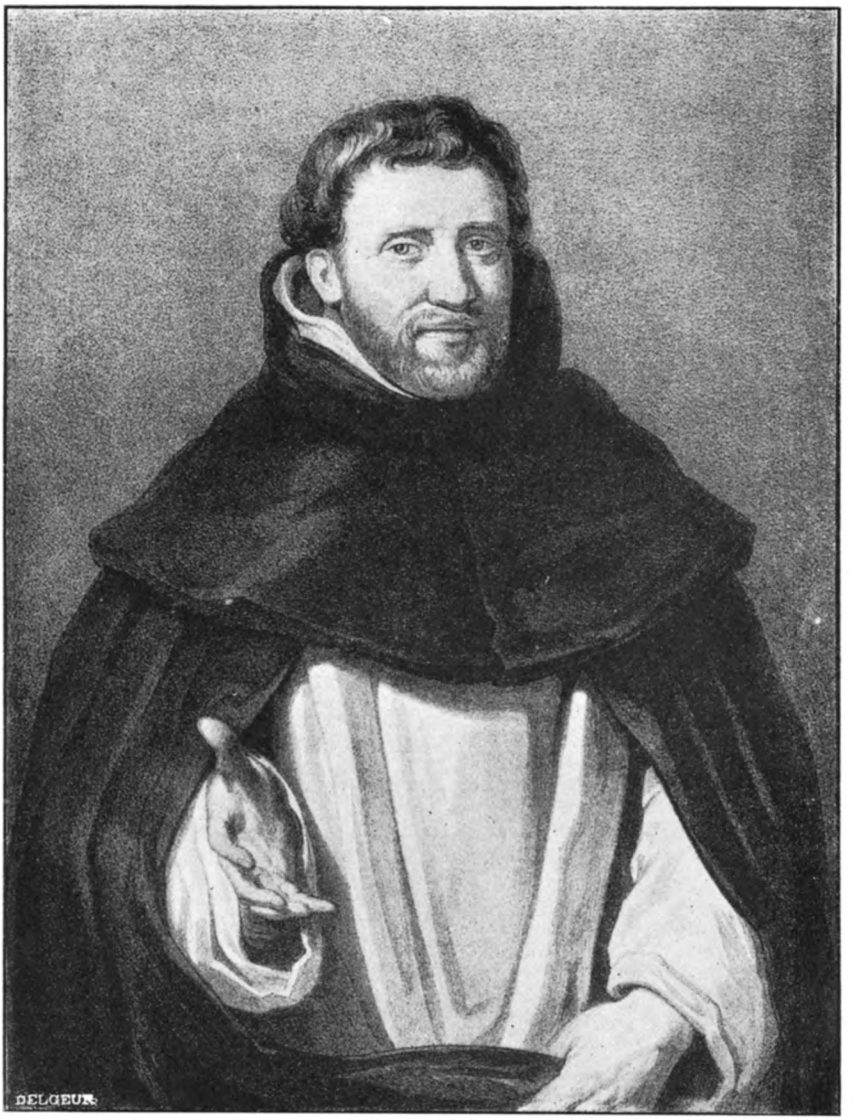

P. P. Rubens.

MICHAEL OPHOVIUS,

Bisschop van 's-Hertogenbosch.

DE PREDIKHEEREN

TE

'S-HERTOGENBOSCH.

1296—1770.

Eene bijdrage tot de geschiedenis van het Katholieke Noord-Brabant

DOOR

p. fr. G. A. MEIJER o. p.

NIJMEGEN,
L. C. G. MALMBERG.
1897.

IMPRIMI PERMITTIMUS.

Huisen, in Conventu Reg. SS. Rosarii,
die 27 Decembris 1896.

P. Fr. LUD. THEISSLING,
Prior Prov.

IMPRIMATUR.

Haaren, 8 Aprilis 1897.

L. BERKVENS,
Libr. Cens.

INHOUD.

Bladz.

VOORREDE. XIII

HOOFDSTUK I.

Van de stichting des kloosters tot de kloosterhervorming. 1296—1483.

Komst der Predikheeren te 's-Hertogenbosch. — Stichting des kloosters. — Ligging en uitgestrektheid der kloostergebouwen. — Voorrechten der religieusen door het kapittel van Sint-Jan bekrachtigd. — De werkkring der kloosterlingen binnen en buiten de stad. — Het klooster in 1419 in de asch gelegd. — Prioraat van P. Van Son. — Vrome stichtingen. — Bezoek van aartshertog Maximiliaan van Oostenrijk. — De pest woedt in de stad en ontvolkt het klooster. 1

HOOFDSTUK II.

Van de kloosterhervorming tot de beeldstormerij. 1483—1566.

P. Jacobus Sprenger, inquisiteur van Duitschland, hervormt het kloosterleven. — Wonderbare genezing door de voorspraak der H. Catharina. — Broederschap van het H. Sacrament. — Weldadigheid der burgerij jegens de kloosterlingen. — Vergrooting en verfraaiing van kerk en klooster. — Kunstenaars in de kloostercel: P. Joannes van Gemert, P. Nicolaas van Roosendael, P. Joannes van Maren. — Vergadering van het muitziek volk op den Prekerbeemt en plundering des kloosters. — Twistgeding tusschen de paters en de stad over den vrijdom

Bladz.

van accijns. — Wederdoopers te 's-Hertogenbosch. Gedenkwaardige kloosterlingen: P. Henricus de Caemeteriis, P. Joannes de Colle, P. Joannes Baerlenus, P. Gerardus de Bie, P. Theodericus van Oirschot, P. Augustinus van Heusden, P. Gerardus van Herpen, P. Anselmus van Ghemert, P. Adrianus Laurentii, P. Theodericus Strick 12

HOOFDSTUK III.

Van de beeldstormerij tot de verovering der stad. 1566—1629.

Prioraat van P. Antonius van Leendt. — P. Godefridus van Mierlo, provinciaal. — Beeldstormerij in het klooster. — Plundering en verdrijving der religieusen. — Terugkomst der paters en opening der kloosterkerk. — Strijd tusschen Katholieken en Calvinisten. — Vrome levenswandel van P. Everardus van Leendt. — Verrassing van Maurits door twee Predikheeren verijdeld. — Apostolaat der Predikheeren in de Meierij. — Verschillende paters door de Geuzen mishandeld. — Heldhaftig gedrag van P. Matthaeus van Lierop. — P. Michael Ophovius, provinciaal der Nederlandsche Ordesprovincie. — Gevangenschap van P. Ophovius. — Blijde intocht van P. Ophovius als bisschop van 's-Hertogenbosch. — Bezorgdheid van bisschop Ophovius vóór en tijdens het beleg. — Verovering der stad, uittocht der religieusen. 45

HOOFDSTUK IV.

Van de verovering der stad tot den inval der Franschen. 1629—1672.

Verkooping en wegvoering der kloostergoederen. — Onteigening en sloping der kloostergebouwen. — De Bossche Predikheeren vestigen zich in 1630 te Venloo en eindelijk in 1639 te Gemert. — Bloei van het klooster te Gemert. — In 1648 worden de Predikheeren uit Gemert verdreven. — Plundering des kloosters en wegvoering des priors P. Davids. — Stichting van het klooster te Mechelen in 1651. — Verdrukking der Katholieken in Den Bosch; eenige Predikheeren zijn in de

Bladz.
stad achtergebleven om ter sluiks de geloovigen bij te staan. - Toestand der stad onder godsdienstig en burgerlijk opzicht. — Werkzaamheden der Predikheeren in de Meierij. — De Meierij een missie-veld voor de Calvinisten, een wingewest voor de Staten 96

HOOFDSTUK V.

Van den inval der Franschen tot de opheffing der Predikheeren-staties. 1672—1770.

Het bedehuis aan het Hinthamereinde. — Pater L. Jansen Boy belast met de zielzorg der parochie van Sint-Jacob. — Beschrijving van het Missie-huis. — P. van den Bossche verbannen wegens het uitgeven van een catechismus. — Geschil over de bediening der parochie van Sint-Jacob ; uitspraak van Rome. — Pater J. van Bilsen, deken van Den Bosch ; zijn strijd tegen de Jansenisten en Anti-Thomisten. — Gevolgen der bekeering van Sophia Aelberts; twee Predikheeren in Den Bosch gevangen. — Noodlottige resolutie der Staten-Generaal in 1730. — Het bedehuis in de Vuchterstraat. — P. Dominicus Strick door de predikanten bij de Schepenen aangeklaagd. — Bekeering van Trémoille, gouverneur van Den Bosch. — Pater de Neve, deken van Den Bosch. — De parochie van Sint-Cathrien vereenigd met de Missie der Predikheeren. — Het bedehuis in de Kerkstraat. — Armoede van P. Anthonius Verheijden. — Pater Spijkers verkrijgt de canonieke oprichting der Rozenkransbroederschap. — Toestand der Meierij omstreeks 1672. — Parochiën in de Meierij door Predikheeren bediend. — Termijnen der Predikheeren. — Broeder David van Robbroek door den Drost van Berlicum in hechtenis genomen. — Verdrijving der ordesgeestelijken uit de Meierij. — Pater van Kerckhof te Hilvarenbeek opgelicht en naar Den Bosch gevoerd. — Apostolaat der Predikheeren in de Meierij ; de Rozenkransbroederschap overal opgericht. — Besluit. 129

AANHANGSEL.

Bladz.

I. *Het Bossche Predikheerenklooster te Mechelen.*

Stichting des kloosters. — In 1736 wordt de kloosterkerk ingewijd en langzamerhand met kunstschatten verrijkt. — Het klooster eene kweekschool voor missionarissen, bestemd voor Noord-Nederland. — Dwangmaatregelen van keizer Joseph II tegen de religieusen. — Het klooster overweldigd en geplunderd door de Franschen. — Gedenkwaardige religieusen. — Norbertus van Bilsen, prior van Mechelen en provinciaal der Nederduitsche provincie. 171

II. *Het Vicariaat te Gemert.*

De Dominicanen komen in Gemert terug en belasten zich met het onderwijs aan de Latijnsche school. — De Staten door de predikanten tegen de religieusen opgezet. — Eervol getuigenis der gemeente. — P. Henricus van der Aa, lid van het Mechelsche klooster, brengt de school tot het toppunt van bloei 191

BIJLAGEN.

Bladz.

I. Extract uit het Register der Renten en Cijnsen van het Predikheerenklooster te 's-Hertogenbosch 201

II. Overeenkomst tusschen den Deken van Sint-Jan, Aegidius van Gerwen, en de Predikheeren 28 September 1412. . 213

III. Onderhandeling der Predikheeren met den Deken van Sint-Jan, Aegidius van Gerwen, over het begrafenisrecht, 11 September 1413. 215

IV. P. P. Jacobus Sprenger en Brixius Florentii beloven aan den magistraat van 's-Bosch de kloosterhervorming te zullen invoeren, 14 September 1483 217

V. Maximiliaan van Oostenrijk beveelt den Generaal der Predikheeren de hervorming des kloosters aan, 17 September 1483. 218

VI. De magistraat van 's-Bosch geeft den Generaal der Predikheeren verslag van de invoering der kloosterhervorming, 29 September 1483. 219

VII. Beroep van P. Wilhelmus van Grave, supprior der Predikheeren, op den H. Stoel tegen Joannes van Hoorne, bisschop van Luik, wegens de oprichting eener broederschap van het H. Sacrament, 4 April 1494 221

VIII. Testament van Aleydis, dochter van Henricus Loenmans en weduwe van Jacobus Goyarts, 20 Augustus 1503 . . 229

IX. Laatste wilsbeschikking van Vrouwe Herbrech, weduwe van Heere Joannes Dichier, heer van Mierlo, 12 April 1501. 232

X. Aflaatbrief voor de vereering van O. L. van den Vrede, 28 Juli 1561 235

Bladz.

XI. Loffelijk getuigenis van Nicolaas Zoesius, bisschop van 's-Bosch, over den arbeid der Predikheeren, 30 Januari 1618 236

XII. Staat van het jaarlijksche inkomen der Predikheeren te 's-Hertogenbosch 1630 237

XIII. De Provinciaal der Predikheeren laat een onderzoek instellen naar de oprichting van een prioraat te Stratum, 27 Augustus, 1634. 239

XIV. Brief der Bossche Predikheeren voor een prioraat te Stratum, September 1634 240

XV. Decreet van den Provinciaal der Predikheeren, waarbij het vicariaat van Stratum tot klooster verheven wordt, 24 September 1630 243

XVI. P. Nicolaas Rudolphius, generaal der Predikheeren belooft den Bosschen Paters, zijne bescherming, 23 Juni 1637 . 245

XVII. Termijnen van het Predikheerenklooster te 's-Hertogenbosch, 16de eeuw 246

XVIII. Termijnen der Predikheeren in de Meierij, 18de eeuw . . 252

XIX. Loffelijk getuigschrift der Aartspriesters van Helmond, Osch, Orthen en Hilvarenbeek van den arbeid der Predikheeren in de Meierij, 12 April 1701 255

XX. Lijst der Prioren van het Bossche Predikheerenklooster en der Paters, die werkzaam zijn geweest in het bedehuis van het Hinthamereind, *Sint-Jacob*, in de Vuchterstraat, *Sint-Cathrien*, en de Kerkstraat, *Sint-Anna* 256

Personenregister 261

VERKLARING.

P. A. O. P. beteekent Provinciaal Archief van de Orde der Predikheeren.

VOORREDE.

Zes eeuwen zijn er verloopen sedert in Noord-Brabants Hoofdstad een klooster werd gesticht voor de zonen van den H. Dominicus, den apostolischen prediker, den kloeken verdediger des geloofs.

Dat eeuwgetijde scheen ons een welkome gelegenheid, om voor onzen geest de wisselingen terug te roepen, waaraan deze stichting in den loop der eeuwen bloot stond, om de waardige mannen te herdenken, die thans in het duister verleden als begraven, eenmaal aan de fiere burgerij van 's-Hertogenbosch tot sieraad en steun strekten.

De bewoners van dat klooster leefden niet buiten alle menschelijke samenleving, onbekend en verscholen in de eenzame kloostercel, zich alleen toeleggend op zelfheiliging, maar verkeerden krachtens hunne instelling met de poorters, onder wie zij door de kracht des goddelijken woords en het voorbeeld eens evangelischen levenswandels het Rijk Gods moesten verbreiden. Veelal zonen der burgerij, namen zij innig deel in de lotgevallen der burgerij, in haar verblijden en lijden. Vandaar is de geschiedenis der Bossche Predikheeren zeer nauw saamgeweven met de geschiedenis der oude Hertogstad, hetgeen ons meermalen aanleiding gaf om godsdienstige feiten en toestanden te schetsen, die de burgerij meer in het algemeen betroffen — eene vrijheid, die, naar wij vertrouwen, ons niet euvel zal worden geduid.

De werkkring der Predikheeren van 's-Hertogenbosch strekte zich ook uit over de Meierij, èn in de dagen van vrede en voor-

spoed, èn niet het minst in het langdurig tijdvak der verdrukking en miskenning, het lag derhalve voor de hand, dat verschillende bladzijden aan dit echt katholieke, zwaarbeproefde gewest gewijd werden. Niet alzoo de Baronie van Breda. Wel waren daar dikwijls Predikheeren werkzaam, o. a. te Prinsenhage, Standdaarbuiten, Groot-Zundert, enz. maar deze religieusen behoorden veelal tot het Dominicanenklooster van Antwerpen, zoodat deze streek buiten bespreking blijft.

Daar de Predikheeren, na de inneming van Den Bosch, zich blijvend vestigden te Mechelen en van daar de staties te 's-Hertogenbosch en de termijnen in de Meierij bedienden, scheen de volledigheid te vorderen, dat ook het klooster te Mechelen beschreven werd. Ook het vicariaat te Gemert kwam ons te belangrijk voor, dan dat wij het zouden verzwijgen.

Wat ons tot de samenstelling dezer geschiedenis vooral aanmoedigde, was het benijdenswaardig voorrecht, dat zeldzame, belangrijke documenten onze geschiedvorsching ten dienste stonden; daardoor toch was het mogelijk de duisternis eenigszins te verdrijven, waarin zoovele andere katholieke stichtingen van ons vroom voorgeslacht, bij gemis of vernietiging der archiefstukken, onherroepelijk gehuld blijven. De Zeereerw. p. A. J. J. Hoogland, archivaris der Dominicanen in Nederland, ontsloot ons het belangrijk archief zijner Orde en schonk ons het volgende ten gebruike:

1°. *Verzameling van oorspronkelijke brieven betrekking hebbende op het Bossche Predikheerenklooster; de oudste klimt op tot 1412.*

2°. Chronicon conventus Buscoducensis. *Deze kroniek van 1296—1652 is geschreven door den Predikheer Jacobus Brouwer van Rotterdam, in het Predikheerenklooster te Mechelen, omstreeks de helft der vorige eeuw; zij bevat ook een uitvoerig* Necrologium Fratrum *van 1296—1626.*

3°. *Register van het archief der Bossche Predikheeren te Mechelen. Dit register is met de meeste nauwgezetheid in fraai schrift door P. J. Brouwer samengesteld. Het bevat o. a. eene volledige opgave van alle fundatiën door de oudste familiën van 's-Hertogenbosch aan de paters vermaakt.*

4°. *Verzameling van stukken betrekking hebbende op de termijnen der Predikheeren in de Meierij, en hun verblijf te Stratum.*

5°. *Eenige stukken omtrent de Predikheeren-staties te 's-Hertogenbosch.*

6°. *Copie-extract van de* Regesta Magistrorum Generalium Ord. Praed.

Voor deze welwillendheid, zoomede voor de bereidvaardigheid, waarmede ZEw. ons met zijne uitgebreide kennis en belezenheid steeds behulpzaam was, betuigen wij hier openlijk onze erkentelijkheid. Ook is het ons aangenaam een woord van dank te richten tot den WelEd. Heer L. van der Steen, bibliothecaris van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant, *en den Weleerw. Heer W. A. Hoevenaars, can. reg. der abdij te Heeswijk, voor de ons verleende, zeer gewaardeerde hulp.*

Wellicht is de verklaring niet overbodig, dat wij bij het schetsen van toestanden, waaraan andersdenkenden aanstoot mochten nemen, geenszins bedoelen nazaten aansprakelijk te stellen voor hetgeen eeuwen geleden door hun voorgeslacht misdreven is. Het verleden zij ter wille van het heden vergeven.

En hiermede bieden wij den Katholieken van 's-Hertogenbosch en de Meierij deze bladzijden als een gedenkpenning van de Bossche Predikheeren, en herhalen de aloude lofspraak:

Silva, tuae laudes non extinguentur in aevum,
Donec ab astriferi ros fluet axe poli.

NIJMEGEN.
Allerheiligen, 1896.

p. fr. G. A. MEIJER
Ord. Praed.

I.

Van de stichting des kloosters tot de kloosterhervorming.

1296—1483.

Wanneer bestoven of halfverweerde charters, te eeniger tijd ontdekt, getuigen zouden van de geestelijke werkzaamheid der Predikheeren in de Meierij van 's Bosch vóór het jaar 1286, dan zou dit geenszins in hooge mate onze verwondering wekken. Integendeel, wij achten het vermoeden genoegzaam gewettigd, dat de zonen van den H. Dominicus reeds vóór dit tijdstip Noord-Brabant doorkruisten; zij toch stonden door hunnen stichtenden levenswandel, door hun ijverig apostolaat aan het hertogelijk hof hoog aangeschreven [1]). Vooral hertog Hendrik III en zijne gemalin Aleyda waren den kloosterlingen zeer genegen; zij begiftigden hun klooster te Leuven met rijke stichtingen en kozen de kloosterkerk tot hunne laatste rustplaats uit. Als een blijvend gedenkteeken dier toewijding aan de Orde stichtte Aleyda in 1262 een Dominicanessenklooster te

[1]) *Belgium Domin.* pag. 129: „ob devotionem dictorum Prioris et Fratrum, „quos propter sanctam conversationem suam sincera amplectimur in Domino „charitate." — Aldus Aleyda in een diploom aan het Leuvensch klooster, 1263.

Auderghem bij Brussel, *monasterium Vallis ducissae* geheeten, en bewoog haren zoon, hertog Jan, in 1270, om het begevingsrecht der parochiekerk te Orthen aan dit kloosster af te staan. Dit laatste feit zal ongetwijfeld hebben bijgedragen tot een menigvuldiger bezoek der paters te 's-Hertogenbosch, tot de stichting van een terminarishuis. Eerst in 1286 vestigden zich voor goed twee paters uit Leuven: Walter van Roemerswaal en Godefridus van Heze, in de hertogstad. Zij hadden er waarschijnlijk een particulier huis betrokken, toen zij in 1292 van Cecilia, weduwe van Engelbert Lodewijk, een huis en erf kochten, gelegen in de buurt Hintham buiten de oude Leuvensche poort, later de Gevangenpoort genaamd. Daar twee zoons van Cecilia wegens minderjarigheid het koopcontract nog niet konden onderteekenen, zijn de schepenbrieven van verkoop en overdracht gedagteekend van 1296, Zaterdag na het feest der Apostelen Petrus en Paulus. Behalve dit terrein verwierven de paters nog een huis en erf, toebehoorende aan zekere begijn Metta en gelegen aan de Dieze. Op dit laatste perceel legden zij in hetzelfde jaar den grondslag tot een uitgestrekt klooster, gelijk gestaafd wordt door een aloud tijdvers, waarin de letter *d* niet meetelt:

In Busco struitur preconum lux veneranda.

De tijd, waarin de Predikheeren zich te 's-Hertogenbosch vestigden, was een tijdperk van bloei en krachtsontwikkeling. De ridderlijke, manmoedige hertog Jan I, de held van Woeringen, voerde krachtdadig de teugels van het bewind en bracht Brabant tot welvaart, macht en aanzien. Niet het minst deelde de hoofdstad der Meierij in dien vooruitgang. De stadswallen werden te eng om de nijvere bevolking te omvatten; daarbuiten

breidden zich de wijken meer en meer uit, en terwijl de muren des kloosters werden opgetrokken, verrees in de onmiddellijke nabijheid een heerlijke tempel, de beroemde Sint-Jan.

Reeds in het jaar 1296 werd het klooster op het kapittel der Teutonische ordesprovincie, te Bremen vergaderd, rechtens erkend en onder de kloosters dezer provincie opgenomen. P. Gerardus de Puteo werd als prior over de jeugdige stichting aangesteld, doch overleed reeds den 22sten April 1299. Zijn kortstondig bestuur was echter niet onvruchtbaar geweest. Als een wijze bouwmeester had hij de grondslagen gelegd van het geestelijk, gemeenschappelijk leven zonder hetwelk geen klooster, ondanks allen tijdelijken voorspoed, duurzaam bestaan kan. Gelijk de Minderbroeders met toestemming van den pastoor van Orthen jurisdictie uitoefenden, zoo dienden ook de Predikheeren aan de geloovigen de H.H. Sacramenten toe; hiermede bleven zij belast, totdat de Sint-Jan tot parochiekerk was verheven [1]). Maar de werkkring der kloosterlingen strekte zich verder uit: zij verkondigden Gods Woord in alle omliggende plaatsen en predikten op bepaalde feestdagen in de parochiën van Peelland, Maasland, Kempenland, het Kwartier van Oisterwijk, de baronie van Breda en het Land van Heusden. Ter vergelding dezer diensten stond men den paters niet alleen toe termijn te houden, maar schonk hun ook menige gift tot levensonderhoud, tot uitbreiding des kloosters of tot verfraaiing der kloosterkerk. Talrijk zijn de legaten, renten, cijnsen, rogpachten en tienden, die in den loop der 14de en 15de eeuw aan het klooster

[1]) M. S. Brouwer. *Chronicon conventus Buscoducensis.*

vermaakt werden; leggen zij getuigenis af van den vromen zin onzer vaderen, zij zijn niet minder sprekende bewijzen van de achting en de liefde, die men den Predikheeren toedroeg [1]).

In 1318 werd de vesting uitgelegd en omsloot nu binnen hare muren de Sint-Janskerk en het Predikheerenklooster. Het klooster strekte zich van de „Tafel van den H. Geest," thans het Oude-Mannenhuis, langs de Hinthamerstraat uit tot de Eerste Nieuwstraat — de Tweede Nieuwstraat werd eerst in 1641 over den kloostergrond aangelegd. Achter het klooster was het terrein tot de stadswallen deels weide, deels boomgaard, en door de Dieze doorsneden. Van de kerk weten wij, dat zij aan de H.H. Petrus en Paulus was toegewijd; overigens moet het klooster een ruim gebouw geweest zijn, daar verscheidene malen: in 1336, 1362, 1383 en 1410 de paters der Teutonische provincie, ten getale van meer dan honderd, zich hier tot het houden eens kapittels vereenigden.

De Sint-Janskerk werd in 1366, vooral op aandringen van Adam van Mierd, door den Bisschop van Luik tot een collegiale kerk verheven met een kapittel van dertig kanunniken, overeenkomende met de dertig altaren der kerk. Om evenwel aan dit kapittel genoegzame middelen van bestaan te verzekeren, werden in 1413 door paus Joannes XXII de kerken van Orthen en 's Bosch bij het kapittel ingelijfd. Deze machtsvermeerdering des kapittels boezemde den Predikheeren bezorgdheid in voor de toekomst, en daarom verzochten zij aan de kanunniken om, alvorens deze inlijving tot stand kwam, hunne

---

[1]) M. S. Brouwer. Bijlage I.

privilegiën plechtig te bekrachtigen. Hierop belegde de kapitteldeken Egidius van Gerwen met de overige kanunniken den 28sten September 1412 eene vergadering, waarin vastgesteld werd, dat de paters dezelfde vrijheid van prediken en biechthooren zouden genieten, welke zij totnogtoe bezeten hadden; wat het begraven der leeken in hunne kerk betreft, zouden zij zich regelen naar de voorschriften van het Leuvensche Predikheerenklooster. Van een en ander werd een officiëel stuk opgemaakt [1]). Dat deze voorzorg niet overdreven was, bleek reeds het volgende jaar, toen de deken weigerde het gesloten verdrag te erkennen; hij moest evenwel zwichten, en sinds dien tijd tot het jaar 1629 bleven de paters in het ongestoord bezit dezer privilegiën.

Een zware ramp trof de stad, en het klooster in het bijzonder, op Zondag den 29sten April 1429. Nabij de Sint-Antoniuskapel op het Hinthamereinde sloeg een felle brand uit in het huis *De Valk;* het vuur deelde zich in een omzien mede aan de naastbijgelegen woningen en bereikte het H.-Geesthuis, dat deels met stroo gedekt was. Tot hier zou het vratige vuur zich beperkt hebben, had de rector van het godshuis door nalatigheid of kortzichtigheid geen aanleiding gegeven, dat de vlammen naar het belendend Predikheerenklooster oversloegen. Nu was de ramp niet te overzien; de vuurzee strekte zich steeds verder en verder uit, verzwolg achtereenvolgens alle aangrenzende panden en verhief hare lekkende golven naar de Sint-Jan. Toen de vuurgloed ging liggen, boden de Hinthamerstraat met het Begijnhof, het H.-Geesthuis, het Preekheerenklooster en het

---

[1]) Zie Bijlage II en III.

Gasthuis aan de ontstelde burgerij slechts puinhoopen aan; op de Markt was slechts één huis, waar *De Hond* uithing, gespaard, terwijl de Sint-Jan van dak was beroofd en ernstige schade geleden had. Honderd twaalf menschen verloren bij die ramp het leven. Hoe groot de verslagenheid was der paters, laat zich denken. Kerk, klooster, alle kostbaarheden, charters en geschriften waren eene prooi geworden der vlammen. Het beteekende weinig, dat den rector van het H.-Geesthuis door den Hertog en den magistraat eene schadevergoeding van 900 gulden werd opgelegd; de wederopbouw eischte schatten, en vanwaar deze verworven? De poorters waren verarmd; velen tot den bedelstaf gebracht; de geestelijken bespaarden hunne middelen tot herstelling der zwaargeteisterde hoofdkerk. In die droeve omstandigheden ontzonk den prior de moed; hij diende zijn ontslag in en trok zich terug naar zijn klooster te Utrecht. Gelukkig bevond zich onder de verlaten kloosterlingen een man, die bezield met jeugdigen ijver en vertrouwen op God de neerslachtigen opwekte: P. Joannes, naar zijne geboorteplaats van Son genaamd. De religieusen kozen hem tot prior, en terstond sloeg hij de handen aan het werk om het klooster uit zijn asch te doen verrijzen. Verschillende kloosterlingen werden naar Utrecht, Duitschland, Westfalen, Saksen, enz. ter inzameling van giften uitgestuurd; en niet met ledige handen keerden zij weder. Zelf ontving hij van abten en prelaten kostbare reliquieën, van edelen en vorsten bouwmaterialen; ja, de faam liep, dat hij door bovennatuurlijke tusschenkomst geldsommen verwierf. Eens, zoo verhaalt men, liep de prior door de in aanbouw zijnde kloostergangen, het hoofd vol zorgen, omdat hij

ternauwernood het arbeidsloon der werklieden kon uitbetalen, toen plotseling een vreemdeling hem te gemoet trad, die naar de reden zijner bedruktheid vroeg. De prior gaf ten antwoord, dat hij niet wist, vanwaar zooveel werklieden te betalen. Hierop reikte de vreemdeling hem een zak goudstukken over om daarmede in de nooden te voorzien. Dankbaar wilde de overste den onbekenden weldoener een schuldbekentenis geven, doch deze was eensklaps verdwenen, bij den vromen prior het vermoeden achterlatend, dat de H. Petrus, de patroon des huizes, zijn vereerders was te hulp gekomen. — Onder de vorstelijke weldoeners bekleedde de eerste plaats: hertogin Maria, dochter van Jan den Stoute en gemalin van Adolf van Kleef. Dank de onvermoeide werkzaamheid der religieusen, de onuitputtelijke liefdadigheid der geloovigen en het verstandig bestuur des priors, rees het klooster uit zijne puinen, schooner en luisterrijker dan het te voren ooit geweest was. Erkentelijk vermeldt de kloosterkroniek o. a. de volgende zeven giften en stichtingen:

1420. 21 Aug. Joannes, zoon van Petrus Broek van 's Bosch, met zijne echtgenoote Catharina, vermaakt bij uitersten wil aan het klooster eene pachthoeve, gelegen in de parochie van den H. Lambertus, in de buurt Cromvoirt, tot stichting van een eeuwig jaargetijde en eene herinnering op het zielboek [1]).

---

[1]) Zooals men weet, klimt het gebruik om afgestorven weldoeners bij de godsdienstoefening in de gebeden der geloovigen aan te bevelen tot de vroegste tijden der Kerk op.

1429 . . . . . Stichting van eene dagelijksche mis op het altaar van Sint-Jacob, Apostel, door vrouwe Heylwig Gasteldonck, begijn in het groote Bossche begijnhof.

1429. 28 Nov. Enghela Brocke, weduwe van Theodorus van Breda, begijn in het kleine Bossche begijnhof, sticht eene dagelijksche mis op het altaar van O. L. Vrouw.

1431. 14 Aug. Vrouwe Elisabeth van Kleef en Mark, hertogin van Beieren en weduwe van Stephanus, hertog van Beieren, en van Reinier van Valckenborgh, heer van Born, stichtte in dit klooster vier jaargetijden en vermaakte daartoe een cijns van $6^1/_2$ mud rogge.

1434 . . . . . Philips, hertog van Brabant, schenkt het klooster eenige renten vrij, die hij als landsheer van het kloosterterrein hief.

1443 . . . . . Margaretha Spiker sticht een gasthuis, in de Postelstraat bij het kleine begijnhof, en stelt tot provisors aan: den prior der Predikheeren, den gardiaan der Minderbroeders en den deken van Sint-Jan.

1457. 11 Mei. Jonkheer Joannes Dicbier, graaf van Megen, heer van Mierlo, graaf van Jerusalem, bepaalde bij testament, dat hij in de kloosterkerk bij zijne voorouders wilde begraven worden; en vermaakte aan de kloosterlingen, behalve zijn zilver, eene jaarlijksche rente van 158 gulden op de heerlijkheden Craendonck, Eindhoven en Woensel voor de stichting van

vier plechtige jaargetijden met broodbedeeling.

De ijverige P. van Son, die achtereenvolgens een en dertig jaar prior was, mocht de voltooiing des kloosters nog aanschouwen; hij stierf den 27sten Augustus 1450.

Gelijk elk klooster destijds voor zich nieuwe leden wierf, zoo droeg het ook zorg voor de wetenschappelijke vorming der jeugdige kloosterlingen. Vandaar trof men er professoren aan voor de wijsbegeerte, de theologie en de Schriftuur; slechts wanneer de religieusen een theologischen graad wilden behalen, moesten zij zich naar een *studium generale* begeven. Aldus werden in 1398 uit het Bossche klooster P. Arnoldus van Raamsdonck met P. Joannes van Son voor twee jaren naar Erfurt gezonden en P. Joannes Cuyst naar Norwich in Engeland [1]).

Het aantal kloosters der Teutonische provincie was tegen het einde der XIVde eeuw zoozeer toegenomen, dat één man onmogelijk het geheele gebied kon overzien; de provinciaal besloot daarom over enkele gewesten een vicarius aan te stellen. Om deze reden werden de kloosters van 's Bosch, Antwerpen, Maastricht, Leuven

---

[1]) 1395. Die 28 Nov. assignavit pro biblico in conventu Coloniensi pro anno immediate fr. Nicolaum Eystrick conventus Buscensis cum gratiis in forma.

1397. Die 19 Oct. fr. Walterus de Confluentia fuit assignatus in conventu Buscensi.

1398. Die 10 Julii. fratres Arnoldus de Raemsdonck et Joannes de Son de conventu Buscensi fuerunt assignati studentes theologie per duos annos in conventu Erfordiensi provincie Saxonie.

Die 2 Sept. fr. Joannes Cuyst conventus Buscensis fuit assignatus studens theologie per duos annos in conventu Norvicensi provincie Anglie.

Regesta Mag. Gen. Ord. Praed.

en Auderghem onder een vicarius gesteld, die genoemd werd *vicarius nationis Brabantiae* [1]).

In welke lotgevallen der stad 's-Hertogenbosch tijdens de XIV^{de} en XV^{de} eeuw het Preekheerenklooster bijzonder betrokken was; welke gedenkwaardige mannen het opleverde; welke gewichtige diensten het aan godsdienst en staat bewees; ziedaar vragen, waarop wij, bij gebrek aan bescheiden, het antwoord schuldig blijven. Alleen heeft de geschiedenis geboekt, dat in 1481 tijdens het plechtig kapittel van het Gulden Vlies Maximiliaan van Oostenrijk in het dominicaner klooster zijn intrek nam. Daar ontving hij de hulde der Vliesridders, daar in de groote zaal hield hij met zijne edelen het bekende luisterrijke banket, waarbij onverwachts Lodewijk van der Gruythuize verscheen, om zich van allen blaam te zuiveren. Het bezoek van zoo hoog een gast, wiens edelmoedigheid de Sint-Jan nog dankbaar herdenkt, bepaalde zich voor het klooster niet tot de eer; met vorstelijke mildheid stelde Maximiliaan de kloosterlingen in staat om het volgende jaar nieuwe aankoopen te doen en het klooster uit te breiden. Dit werk vond echter groote vertraging door den wreeden geesel, de pest, waarmede stad en land in 1482 geslagen werd. Overal snelden de Predikheeren den noodlijdenden ter hulp, maar zij vielen grootendeels als slachtoffer hunner

---

[1]) 1399. Die 1 Jan. fr. Anselmus de conventu Trajectensi fuit factus vicarius in quatuor conventibus inferioribus nationis Brabantie, videlicet Trajectensi, Lovaniensi, Antverpiensi et Buscensi et in monasterio de Auderghem Vallis ducisse cum auctoritate visitandi et alia faciendi, que consimiles vicarii posse facere ibidem consueverunt.

Regesta Mag. Gen. Ord. Praed.

naastenliefde. De slaande Engel des Heeren spaarde ook hun klooster niet; de besmetting drong door binnen de gewijde muren, zoodat de weinige overgebleven paters zich genoodzaakt zagen hunne woning te verlaten. Eerst het volgende jaar, toen de pest begon te wijken, keerden zij langzamerhand in het voorvaderlijk verblijf terug en stelden nu alle pogingen in het werk, niet alleen om de bressen, door de ziekte in hunne gelederen aangericht, te herstellen, maar ook om de regeltucht, die gedurende deze beproeving veel geleden had, tot de oorspronkelijke strengheid terug te voeren.

II.

Van de kloosterhervorming tot de beeldstormerij.

1483—1566.

Het is niet onwaarschijnlijk, dat het verblijf van Maximiliaan van Oostenrijk bij de Predikheeren te 's Bosch van invloed is geweest op de kloosterhervorming, die aldaar in 1483 ingevoerd werd. Zeker geschiedde dit met zijne medewerking en onder zijne hooge bescherming, gelijk authentieke bescheiden getuigen [1]). De vorst en de burgerij richtten zich tot den generaal der Orde P. Salvus de Cassetta, die zich toentertijd in Duitschland ophield. Als kloosterhervormers benoemde deze den prior van Brussel P. Brixius Florisz en den prior van Keulen P. Jacobus Sprenger, inquisiteur en schrijver van den bekenden *Malleus maleficarum*. Men wane niet, dat deze kloosterlingen met eene voortvarende gestrengheid optraden; daartoe bezaten zij te veel menschenkennis en waren zij te zeer beproefd in het kloosterbestuur. Na zich van den steun der burgerij —

[1]) Zie Bijlagen IV, V en VI.

den wereldlijken arm — verzekerd te hebben, dagvaarden zij den 14den September de religieusen in tegenwoordigheid van den raad en voerden allerlei drangredenen aan om de gedaagden tot de oorspronkelijke regeltucht te doen wederkeeren. Velen leenden gretig het oor, anderen bleven halsstarrig. Onbegrijpelijke lankmoedigheid, grenzenlooze welwillendheid legden de commissarissen aan den dag tijdens de samenkomsten, die herhaalde malen gehouden werden, doch hunne goede bedoelingen leden evenzeer schipbreuk als de overredingen van den magistraat en het uitdrukkelijk bevel van den pater-generaal; zelfs kreeg het den schijn, dat zij zich met geweld tegen de kloosterhervorming wilden verzetten. Alsnu, ten einde raad, besloten de commissarissen van hunne volmachten gebruik te maken. Zij drongen onder gewapend geleide en met vele kloosterbroeders, die hunne partij aanhingen — *cum pluribus fratribus ejusdem conventus ipsis adherentibus* — de kloosterpoort binnen zonder nochtans op ernstig verzet te stuiten of tot handtastelijkheden te geraken. Onmiddellijk werd nu het bestuur veranderd. P. Brixius werd prior, P. Joannes van Sint-Truijen van Keulen supprior, P. Rutgerus van Grave procurator en P. Petrus van Os lector. Van de vrijheid om zich elders heen te begeven, maakten slechts zes van de vier en twintig Bossche kloosterlingen gebruik; de overigen legden zich met allen ijver toe op de onderhouding der regels en strekten tot stichting der geloovigen. Reeds den 17den September schreef Maximiliaan uit Utrecht een brief aan den pater-generaal om hem de blijde tijding der kloosterreformatie mede te deelen, terwijl de stad 's-Hertogenbosch den 29sten September eveneens een uitvoerig verslag dier

belangrijke gebeurtenis aan gemelden overste opzond. Streng werd aan de voorschriften omtrent het koorgebed, de studie, het vasten, de hand gehouden; en het was slechts met vergunning van den pater-generaal, dat in 1494 aan drie hoogbejaarde paters — *patres jubilarii* — eene mildere toepassing der regels werd toegestaan. Om in het vervolg alle verslapping der regeltucht te voorkomen, werd op verzoek der kloosterlingen uitdrukkelijk bepaald, dat voortaan niemand in het Bossche klooster zou worden opgenomen, die niet in een ander hervormd klooster gedurende eenige jaren bewijzen van een waren kloostergeest gegeven had [1]).

Omtrent dezen tijd viel er in het klooster een feit voor, dat velen met bewondering vervulde. Het was — zoo vermeldt ons een oud handschrift — de feestdag der H. Catharina van Siëna in het jaar 1485. Een kloosterling, nog diaken zijnde, zou zich van de gastenkamer naar den kelder begeven. Om te beproeven of de kelderdeur open was, stiet hij daartegen met zijn

---

[1]) 1495. 29 Martii. Conceditur fr. Arnoldo Hees, Balduino..., Simoni de Oesterhout jubilariis conventus Buscoducensis ut possint se transferre ad quemcunque conventum quia non possunt sufferre austeritatem vite regularis, concedens quoque prefatis ut in eodem eorum conventu possint ter in ebdomada vesci carnibus et eligere confessorem.

1500. 9 Febr.... Fr. Henricus Berlicum et Theodoricus Godefridi conventus Buscoducensis assignantur in conventu Buscoducensi quamvis sint littere in eo positum quod nullus frater assignatur in conventu nisi prius steterit per aliquos annos in aliis conventibus reformatis et hoc quia cupiunt vivere secundum instituta reformationis introducte in dicto conventu.

Regesta Mag. Gen. Ord. Praed.

voet. Onvoorzichtig wendde hij te veel kracht aan; de ongelukkige verloor het evenwicht, viel van de trappen en kwam zwaar gewond met gebroken ribben op het kelderplaveisel terecht. Algemeene ontsteltenis onder de broeders! Haastig kwam men toegesneld; daar lag de rampzalige in den deerniswaardigsten toestand. Wanhopende aan zijn behoud bracht men hem naar het kloosterziekenhuis. Een langdurig lijden volgde; machteloos lag hij aan het ziekbed gekluisterd, totdat hij eindelijk op krukken zich kon voortbewegen. In het bijzijn veler toeschouwers strompelde hij voort naar de kerk, hield stand bij het altaar der H. Catharina en riep vol vertrouwen den bijstand dier Heilige in. Dat vertrouwen werd niet beschaamd: plotseling ontrukte een onzichtbare hand hem een der krukken, hij zette den voet op den grond en kon nu ook de andere kruk ontberen. Genezen stond hij voor aller verbaasde blikken, en wel zóó genezen dat hij onmiddellijk daarna als diaken in de kloostermis zijn ambt kon waarnemen. In een oogwenk waren alle huisgenooten toegeschoten om zich met eigen oogen van deze wonderbare genezing te overtuigen; het gerucht vloog buiten de kloostermuren; bloedverwanten, stadgenooten, nieuwsgierigen verdrongen zich aan de kloosterpoort en snelden de kerk binnen. Daar steeg het *Te Deum* geestdriftig omhoog, de orgeltonen zweefden juichend door de hooge gewelven, de klokken jubelden mede; en aan de opgetogen menigte verkondigde een kloosterling, wat groote dingen de Heer door de tusschenkomst der H. Catharina gewerkt had.

Behalve de godsvrucht tot de H. Catharina ging vooral, en wel op de eerste plaats, de vereering van het H. Sacrament den Predikheeren ter harte. Onstreeks

1475 bouwden zij aan de kloosterkerk ter eere van het H. Sacrament eene ruime kapel, die de zetel werd eener bloeiende broederschap. Voor zoover wij nog kunnen achterhalen — de oorspronkelijke stukken zijn waarschijnlijk verloren — was deze broederschap samengesteld uit leeken; zij hield bepaalde kerkelijke diensten en plechtigheden. Twee dekens met twee provisoren of wasmeesters bestuurden de goederen, door vrijwillige gaven en legaten geschonken; hielden boek van de inkomsten en uitgaven, en boden jaarlijks den staat aan den prior ter onderteekening aan. Met eigen koperen zegel werden de stukken der broederschap gewaarmerkt. De eerste dekens in 1475 waren: Arnoldus van Goch en Jacobus Barbier, terwijl als de eerste wasmeesters voorkomen: Arnoldus Goessensz van Sceymaker en Joannes van Gheel. Reeds van het begin harer stichting stond deze broederschap bij de Bosschenaars in hooge gunst. Den 20sten Maart 1475 gaf Arnoldus van Goch de rente van een mud rogge, staande op een huis en akkers te Ooijen; andere voorname ingezetenen volgden zijn voorbeeld, zoodat de broederschapskapel met verschillende altaren verrijkt en door belangrijke fundatiën voor de toekomst verzekerd werd. Van overheidswege liet men zich evenmin onbetuigd: de bisschop van Luik hechtte niet alleen zijn zegel aan de statuten, maar verleende bovendien een aflaat van veertig dagen aan allen, die aan de processie met het H. Sacrament zouden deelnemen. Aldus van alle zijden gesteund, geraakte het geestelijk genootschap tot hoogen bloei, toen in 1494 onverwachts een geweldige storm losbrak. Den 4^{den} Maart van dit jaar kwamen de vicecureit van Sint-Jan. heer Simon, met Joannes Boschmans van Hilvarenbeek

aan het Preekheerenklooster aankloppen en beteekenden den supprior — de prior was op reis naar Rome — dat de kloosterlingen van dat tijdstip af alle voorrechten en gunsten van bisschopswege verbeurd hadden en bijgevolg in geen parochiekerk binnen het diocees meer mochten biechthooren, prediken of geestelijke bedieningen uitoefenen. Dit decreet, dat aan de deuren der Sint-Jan en der overige kerken werd aangeslagen, ging vergezeld van eene rechterlijke dagvaarding, waarbij de leden voor den bisschoppelijken officiaal te Diest zich verantwoorden moesten. Vanwaar dit streng optreden des kerkvoogds? Zijn schrijven laat ons niet in onzekerheid. De kloosterlingen hadden — om het bezoek des volks van de parochiekerk, de Sint-Jan, naar hunne kloosterkerk af te leiden — een leekenbroederschap opgericht, eene talrijke menigte daarin opgenomen, vergaderingen belegd, bijzondere feesten ingesteld en omgangen gehouden met ontdekt kruis en het H. Sacrament, en dat wel buiten de kloostermuren tijdens den H. Dienst in de parochiekerk. Het verwijt, dat zij onder schijn van heiligheid door woord en daad de eer der collegiale kerk zochten te rooven, sluit de reeks van beschuldigingen.

In deze netelige omstandigheden verloor de supprior des kloosters, P. Wilhelmus van Grave, geenszins zijne vastberadenheid. Steunend op zijn goed recht, begaf hij zich naar Oirschot en deed daar den 14^{den} Maart in de Sint-Pieterskerk, in tegenwoordigheid van den kanunnik Daniel van Herssel en den kapelaan Gyselbertus van Gestel, onder getuigen van Arnoldus van der Meyen en Amisius, rector van Bladel, een officiëel beroep op den H. Stoel; van welk beroep de keizerlijke notaris Wil-

helm de Petersschem een ambtelijk verslag opmaakte. — Deze stap was niet voldoende om den storm te keeren: den 4den April ging P. Wilhelmus weer naar Oirschot en deed daar op gelijke wijze, maar nu nog uitdrukkelijker en plechtiger, een beroep op den Paus. Hiermede niet tevreden, trok hij met zijne notarissen naar Luik, waar hij zich den 14den April bij den officiaal des bisdoms aanmeldde. Deze was, of hield zich, afwezig; doch dit was geen bezwaar. Onder getuigen begaf de kloosteroverste zich naar de kathedraal en sloeg daar zijne *appellatio contra mandatum Episcopi* aan de kerkdeur: van een en ander liet hij door zijn notaris Reinier Martini procesverbaal opmaken.

Of en in hoever de beschuldigingen van den bisschop Joannes van Horne gegrond waren, staat niet aan ons om te beslissen. Volgens de kloosterkroniek had de prelaat onbedachtzaam het oor geleend aan de klachten, door den deken, het kapittel en den pastoor van Sint-Jan ingebracht. Wat hiervan zij, dit is zeker: reeds den 9den Juni 1494 schonk de Bisschop den Predikheeren alle vrijheden terug, zonder de broederschap op te heffen [1]). Om evenwel de parochiekerk schadeloos te stellen, richtte nu de kapitteldeken ook eene H. Sacramentsbroederschap op, die door den Bisschop in 1496 bevestigd werd. Sinds bleven beide broederschappen naast elkander voortbestaan.

Voortdurend mocht het klooster zich in de weldadigheid der burgerij verheugen, zelfs in tijden, die wegens den oorlog hoogst drukkend waren. Personen van aanzienlijken stand kozen de kloosterkerk tot hunne laatste

---

[1]) Zie Bijlage VII.

rustplaats uit en stichtten fondsen voor wekelijksche en dagelijksche missen, voor altijddurende jaarstonden, voor het bidden der getijden van de overledenen. Niet zelden strekte hunne milddadigheid zich na hunnen dood uit door de bepaling, dat de communiteit op hun sterfdag een geschenk moest ontvangen in wijn, visch of eenig feestgerecht. Andere weldoeners gaven rijke giften of vermaakten legaten ten behoeve der kerk, der H. Sacramentskapel, of ter verbouwing, uitbreiding of verfraaiing der kloosters [1]). Van stadswege ondervond het klooster eveneens menig blijk van waardeering. De stadsrekeningen getuigen, hoe menigmaal de prior met een geschenk in wijn werd vereerd, b.v. met Paschen, Pinksteren, O. L. Vr. Hemelvaart, O. L. Vr. Geboorte en Sint-Dominicus. Kwam de provinciaal der Preekheeren te 's-Hertogenbosch, of werd er binnen het

---

[1]) Zie Bijlage VIII.

1511. 8 Sept. Henricus Hermann de Deventher et Catharina Nicolai van den Staeke conjuges, equites Jerosolymitani, cives Buscoducenses, eligentes sepulturam in ecclesia conventus fundaverunt unam missam diebus Dominicis in altari et choro venerabilis Sacramenti, unam missam feriis 4^tis^ in altari S. Sepulchri, unam missam diebus Sabbathi in altari B. M. V. et unam missam in sacello S. Annae extra conventum, dicendas cum anniversario, distributione panum pauperibus ac pictantia fratribus annue faciendis, in quem finem legaverunt conventui censum 24 florenorum Renensium super dominia de Empel et Meerwyck ac 4 petia terrae pascualis (vier scaren weyde in de Vlierdt tot Hynthum). Distributio panis, ende om Godswille geven den armen luyden voer der poerte desselven convents daeraencomende tot vyfhonderd persoenen toe elcken een schoen broet van enen Negenmeneken dat welcke belopen sall jairlicx drie Rinsguldens, twe stuvers, twe oert.

1515. 13 Dec. Elisabeth vidua Godefride de Bye fundavit missam hebdomalem in altari S. Josephi in choro venerabilis Sacramenti.

Chronicon Conventus Buscoducensis.

Bossche klooster kapittel gehouden, dan droeg de stedelijke regeering zorg voor een feestelijk onthaal; aldus schonk de magistraat in 1519 aan het provinciaal kapittel drie amen wijn.

De vele giften der burgerij, gevoegd bij de aalmoezen op de termijnen ingezameld, stelden de paters in staat om de oude panden des kloosters te herstellen of nieuwe daaraan toe te voegen [1]). Reeds het feit, dat de aartshertog Maximiliaan in 1481 aldaar zijn intrek nam, doet veronderstellen, dat het klooster aanzienlijke ruimte beschikbaar had. In 1489 verleenden bisschop Joannes van Horne en Hendrik van Berse, cantor van Sint-Jan, aan de paters toestemming om een nabijgelegen huis in gebruik te nemen; terwijl dezelfde kerkvoogd in 1491 den Preekheeren toestond nieuwe gebouwen op te trekken aan de Hinthamerstraat. Er lag namelijk een open plein tusschen deze straat en de kloosterkerk; deze plaats werd nu deels bebouwd, deels door den bisschoppelijken vicaris tot kerkhof ingezegend. Paus Alexander VI bekrachtigde in 1493 de beschikking des Bisschops.

---

[1]) Zie Bijlage IX.

1503.... Mortuo priore Joanne Boxtel eligitur circa Pascha fr. Wilhelmus Litt, quo tempore conventus largissimas eleemosynas recepit, tum ex parte sororis fr. Joannis de Huesden, hujus conventus filii, tum ex parte aliquorum civium Buscoducensium.

1510. 13 Febr. Hadewigis Haza, uxor Adriani Arnoldi civis Montis S. Gertrudis, ultima sua voluntate statuit ut patres terminarii hujus conventus quoties praedicationis causa, aut ob negotia conventus diverterent ad Montem S. Gertrudis, hospitarentur in camera domus suae habitationis ac ibidem de victu, aliisque necessariis ipsis provideretur.

1506.... Conventus accepit liberam piscationem in Mosa in pago Littoyen pro vyf oude groten.

Chronicon Conventus Buscoducensis.

Vooral na deze laatste verbouwing bood het klooster ook geschikte zalen aan tot het houden van vergaderingen voor stad en lande. Van deze gelegenheid werd in 1496 een druk gebruik gemaakt, vandaar schonk de stad een geschilderd venster, te plaatsen in het pand tegenover de kapittelzaal „overmyts lasten die zy dage„lycx van der stadt hebben als in (de) vergaderinge „van den ambachten ende in andere gemeyne dach„vaerden" [1]). Op het raam waren door den glazenmaker Willem Lombaerts verscheidene wapens aangebracht; o. a. van hertog Philips en diens gemalin, van den magistraat, de stad, enz. — Voor de gasten was eene afzonderlijke vleugel bestemd, waarin een vertrek voor den landsvorst — *camera caesarea* — en andere hooge gasten. De kloosterkerk werd eveneens zeer verfraaid; zij bestond uit drie beuken, door een slanken daktoren gekroond. Altaren waren opgericht ter eere van het H. Sacrament, het H. Kruis, het H. Graf, den Z. N. Jesus, O. L. Vrouw, de Moeder van Smarten, den H. Joseph, den H. Jacobus, de H. Catharina; terwijl verschillende beelden op het kerkhof den bezoeker tot godsvrucht stemden. Dit alles was voor een groot deel het werk geweest der beide prioren P. Van Baerle en P. De Bie, welke tijdens hun bestuur, van 1517—1529, veel aan de verbouwing en verfraaiing van kerk en klooster ten koste legden. Het Bossche klooster viel dan ook de eer te beurt, het kapittel der kortelings opgerichte Nederduitsche provincie in 1519 binnen zijne muren te zien vergaderen. De stadskroniek vermeldt dit feit aldus: „Inden iaere ons Heeren dusent CCCC ende XIX, des

[1]) R. A. van Zuylen. *Inventaris* blz. 30.

„Sondachs nae Sinte Servaes, werdt ten Prekers ten „Bosch ghehouden een provinciaele cappittel, daer „tegenwordich waren X doctoren ende LXX vremde „brueders, ende sy bleven daer ses daghen ende sy „waren hoochlick besconken mit wynen van die stat „ende van dat capittel, ende men hielter een schoon „processie van deen poorte des cloosters totter ander „poorte" [1]).

De herleving van den kloostergeest tegen het einde der XV^de^ eeuw gaf een krachtigen stoot aan de beoefening der gewijde wetenschappen en aan het apostolaat onder de geloovigen. Niet weinige leden van het Bossche klooster voltooiden hunne studiën aan eene universiteit en kwamen gegradueerd terug om aan de jeugdige kloosterlingen van hunne rijke kennis en ervaring mede te deelen, of verschillende kloosterambten, hun door de Orde toevertrouwd, te bekleeden. De onkosten van zulk een buitenlandsch verblijf — de kloosterlingen waren in den regel van minervalia vrijgesteld — werden bestreden door toelagen van het klooster, giften der bloedverwanten en aalmoezen van vrome lieden ; zoo vermaakte Mechthildis, weduwe van Joannes Alarts, aan het klooster eene som, waarvan de rente tot beurs moest strekken voor een studeerend kloosterling te Keulen [2]). Als predikanten waren vooral gezocht: P. Werboldus Petri, bijgenaamd: de groote prediker, (omstreeks 1488),

---

[1]) Alb. Cuperinus. *Die Chronicke vander vermaerder ende vromer stadt van Tsertogenbosch. Verzam. v. kronyken.* Dl. I blz. 82.

[2]) Tempore prioratus R. P. Joannis de Colle, Domicella Mechthildis, vidua Joannis Alarts civis Buscoducensis, bona quaedam legaverat conventui e quibus census creari debebat in fundationem unius bursae pro uno studente hujus conventus in studio theologico conventus Coloniensis.

Chronicon Conventus Buscoducensis.

P. Gerardus van Gorcum († 1513) en P. Joannes van Antwerpen († 1515), gelijk het *necrologium* van ieder hunner getuigt: *praedicator zelosus et valde gratiosus*; als inquisiteurs waren P. Wilhelmus van Turnhout († 1490) en P. Joannes van Baerle († 1539) bij de rechtzinnige geloovigen evenzeer geacht als verfoeid en gevreesd bij de nog schuilgaande ketters.

Behalve de vele geleerden telde het klooster in die dagen ook kunstenaars. Naam wegens zijne bedrevenheid in den orgelbouw verwierf zich P. Joannes van Gemert. Tijdens de herstelling der regeltucht in 1483 ontmoeten wij hem reeds binnen de kloostermuren. In hetzelfde jaar ontving hij van den pater-generaal eene volmacht zoo uitgebreid, en vooral in die dagen van strenge observantie zoo zeldzaam, dat slechts buitengemeene verdiensten zulk eene bevoegdheid zullen gebillijkt hebben. Overal waar hij uitgenoodigd werd om orgels te vervaardigden of te herstellen, mocht hij zich heen begeven en daar zoolang vertoeven als noodig was, zonder door eenigen overste hierin te worden verhinderd [1]). Of de naam van dezen kunstenaar ergens in kerkrekeningen wordt aangetroffen, bleef ons onbekend, evenzeer wanneer hij gestorven is; het *necrologium* des kloosters vermeldt ons daaromtrent niets. — Meer bijzonderheden zijn tot ons gekomen van twee miniatuurschilders: de paters Nicolaas van Rosendael en Joannes van Maren.

---

[1]) 1483. 8 Jan. fr. Joannes Gemert conventus Buscoducensis potest vocatus ire ad seculares sive extranicas personas et reparare organa sive de novo facere et apud tales morari donec perficiat opus nec aliquis inferiorum potest ipsum impedire. Datum Colonie.

Regesta Mag. Gen. Ord. Praed.

Eerstgenoemde legde op den octaafdag van O. L. Vr. Geboorte 1484 te 's Bosch zijne gelofte af en wordt vermeld als de eerste geprofeste kloosterling na de religieuse hervorming. Hij muntte uit door zijn schoonschrift en vooral door zijne smaakvolle, keurig fijne miniaturen, waarmede hij zeer vele koorboeken opluisterde. De teekenpen ontviel hem door den dood den 31sten October 1537, doch ging in handen van een waardigen leerling over: P. Joannes van Maren. Deze religieus had te 's Bosch het kloosterkleed aangenomen den 25sten Maart 1515 en legde zich onder leiding des meesters eveneens op het verluchten van kerkelijke boeken toe; hij overleed den 3den September 1549 [1]).

Uit hetgeen wij mededeelden omtrent het geestelijk leven, de studiën en de werkzaamheden der Dominicanen, kan men genoegzaam afleiden, dat zij grooten invloed uitoefenden op het godsdienstig en maatschappelijk leven onzer voorouders. Hunne kloosters bevonden zich niet op afgelegen plaatsen, in eenzame oorden, verre van het gewoel der wereld, maar lagen juist in de volkrijkste steden, bij voorkeur te midden der bedrijvige bevolking en neringdoende menigte [2]). De kloosterlingen

---

[1]) Een dezer boeken, een *graduale*, wordt nog heden in het Predikheerenklooster te Gent bewaard. Op het laatste blad van den foliant leest men: *Scriptus ac consummatus est liber iste in conventu Buscoducensi Ord. F. F. Praed. per me fratrem Nicolaum de Roosendael pro conventu Antverpiensi ejusdem ordinis. An. D. MCCCCCXV ipso die Alexii Conf.* — Nog in 1770 werden de kunstwerken van P. Joannes van Maren in het Predikheerenklooster te Mechelen getoond.

[2]) Lacordaire. *Mémoire pour le rétablissement:* „Dominique, choisi de Dieu „pour donner à l'Église une nouvelle forme de milice, conçut le dessein „d'unir ensemble la vie du cloître et la vie du siècle, le moine et le „prêtre .... L'ordre créé par saint Dominique n'est donc pas un ordre monas„tique, mais une association de Frères joignant la force de la vie commune „à la liberté de l'action extérieure, l'apostolat à la sanctification personnelle."

zelven waren meest zonen van den nijveren burgerstand; zij leefden met het volk, bewogen zich daaronder, hielden daarmede betrekking en kenden en gevoelden zijne nooden. Vandaar was het klooster niet alleen krachtens het asylrecht een wijkplaats voor achtervolgden, maar ook een toevluchtsoord voor allen, die onder de ellende des levens gebukt gingen. Daar ontvingen allen raad en troost, en bij een opwekkend woord vaak een aalmoes, want onbekrompen werd hier de christelijke liefdadigheid beoefend. Er waren dagen, dat aan de poort van het Bossche klooster vijfhonderd brooden werden uitgereikt. Hoezeer de paters echter bij de menigte gezien waren, toch moesten zij somtijds ondervinden, dat niets wisselvalliger en onbetrouwbaarder is dan de volksgunst.

De hooge beden des Hertogs van Brabant, die reeds vroeger aanleiding tot oproer en geweld geweest waren, hadden in 1525 het stadsbestuur genoodzaakt de belasting op het bier en het gemaal te verhoogen. Deze maatregel nu behaagde geenszins aan het volk. De gemoederen werden ontevreden, begonnen te gisten en gaven zich ten laatste lucht in een openbaar verzet. Het was Beloken Paschen. Onder aanvoering der gildedekens schoolde eene menigte volks op den *Prekerbeempt* achter het klooster samen, vast besloten die plaats niet te verlaten alvorens de gehate belasting was ingetrokken. De overheid, zwak genoeg, gaf toe; en zoo kwam het van kwaad tot erger. Noode had het volk gezien, dat kapittel en geestelijkheid krachtens hunne privilegiën van vele lasten waren vrijgesteld; die toestand moest veranderen, maar hoe? Met de privilegiën des kapittels viel niet te spotten, dit hadden de gilden

ondervonden in 1517, toen een inbreuk op zijn vrijdom door een interdikt en een nadeelig proces was gevolgd — maar de privilegiën der kloosters, deze, meende men, behoefden niet zoo streng te worden ontzien. In die meening elkander stijvende en ophitsende, trokken den 19den Juni [1]) de gilden en vele burgers naar den *Prekerbeempt*, gevolgd door de heffe des volks. Daar vorderden zij luide: afschaffing van de vrijstelling der kloosters en gestichten. Verschillende kloosters door vrees gedwongen, gaven aan de eischen des volks toe, maar noch de Karthuizers van Vucht, noch de Wilhelmieten of Bazeldonkers, noch de Preekheeren waren hiertoe te bewegen. Deze onbuigzaamheid verdroot en verbitterde de menigte; zij zon op wraak. Tegen de duisternis rotten verschillende gewapende benden op de Markt samen en trokken in het holst van den nacht — de Preekheeren hadden nauwelijks de metten gebeden — razend en tierend naar het klooster in de Hinthamerstraat. Met behulp van een molenkar verbrak het gepeupel de kloosterpoort, drong naar binnen en roofde, plunderde en verwoestte al wat voor de hand kwam. Alleen de kerk werd ontzien, maar des te meer moesten de spijskamers en de kelders het ontgelden. Deed men zich eerst te goed aan spijs en drank, weldra vierde de brooddronkenheid haren walgelijken triomf. Overal lagen brood, boter en spijzen door het klooster verspreid; de wijn en het bier, dat de woestaards niet meer konden verzwelgen, goten zij uit in den refter en de kloostergangen. Tot vier uur in den morgen

[1]) De kloosterkroniek schrijft 20 Juni; terwijl sommige kronieken in plaats van Beloken Paschen „beloecke Sincxse" aangeven. *Verzameling van Kronyken*, Dl. I, blz. 223.

duurde deze baldadigheid; toen trok de bende onder hoorngeschal met vaandels naar buiten om bij de Karthuizers in Vucht hetzelfde losbandig tooneel te herhalen. Deze kloosterlingen, de gewelddadigheden duchtende, die hun boven het hoofd hingen, wisten door een aanbod van spijs, drank en 200 gulden het grauw tot aftrekken te bewegen. Van daar ging het gemeen overmoedig naar de Wilhelmieten, pleegde allerlei geweld, en kwam ten laatste, verhit door den drank en brassens moe, bij de Preekheeren terug, waar het luide zijn eisch van den vorigen dag herhaalde. Om grootere geweldenarijen te voorkomen, besloten de paters eindelijk om toe te geven, en reikten den belhamels een verzegeld bewijsstuk over. Nu trok de menigte huiswaarts, de rust keerde langzamerhand op straat weder, de gemoederen kwamen tot bedaren. Hiermede was echter niet alles afgeloopen: deze muis had een leelijken staart.

Zooals men kan begrijpen, lieten de religieusen, al hadden zij voor geweld moeten zwichten, zich deze inbreuk op hunne rechten niet welgevallen. De Dominicanen en Karthuizers begaven zich naar Brussel tot de landvoogdes Margaretha en brachten daar hunne klachten in. Hier aan den hove was men reeds om andere redenen op den Bosschen magistraat verstoord, zoodat bij het vernemen dezer ongeregeldheden de overheid twee-, driemaal gedagvaard werd. Zij weigerde evenwel te verschijnen, vermoedelijk weerhouden door het volk, dat tot den laatsten Juli de macht in handen had. Alsnu werd de stad onder keizerlijk interdikt gelegd: de ingezetenen hadden lijf en goed verbeurd. Alle goederen der Bosschenaars, welke in Holland, Zee-

land en Brabant waren opgeslagen, werden door den fiscus in beslag genomen; een keizerlijk leger van ruiters en voetknechten onder graaf Floris van Buren trok rond de wallen samen; kortom, de Landvoogdes toonde, dat met haar gezag niet te spotten viel. Gelukkig luisterde in die bange dagen de burgerij niet naar de heethoofden, die lijf en goed wilden opzetten, maar leende het oor aan verstandiger raadslieden, die tot onvoorwaardelijke onderwerping aanmaanden; zij zond afgevaardigden naar Vucht om met de keizerlijke commissarissen te onderhandelen. Zwaar en vernederend was de straf, die Den Bosch voor zijn vergrijp aan 's vorsten gezag werd opgelegd. Honderd vijftig burgers in zwarte kleederen, blootshoofds en een brandende toorts in de hand, moesten aan de grenspalen der stad de Landvoogdes bij hare komst in knielende houding afwachten en om vergeving smeeken; vervolgens moesten verschillende groote geldsommen als boete worden opgebracht, o. a. voor „emende civyle tot behoef van „den Keyser 12.000 Rynsgulden" [1]).

In Augustus daaraanvolgend kwam de Aartshertogin-landvoogdes in de stad om de partijen te bevredigen en het geschil in der minne te schikken. Het afgedwongen tractaat op den *Prekerbeempt* werd natuurlijk nietig verklaard, maar, aangezien de stad onder den overgrooten schuldenlast bijna bezweek, werden de kloosters uitgenoodigd vrijwillig voor den tijd van drie jaren eene bijdrage te schenken. Hiertoe waren zij gereedelijk te bewegen; en zoo gaf o. a. het convent der Prekeren 54 Rijnsgulden, 5½ st. en 8½ mitt.

---

[1]) R. A. Van Zuylen, *Inventaris der Archieven.*

Twintig jaar later, in 1545, geraakte het Dominicanenklooster weer in geschil met de stad over den vrijdom van accijns en andere stedelijke lasten. Nu werd echter het pleit niet met geweld maar langs gerechtelijken weg beslecht, en eindelijk den 2den Mei 1551 door de paters gewonnen. Om hiertoe te geraken hadden zij het hoogste gezag ingeroepen. De Raad van Brabant had den eisch der schepenen onontvankelijk verklaard, de Landvoogdes, Maria van Hongarije, had een mandement uitgevaardigd tot vrijlating der kloosterlingen; zelfs had P. Petrus de Soto, biechtvader van Karel V, een request zijner ordesbroeders den keizer te Utrecht aangeboden op de vergadering der Ridders van het Gulden Vlies. Van de processtukken werden ten dienste der nakomelingschap twee authentieke kopieën vervaardigd en in het kloosterarchief zorgvuldig bewaard [1]).

De onlusten, die nu en dan vlammend uitsloegen, vonden, hoewel met geweld onderdrukt, kracht en voedsel in de ketterij en den oorlog, twee rampen, die op onderscheiden gebied de grootste verwarring en verwoesting aanrichtten. Hoe het mogelijk was, dat de ketterij binnensloop in eene stad, die door zoovele trouwe wachters der Roomsche Kerk werd bewaakt, dit kunnen wij niet verklaren dan door te wijzen op den levendigen handel, dien de Bosschenaars met Duitschland dreven. Jaarlijks togen vele kooplieden naar dat land, waar de godsdienstwisten alles beheerschten; wat de Brabanders daar zagen en hoorden, moest niet alleen hunne nieuwsgierigheid prikkelen, maar ook een diepen, verderfelijken indruk achterlaten; en wie weet, hoevelen

---

[1]) Een dezer authentieke kopieën berust thans in het P. A. O. P.

van de Frankforter mis terugkeerend, behalve koopwaren, nog fameuse libellen, pamfletten, verboden boeken en bijbels huiswaarts voerden? Zoo geschiedde het, dat ten jare 1526 de overheid genoegzame gegevens had om aan de rechtzinnigheid eeniger burgers te twijfelen en een geloofsonderzoek in te stellen. Tot dit einde kwamen twee commissarissen van den Hove naar 's Bosch, wien de inquisiteur P. Joannes van Baerle en Henricus van der Molen, kanunnik van Sint-Jan, in het proces ter zijde zouden staan. Negen personen, waaronder twee begijnen, werden voor de rechtbank gedagvaard, van „Lutherye" overtuigd en tot de strengste straffen veroordeeld, zoo zij hunne dwaling niet herriepen. Allen verklaarden zich bereid tot afzwering der ketterij. Volgens het gebruikelijk ritueel werden zij naar het oksaal der Sint-Jan geleid; daar zwoeren zij plechtig hunne dwaling af en erkenden de doodstraf te hebben verdiend, indien zij ooit in de ketterij vervielen. Alsnu namen zij met eene brandende waskaars deel aan de processie met het H. Sacrament, trokken door de voornaamste straten, toefden eenige oogenblikken bij het raadhuis om de vlammen te zien opgaan uit hunne verderfelijke boeken, die door den scherprechter ten vure gedoemd waren, en vernamen vervolgens de boete, waartoe zij veroordeeld werden: de mannen moesten gedurende een geheel jaar een geel kruis over hun opperkleed dragen, de vrouwen een half jaar; daarenboven moesten zij zich verbinden van al dien tijd de stad niet te verlaten en aan alle omgangen deel te nemen.

Zulk eene strenge rechtspraak, zulk eene openbare straf brachten schrik onder de aanhangers der nieuwe

leer en dwongen hen tot de grootste omzichtigheid en de diepste geheimhouding. Eerst acht jaren later steekt de ketterij het hoofd weder op, maar wordt ook even geweldig weer onderdrukt. Toen, in 1533, bleek het, hoezeer zij in het geheim was voortgewoekerd. Op den tweeden Paaschdag predikte een droogscheerder buiten de stad tusschen Herlaar en Vucht. Meer dan tweehonderd personen, zoo burgers als vreemdelingen, waren daar tegenwoordig. Nauwelijks kwam dit den Bosschen Hoogschout ter oore, of hij nam op aanwijzing een aantal schuldigen in hechtenis en dagvaardde de medeplichtigen, die door de vlucht aan zijne handen ontkomen waren. Het vergrijp tegen 's lands wetten werd zwaar geboet. Zij die niet ter rechtbank verschenen, werden voor altijd uit Den Bosch verbannen met verbeurdverklaring hunner goederen; van de aanwezigen werden velen door de commissarissen van den Hove ter dood veroordeeld en wel tot den brandstapel; velen, moeten wij er echter bijvoegen, verzaakten in die laatste oogenblikken de nieuwe leer en lieten zich eene openbare boetpleging en geldboeten opleggen [1]). Dat ook bij dit rechtsgeding P. van Baerle als geloofsinquisiteur handelend optrad, zegt ons de kloosterkroniek niet, maar kunnen wij veronderstellen, als wij weten, dat hij tot zijnen dood in 1539 met het geloofsonderzoek

---

[1]) Het getal dergenen, aan wie werkelijk de doodstraf voltrokken werd, was niet groot; de stadsrekening vermeldt, dat den 3den Juli 1533 één Lutheraan werd onthoofd, en één, na gewurgd te zijn, verbrand. Dit had nog plaats met een gelijk getal, Donderdags na St. Catharina. — Overigens verlieze men niet uit het oog, dat deze evangelieprediking vaak in een aanwakkering tot gewelddadige verstoring der bestaande orde, in een ophitsing tot roof en plundering ontaardde; eene verzwarende omstandigheid, waarbij ook tegenwoordig het gerecht niet lijdelijk zou toezien.

belast bleef. Ook bij eene terechtstelling van Wederdoopers ten jare 1538 waren Dominicanen of „Precaeren" tegenwoordig om de afgedwaalden tot den waren weg terug te voeren. Eervol moge dit ambt geweest zijn, het maakte de kloosterlingen gehaat bij al degenen, wier zienswijze niet met de oude kerkleer strookte, en berokkende hun vele moeilijkheden. Dit ondervond vooral de prior Gerardus Bye, die eerst den burgeropstand het hoofd moest bieden en vervolgens met de verholen aanslagen der ketters te kampen had. Al dien tegenstand moede, legde hij — ofschoon de kroniek zijn bestuur lof toezwaait — in 1527 zijn waardigheid neder; *tum propter haeresim exsurgentem tum propter tumultus civium.*

Zijn opvolger P. van Oirschot verkeerde in niet minder moeilijke omstandigheden. In 1527 ontbrandde de oorlog tusschen Karel V en den Hertog van Gelder. Daar Den Bosch het eerst aan 's vijands aanval bloot stond en het meest van zijn strooptochten te lijden had, werd de stad versterkt en van daar een krijgstocht beraamd naar Gelderland, om Tiel en Bommel te overmeesteren. Graaf Floris van Egmond, krijgsoverste des keizers, trok met groote macht tegen eerstgenoemde stad op, doch stiet herhaaldelijk het hoofd en moest met groot verlies afdeinzen. Met tal van gewonden keerden de ordelooze troepen naar de hertogstad weder; waar de kloosters velen een onderkomen verleenden. Hiermede niet tevreden, pleegden de ruwe gasten allerlei baldadigheid; zoo liepen op klaarlichten dag zestien soldaten de poort van het Preekheerenklooster open, verbrijzelden de binnendeuren en namen het brouw- en het waschhuis in bezit tot stalling hunner paarden. Dien euvelmoed der woes-

telingen breidelen, vermocht de stad niet, omdat zij, bij een berooide schatkist en den onwil der burgers, niet bij machte was de soldij te betalen. Eindelijk nam zij haar toevlucht tot de kloosters en vorderde van deze zware krijgslasten; maar ook deze gestichten hadden reeds zooveel tot den oorlog moeten bijdragen, dat zij geheel verarmd waren. Toch hield de magistraat aan en eischte o. a. van de Predikheeren 200 gulden te betalen vóór zonsondergang op straffe van militaire executie. Ten einde raad verpandden de paters, al ging het van 's harten bloede, den kostbaarsten kelk, dien zij bezaten. Die offervaardigheid trof menigen zelfzuchtigen burger; zulk een offer mochten de religieusen niet brengen, en terstond waren de noodige gelden verzameld om den schat in te lossen.

De toekomst helderde intusschen niet op, integendeel, zij verduisterde door den hardnekkigen krijg, die tusschen Brabant en Gelder in 1542 met verdubbelde woede weer ontvlamde. Maarten van Rossum greep naar zijn geducht oorlogszwaard, en dat zwaard — de Brabanders wisten het bij ondervinding — zou niet werkeloos in de scheede wederkeeren. De naam alleen des woesten krijgsmans joeg den weerloozen landlieden den schrik op 't lijf; het was, alsof geheel de Meierij reeds een voorgevoel had van de vreeselijke rampen, die haar zouden treffen; alsof men reeds den oogst onder den hoef der strijdrossen zag vertreden, de kudden door de buitlustige krijgsbenden weggevoerd, de opgezetenen in de wanhopige verdediging van lijf en goed meedoogenloos vermoord en de uitgeplunderde, gebrandschatte dorpen in assche gelegd. Koortsachtig stelde Den Bosch zich onverwijld te weer; boomen, huizen, kloosters, alles

wat in den omtrek der stad den vijand tot schuilplaats of verdediging kon dienen, werd verwoest. Wallen werden opgeworpen en verhoogd, grachten uitgediept en verbreed, bolwerken gebouwd en met geschut voorzien, krijgsknechten aangeworven en in garnizoen gelegd. Al deze krijgstoerustingen gingen de draagkracht der stad te boven, en nu klopte zij ouder gewoonte aan de kloosterpoorten om onderstand. De hulp werd thans echter minder van harte verstrekt, omdat de verwoesting van het klooster der Bazeldonkers, buiten de stad, nog aan andere dan krijgskundige beweegredenen werd toegeschreven. Men mompelde, dat sommige raadslieden heulden met de ketters en onder voorgewende krijgsnooden de kloosters zochten te vernietigen. Vandaar vermoedelijk het verzet, dat de Dominicanen toonden, toen de overheid hun beval op eigen kosten bij de Sint-Antoniuspoort een toren te bouwen en met krijgstuig te voorzien. Zij weigerden halsstarrig, ondanks vertoogen en bedreigingen.

Gedurende deze tijden van verwarring telde het klooster meermalen uitnemende mannen binnen zijne muren; wij noemden reeds P. Jan van Baerle, P. Jan van den Heuvel, P. Gerard Bye, P. Theodericus van Oirschot. Doch waartoe enkele namen vernoemd? Verdienen eenige dier vrome en vroede mannen, aan wie de stad 's-Hertogenbosch met hare Meierij zooveel te danken heeft, die tot den laten avond huns levens gewerkt hebben aan het heil hunner medeburgers en gewaakt voor de onschendbaarheid des voorvaderlijken geloofs, niet aan de vergetelheid te worden ontrukt? Voor zoover de spaarzame mededeelingen van het *necrologium* en *chronicon*, gevoegd bij andere authentieke

gegevens, dit veroorloven, laten wij ze hier optreden.

P. Henricus de Coemeterio (*Kerckhoff*). Waarschijnlijk te 's-Hertogenbosch geboren, trad hij aldaar in het Predikheerenklooster, alhoewel — of liever omdat — eene herleving der tucht, eene verscherping der kloosterwetten, in het vooruitzicht was. Immers, houden wij rekening met zijn later leven, dan moet hij in 1483 een ijverig voorstander der kloosterhervorming zijn geweest. Zijne hoogere studiën volbracht hij met zoo schitterend gevolg, dat hij op last zijner oversten naar de universiteit van Heidelberg ging en aldaar in 1487 op de studentenrol werd ingeschreven. Met den doctorstitel in de H. Godgeleerdheid keerde hij in 1490 huiswaarts. Nu werden hem bijzonder het predikambt in de kloosterkerk en de leiding der studiën van zijne medebroeders toevertrouwd. Als *regens* ontwikkelde hij zulke uitnemende hoedanigheden van geest en hart, dat bij het open zijn der priorale waardigheid in 1494 de keuze viel op zijn persoon. Hoezeer hij ijverde voor de nauwkeurige onderhouding der voorvaderlijke wetten, zonder het oog te sluiten voor de eischen van later tijden, kunnen wij opmaken uit de gewichtige opdracht, waarmede de Generaal der Orde hem belastte, van het klooster te Maastricht tot de oorspronkelijke regeltucht terug te voeren. Zulk een taak toch vorderde het hoogste beleid, de uiterste langmoedigheid, gepaard aan onverzettelijke wilskracht. Voorzien van de noodige volmachten om te dispenseeren, waar lichamelijke kracht tot het onderhouden der versterving minder in staat scheen, en om te ontslaan, wie voor zijn ambt niet berekend bleek, begaf hij zich derwaarts en bezielde geheel de kloostergemeente met een nieuwen geest.

Doch een hevige storm daagde op, vanwaar men dezen het minst verwachten moest. Krachtens zijne geloofsbrieven onttrok de visitator het klooster aan den rechtsdwang des Provinciaals, maar deze maatregel bracht hem met dezen overste in eene onaangename verwikkeling, welke zoo hoog liep, dat de Generaal-overste tusschenbeiden kwam en de partij voor P. de Coemeterio opnam. In 1499 keerde hij naar zijn klooster te 's-Hertogenbosch terug. Vermoedelijk als loon voor zijnen ijver en als vergoeding voor de miskenning, waaraan hij had blootgestaan, ontving hij in 1500 van den Generaal verlof om naar Jeruzalem en naar Rome te gaan, welk verlof door den Paus bekrachtigd werd. Daarenboven ontving hij volmacht om gedurende het jubilé de geloovigen biecht te hooren. Iedereen die weet, welk een vereering men destijds koesterde voor de plaatsen door het bitter lijden des Heeren geheiligd, en hoe weinigen den pelgrimsstaf naar het Morgenland konden opnemen, kan zich voorstellen met welk een eerbied deze voortreffelijke kloosterling bij zijne terugkomst werd omringd en hoe de burgerij zich op zulk een stadgenoot verhief [1]). Nog tien jaar bleef P. de Coemeterio werkzaam, totdat hij den 21sten Juni 1510 naar het H. Land bij uitnemendheid overging.

P. Joannes de Colle (*van den Heuvel*). Een der eerste jongelingen, die zich na de kloosterhervorming aan de kloosterpoort der Predikheeren aanmeldden en om het habijt vroegen, was P. Joannes de Colle. Omstreeks

---

[1]) Als een heuglijk feit wordt in de stadskroniek vermeld, dat ten jare 1544 den 27sten December „Joest Knoeyen mit Lisken syn huysvrouwe", beiden van Den Bosch, behouden van hun pelgrimstocht naar Jerusalem zijn teruggekeerd. *Verzameling van kronyken.* Dl. I. blz. 124.

1485 werd hij geprofest en gaf als lector onderricht in de gewijde wetenschappen, totdat hij in 1504 prior van het Bossche klooster gekozen werd, welke waardigheid hem in 1510 wederom werd opgedragen. Het is zeker, dat deze religieus omtrent 1510 het magisteriaat, den hoogsten wetenschappelijken graad in zijne Orde verwierf, maar onzeker, wanneer en aan welke universiteit hij den doctorstitel behaalde. Zijne diepe geleerdheid, vooral op theologisch gebied, leidde tot zijne aanstelling van inquisiteur, in welke hoedanigheid hij naar Keulen ontboden werd om daar de vierschaar te spannen over de cabbalistische werken van Reuchlin. Als ijverig geloofsonderzoeker — *inquisitor acerrimus* zegt het *necrologium* — nam hij daar deel aan de beraadslagingen en doemde het geschrift van den aanvoerder der humanisten: *De arte cabbalistica* ten vure. Ondanks de geweldige opschudding, die deze uitspraak moest verwekken, gaf hij het aanstootelijk werk in de Sint-Andreaskerk te Keulen aan de vlammen prijs. Dit was het sein tot een heftigen, ja verwoeden strijd. Het proces werd voor de pauselijke rechtbank te Rome gebracht, scheen aanvankelijk ten gunste van Reuchlin over te hellen, maar eindigde met het goed recht der inquisiteurs officiëel te erkennen. Ondertusschen was P. de Colle, na verschillende gewichtige ambten in zijne Orde bekleed te hebben, te 's-Hertogenbosch den 9^{den} December 1519 in den Heer ontslapen.

P. Joannes Baerlenus (*van Baerle*). P. Baerlenus, aldus genaamd omdat hij van Baerle geboortig was, ontving het ordeskleed te 's-Hertogenbosch in 1497. Hij begaf zich in 1513 naar Heidelberg en trok aan de universiteit aller bewondering door zijne diepzinnige verklaringen

der bekende geschriften van Petrus Lombardus. Met de doctorale waardigheid naar zijn klooster teruggekeerd, werd hij in 1517 tot prior gekozen, een ambt, dat hij zes jaren met de grootste toewijding waarnam. Tijdens zijn prioraat werden verschillende kloostergebouwen hersteld of geheel nieuw opgetrokken, hetgeen slechts door spaarzaamheid en een verstandig beheer der geldmiddelen mogelijk was, want weelde was ver te zoeken. Nog in 1508 hadden de paters te Rome toestemming gevraagd om eenige onroerende goederen te mogen verkoopen wegens de drukkende oorlogslasten. Aldus won P. Baerlenus de achting en het vertrouwen zijner onderhoorigen en zag hij zich op de provinciale kapittels te 's Bosch in 1519 en te Antwerpen in 1528 tot diffinitor benoemd. Belangrijker ambt, vooral in deze woelige tijden, toen de ketterij hier en daar het hoofd begon op te steken, werd hem toevertrouwd op het kapittel van Zierikzee in 1524, waar hij tot inquisiteur voor het bisdom Luik werd aangesteld. Deze waardigheid, waarin hij door Margaretha van Oostenrijk bevestigd werd, deed zijne eigenschappen zoo scherp mogelijk uitkomen. IJveraar voor de onvervalschte leer des geloofs, getrouwe zoon der Moederkerk, onvermoeide handhaver van recht en billijkheid — *aequi rectique tenacissimus* — had hij slechts één gebrek: hij vergat, dat goedertierenheid evenzeer den rechter betaamt als rechtvaardigheid. Het recht werd vaak met minder mededoogen gehandhaafd, dan men van een geestelijken rechter verwachten mocht. Dit berokkende hem veel vijanden; dit haalde hem laster, verguizing, vervolging op den hals. Onwrikbaar hield hij echter stand en placht schertsend te zeggen, wanneer men op meer

toegeeflijkheid aandrong: „Wie tapt zoeten drank uit „een zuur vat?" — Van zijne werkzaamheden vinden wij vooral vermeld het reeds vroeger besproken proces, dat hij in 1526 tegen negen Bossche burgers voerde, die de „Lutherye" aankleefden. Onvermoeid oefende P. Baerlenus zijn bezwaarlijk ambt uit, totdat hij in 1539 tot een beter leven overging; hij werd begraven in het kapittelhuis. — Hoezeer deze religieus in de stad 's-Hertogenbosch in aanzien was, blijkt uit de omstandigheid, dat zijn overlijden door den Bosschen kroniekschrijver als bij uitzondering vermeld wordt: „In „desen iaere sterff die exellente meester ende doctoor „totten Prekers, heer Jan van Baerl" [1]).

Zijne gedachtenis leefde voort in twee werken, een theologisch: *Incipit Lectura, P. Joannis Baerle. Ord. Praed. Conventûs Buscensis Provinciae Teutoniae super I. Lib. sententiarum Mag. Petri Lombardi*, een ascetisch: *Institutio personarum devote vivere cupientium.* — Dit laatste werk, in het Vlaamsch, bevond zich voorheen in handschrift in de bibliotheek der Predikheeren te Mechelen; wellicht is het identiek met het werkje *Manuale vitae spiritualis*, dat bij Gramay vermeld wordt en te 's-Hertogenbosch bij Gerard van Hatart gedrukt is.

P. Gerardus de Bie (ook *Bye*). Van den dag zijner intrede af, 5 April 1495, maakte deze kloosterling grooten voortgang in wetenschap en deugd. Zijne oversten zonden hem naar eene hoogeschool, waar hij den titel van licentiaat verwierf; vervolgens werd hij prior te Brussel tot 1523, toen zijne onderhoorigen hem met leedwezen zagen vertrekken naar Den Bosch, om zich daar aan het hoofd der kloostergemeente te stellen.

[1]) *Verzameling van kronyken.* Dl. I, blz. 113.

Hier zette hij onverdroten het werk zijns voorgangers, P. Baerlenus, voort; de kloosterkerk werd uitwendig en inwendig aanmerkelijk verfraaid. Niettemin waren het zorgvolle tijden. De oorlogen met Gelder hadden de inkomsten des kloosters grootendeels vernietigd: de sektarissen pleegden allerlei baldadigheid en niet het minst tegen de kloosterlingen; de burgerij eischte in strijd met alle privilegiën, dat het klooster zou bijdragen in de algemeene lasten. Met eigen oogen moest hij aanschouwen, hoe een opgewonden menigte in 1525 het klooster binnendrong en plunderde, wat onder haar bereik kwam. In 1529 werd hij wederom prior te Brussel. Nog vele jaren bekleedde hij met eere deze waardigheid, aanvaardde zijne benoeming van biechtvader bij de Dominicanessen te Auderghem en ontsliep hier, van het gewoel der wereld verwijderd, in 1539; aan allen een voorbeeld achterlatend van vromen levenswandel en van kinderlijke godsvrucht tot de H. Moedermaagd.

P. Theodericus van Oirschot. Deze kloosterling had als van natuur de begaafdheid om als overste anderen te leiden. Achtereenvolgens was hij biechtvader geweest der Dominicanessen te Wyk en te Workum, prior te Maastricht en te Leuven. In zijne vaderstad werd hij driemaal tot laatstgenoemde waardigheid verheven, doch zoo voorspoedig zijn bestuur was in den vreemde, zoo bezwaarlijk was het onder stadgenooten. Telken reize was zijn prioraat van korten duur en ondervond hij, volgens het *necrologium*, dat geen profeet in eigen land is geëerd. Hoogbejaard keerde hij naar Den Bosch terug om in zijn dierbaar klooster eene laatste rustplaats te vinden: hij overleed aldaar in 1539.

P. Augustinus van Heusden. Op het feest van Sint-Dionysius in het jaar 1505 werd dezen religieus het ordeskleed geschonken, dat hij gedurende geheel zijn leven zou eeren door ware priesterlijke deugden. In 1528 werd hem de leiding der jeugdige studenten des kloosters toevertrouwd, doch weldra, in 1534, riep hem de stem der gehoorzaamheid naar Brugge, om daar les te geven in de Godgeleerdheid en als supprior den overste ter zijde te staan. Hier won hij zoozeer aller achting en liefde, dat hij in 1543 met algemeene stemmen tot prior werd gekozen. Thans kwamen zijne uitnemende gaven tot hare volle waarde. Zeer ervaren in het geestelijke leven en daarbij bezield door de edelste aandrift des harten, kende hij geen grooter geluk dan zich aan allen dienstbaar te maken en overal den vrede te brengen, die in zijn eigen boezem heerschte. Dit bewees hij in de samenleving met zijne medebroeders, in zijne troostwoorden tot de noodlijdenden aan de kloosterpoort, in zijn onverpoosd biechthooren van de geloovigen, maar vooral in den ijver waarmede hij elke tweedracht onder de burgerij wist te voorkomen. De vrede straalde van zijn gelaat, vloeide van zijne lippen, sprak door woorden en meer nog door daden. Dat zulk een man aller harten veroverde, vele vrienden onder het volk en de notabelen voor het klooster won, is begrijpelijk, evenzeer als dat er algemeene verslagenheid heerschte, toen eene plotselinge ongesteldheid den volijverigen religieus in 1546 uit zijn verdienstelijken werkkring aan den rand des grafs bracht. Nog in hetzelfde jaar stierf hij, door allen betreurd, door niemand gehaat.

P. Gerardus van Herpen. Schitterend door talenten, schitterde hij nog meer door oprechten eenvoud. Of-

schoon hij reeds vele jaren binnen de stille kloostermuren had doorgebracht — in 1524 was hij geprofest — had hij zich altijd aan alle waardigheden weten te onttrekken. In 1543 echter kwam hem het bericht ter oore, dat hij tot prior van het Calcarsche klooster gekozen was. In de eerste verslagenheid wilde hij door de vlucht dit ambt ontgaan; tot bezinning gekomen, smeekte hij zijne medebroeders om vernietiging der keuze te bewerken. Inderdaad stelden zij hiertoe alle pogingen in het werk, want zij achtten zijn heengaan een groot verlies; zelfs de raadsleden van 's-Hertogenbosch vroegen eenstemmig om dien waardigen religieus voor de stad te behouden, doch alles was tevergeefs: de Provinciaal liet zich niet verbidden; en P. van Herpen vertrok naar Calcar. Niet lang droeg hij den last des prioraats. Na zijne medebroeders gedurende drie jaren door zijn deugdzaam leven gesticht te hebben, overviel hem eene ziekte, die hem naar zijne aloude kloostercel deed spoeden, alwaar hij vroegtijdig in 1547 overleed.

P. Anselmus van Ghemert. In 1498 klopte hij aan de poort des kloosters om in de Orde te worden opgenomen. Het bleef den oversten niet lang geheim, welke talenten in den jeugdigen kloosterling scholen; zij zonden hem dus naar de universiteit te Leuven. Tot baccalaureus bevorderd, verklaarde hij aldaar met goed gevolg de H. Schrift en de werken van Petrus Lombardus. Vervolgens werd hij tot prior aangesteld in het klooster te Brugge, dat onlangs de kloosterhervorming had aangenomen. In de moeilijke omstandigheden, die zulk een verandering veelal volgden, gaf hij als overste bewijs van gezond oordeel en overleg. De paters van Den Bosch handelden dan ook verstandig met P. van Ghemert in

1529 tot hun prior te verkiezen. Veertien jaren lang stond hij hier aan het hoofd des kloosters, stichtte allen door zijn voorbeeld en bevorderde aller belangen ; — *religiose praefuit ac profuit vir exemplaris et omni laude dignus*, aldus het *necrologium*. Vooral muntte hij uit door zijn vurig en onvermoeid preeken, dat hem den titel van praedicator generalis verwierf, en door zijne onverdeelde toewijding aan het heil der zielen. Tot zijn dood, in 1552, arbeidde hij met de grootste vrucht in 's Heeren wijngaard.

P. Adrianus Laurentii. Naar zijne geboorteplaats doorgaans van Oisterwijk genaamd, ontving hij het ordekleed in 1533. Al ras werd hij tot voltooiing zijner studiën eerst naar de kloosterschool te Keulen en vervolgens naar die te Leuven gezonden, waar hij evenzeer voortgang maakte in deugd als in kennis. Wegens de zachtheid van zijn karakter en zijn getrouwe naleving der kloosterwetten benoemde de provinciaal Theodericus van Schoonhoven hem in 1542 tot supprior en het volgende jaar tot novicenmeester in het Bossche klooster. Na drie jaren deze ambten waargenomen te hebben, toog hij weer naar Leuven om zijn wetenschappelijke loopbaan te vervolgen. Met goedkeuring van het kapittel te Nijmegen in 1548, werd hij baccalaureus en zou weldra eene openbare verdediging van stellingen houden, toen hij tot prior van het klooster in Den Haag gekozen werd. Deze waardigheid verhinderde hem niet, zich aan de studie te blijven wijden, zoodat het magisteriaat in de theologie hem in 1553 toegekend werd. Het volgende jaar overleed de Provinciaal der Nederlandsche Dominicanen; en nu vond men geen kloosterling waardiger om dit gewichtig ambt te bekleeden dan den Haagschen

prior P. Laurentii. Bij de drukkende zorg voor de talrijke kloosters aan zijne rechtsmacht onderworpen, zag hij nog kans om in 1555 aan de Alma Mater te Leuven den doctorstitel te behalen, ja liet niet na, zoo dikwijls de gelegenheid zich aanbood, den kansel te bestijgen en zijn welsprekend, vruchtbaar woord tot de geloovigen te richten. In 1559 legde hij, van krachten uitgeput, met het bestuur tevens het leven af.

P. Theodericus Strick. Deze religieus deed in 1508 zijne intrede in de Orde. Nadat hij als lector onderricht had gegeven in de theologie en tot praedicator generalis was benoemd, werd hij supprior in het klooster te Rotterdam. Omstreeks 1539 ging hij als prior naar het klooster te Nijmegen, dat gedurende zeven jaar den zegen van zijn beleidvol bestuur ondervond, en werd van daar op hooger bevel naar Leuven verplaatst om het klooster te dier stede tot de oorspronkelijke regeltucht terug te voeren. In deze zorgwekkende opdracht slaagde hij naar wensch, bestuurde het klooster zes jaren en ging toen zijne laatste dagen doorbrengen als geestelijk raadsman bij de Dominicanessen te Auderghem. De dood rukte hem, rijk aan verdiensten, uit dit leven den 5den December 1554.

Ziedaar eenige der voornaamste Predikheeren uit het Bossche klooster voorgesteld; zij wettigen volkomen het getuigenis, dat de kroniekschrijver Albertus Cuperinus omtrent 1568 aflegde: „Ende dit convent (der Predik-„heeren) heeft menich iaer gebleven in goede reformacie „ende noch blivende is in een goet regiment in gees-„telycke ende titelike saken en goede ordinancie, al zoo „een goet convent ende clooster toebehoort" [1].

[1] *Verzameling van kronyken*. Dl. I. blz. 68.

III.

Van de beeldstormerij tot de verovering der stad.

1566—1629.

Niet zonder reden vermeldt de kroniekschrijver van het Bossche Predikheerenklooster als eene merkwaardige gebeurtenis, dat den prior P. van Oirschot het geluk ten deel viel van het ordeskleed te verleenen aan Antonius van Leendt of Leendanus, want dezen man had de Voorzienigheid voorbestemd om in de aanstaande dagen der beproeving zijne broeders voor te gaan, te versterken en te troosten. Geboren te Leendt, trad hij, twintig jaren oud, op Sint-Jansdag 1529 in de Orde. Gelijk zoovelen zijner ordesbroeders ging hij te Leuven de theologische lessen bijwonen, en keerde na volbrachte studie, als lector weder om te 's-Hertogenbosch aan de opleiding der jeugdige kloosterlingen en het geestelijk welzijn der burgerij zijne krachten te wijden. Ras droeg men hem als procurator in 1537 de zorg op voor het tijdelijk beheer des kloosters. Dit ambt vorderde destijds een meer dan gewoon doorzicht, beleid en overleg. Immers, het was in de dagen van den woesten

Gelderschen krijg; de opbrengst der kloostergoederen was luttel, de oogst lag vertreden, het veldgewas vernield, de akker braak, geen bouwman waagde zich in het open veld. In zulke omstandigheden tienden of pacht eischen, ware niet alleen onbarmhartig maar vlakweg onmogelijk. Daarbij was het geld schaarsch en de burgerij door tegenspoed en stilstand van alle handelsverkeer gedrukt en verarmd. Toch moest P. van Leendt in het onderhoud eener talrijke kloostergemeente voorzien, en hij slaagde hierin, dank aan zijn spaarzaam en verstandig beheer. Zelfs toen velerlei moeilijkheden opdaagden, ontzonk hem de moed niet, integendeel, daardoor kwamen juist zijn beleid en zijn tact om alle verwikkeling bevredigend op te lossen aan den dag. Allereerst begon de stad op het klooster de zware krijgslasten te verhalen, doch zij stuitte in hare vorderingen op de krachtige vertoogen des procurators; vervolgens toonde het gilde der bontwerkers zich onwillig zijne jaarlijksche toelage aan het klooster uit te keeren — voor het gebruik n.l. eener zijkapel in de kloosterkerk gaf dit gild jaarlijks acht pond en twee zalmen — maar ook dit geschil werd met de gildedekens in der minne bijgelegd. Zóó wist P. Van Leendt de tijdelijke belangen des huizes voor te staan; daardoor stelde hij het klooster in staat om in den winter van 1545 bij de plechtige komst van keizer Karel V in Den Bosch een deel des gevolgs op waardige wijze te herbergen. P. Petrus de Soto, biechtvader des keizers, nam met zijne dienaren zijn intrek bij zijne ordesbroeders, die hem gastvrij het geheele vreemdenkwartier, zoo beneden- als bovenverdieping, afstonden.

Een jaar later werd de ijverige procurator met alge-

meene stemmen tot prior gekozen. Alsnu aan het hoofd der gemeente, ging hij allen voor in stipte vervulling der ordesregels en bezielde zijne onderhoorigen met den waren kloostergeest. Geen overtuigender bewijs kan men daarvoor aanhalen, dan dat tijdens zijn prioraat verscheidene paters uit het Bossche klooster elders tot eervolle ambten geroepen werden. Aldus waren in 1560 de priors van Zierikzee, Haarlem, Groningen, Utrecht, de biechtvaders der zusterskloosters te Leeuwarden en Auderghem Bossche kloosterlingen; allen echter overschaduwd door den beroemden P. Godefridus van Mierlo.

Met recht wijdt de kroniekschrijver des kloosters eenige regelen meer aan het levensbericht van dezen waardigen religieus. Geboren te Mierlo in 1518, ontving hij op 17-jarigen leeftijd het ordeskleed te 's-Bosch uit handen van den prior Anselmus van Ghemert. Zijne studiën volbracht hij met goed gevolg, en verwierf aller hoogachting door den adel zijns karakters en de stichting zijns wandels. Zijne buitengewone gaven van geest en hart wezen hem aan als kloosteroverste en voorspelden een roemvolle loopbaan. In 1552 werd hij prior gekozen te Utrecht; hier won hij door zijne priesterlijke deugd en welsprekendheid de gunst des kerkvoogds, Georgius van Egmond, die hem tot zijn *ecclesiastes* benoemde. Zes jaren bestuurde hij het klooster, dat hij in overdrachtelijken en letterlijken zin als 't ware van den grond af herbouwde, toen hij als diffinitor of afgevaardigde zijner provincie naar Rome toog ter bijwoning van het generaal kapittel. De indruk, dien hij op deze plechtige vergadering door zijne zachtaardigheid en diepe wijsheid maakte, was allergunstigst en trof vooral kardinaal Ghislieri, den lateren paus Pius V.

Waarschijnlijk bleef deze kennismaking met den heiligen prins der Kerk niet zonder invloed bij de hooge waardigheid, waartoe P. Van Mierlo later verheven werd.

In 1559 vergaderden de kloostervoogden der Neder-duitsche provincie te Utrecht, om te voorzien in het provincialaat, dat door den diepbetreurden dood van P. Adrianus Laurentii van Oisterwijk was opengevallen. Bij de keuze richtten zich aller oogen op Utrechts prior, en werd P. Godefridus van Mierlo tot hoofd aller kloosters in Nederland aangesteld. In deze waardigheid, evenmin als later, vergat hij de aloude toegenegenheid zijner Bossche kloosterbroeders; zijn hart klopte steeds voor het heiligdom, waar hij de eerste jaren zijns kloosterlevens had doorgebracht; en meermalen zullen wij hem daarvan bewijs zien geven in de bange dagen, die voor het klooster in aantocht waren.

Het zou weinig menschenkennis en doorzicht verraden hebben, zoo P. Van Leendt niet voorzien had, dat de maalstroom, waarin de bruisende driften der toenmalige maatschappij rondwielden, eens dam en dijk verwoed zou doorbreken. De teekenen aan den hemel spraken maar al te duidelijk, en wat zij spraken, moest het hart des priors met kommer vervullen. Meer vertrouwend op de hulp van Boven dan op menschelijken bijstand, nam hij zijn toevlucht tot de H. Moedermaagd en richtte in den kloosterhof een beeld op onder den titel van: *O. L. Vrouw van den Vrede*. Op zijn verzoek verleenden de bisschop van Luik, Robert van Bergen, diens suffragaan, Gregorius Silvius, alsmede Nicolaas van Egmond, suffragaan van Utrecht, ieder veertig dagen aflaat, zoo dikwijls men met rouwmoedig hart voor dit

GODEFRIDUS VAN MIERLO,

Bisschop van Haarlem.

beeld bad om den vrede in het Christenrijk [1]). Hoezeer die vrede bedreigd werd, bleek nog in hetzelfde jaar 1561, toen de algemeen beminde P. Stephanus de Meij onverwachts uit Vlaanderen het klooster kwam binnengevloden. Wat was er voorgevallen? P. de Meij was biechtvader van de Dominicanessen in het klooster Engelendaal buiten Brugge en werd in zijne bediening door drie ordesbroeders bijgestaan. Terwijl zij in dat rustig klooster verblijf hielden, drongen den 5^{den} November 's avonds een dertigtal struikroovers binnen, roofden en plunderden het gebouw, vermoordden gruwzaam twee paters en lieten den derde, zwemmend in zijn bloed, zieltogend achter. Slechts aan een wonder schreef P. de Meij zijne ontsnapping aan de handen der moordenaars toe.

Deze misdaad liet genoeg vermoeden, waartoe het gepeupel in staat was, wanneer eenmaal de storm zou losbreken; en dat deze met al zijne verschrikking op handen was, hieraan viel niet te twijfelen. Wij zagen reeds vroeger, dat de ketterij te 's-Hertogenbosch met geweld was gefnuikt, doch uitgeroeid was zij geenszins; ook het oproer en de muiterij der kleine burgers waren onderdrukt, maar de ontevredenheid woekerde voort. Een toenemende minachting van het burgerlijk en kerkelijk gezag, grenzend aan verzet, was hiervan het gevolg. Deze stemming uitte zich vrij kras den 18^{den} November 1562.

Voorafgegaan door Minderbroeders, Predikheeren, Wilhelmieten, Kanunniken, kortom, door geheel de geestelijkheid, en gevolgd van de hooge overheid, schout,

---

[1]) Zie Bijlage X.

schepenen en raadsheeren, deed de eerste bisschop van Den Bosch, Franciscus Sonnius, zijne statelijke intrede in zijne bisschopsstad, en nam plechtig bezit van de Sint-Jan, thans tot kathedraal verheven. In andere omstandigheden had voorzeker geheel de burgerij gejubeld en getriomfeerd, gelijk Den Bosch triomfeeren kon, maar nu miste men de schutters, de Vrouwenbroeders, de gilden, die allen onder protest zich hadden teruggetrokken. Een schimpdicht op den prelaat ging onder den gemeenen man rond en drukte 's volks wrevel uit in eene parodie op het *Pater Noster*, waarvan het slot:

Maeckt ons doch desen bisscop met zyn insettinge quyt;
En laet ons in egeen becoringhe vallen,
Maer verlost ons van de geschoren allen [1]).

Van de ontevredenheid der gilden maakten eenige voorname burgers, waaronder vooral Agyleus en Everzwijn genoemd worden, gebruik om eene partij te stichten, waarbij allen zich aansloten, die tegen de regeering gekant waren of tot den nieuwen godsdienst overhelden. Spoedig sloten zij zich aan bij het consistorie te Antwerpen en ontvingen van daar hunne geheime lastgevingen. Volgens afspraak begonnen in den omtrek der stad de hagepreeken; eerst veraf, later nadevbij tot onder de muren der veste. Tevergeefs vermaanden bisschop en geestelijken de geloovigen niet te luisteren naar de dwaalleeraars; tevergeefs dreigde de magistraat allen, die de verboden vergaderingen bezochten, met de strengste straffen, de partij der kwaadwilligen wist maar al te goed, dat de magistraat geen besluit kon nemen zonder het derde lid, de gilden, en deze waren voor

---

[1]) *Verzameling van kronyken*. Dl. I, blz. 262.

de meerderheid op hare hand. Zoo stak de ketterij met den dag het hoofd driester op. Dit ontging den voortvarenden bisschop Sonnius, den oud-inquisiteur niet. Hij regelde het bestuur van het nieuwe bisdom en begon met de kerkelijke tucht onder de geestelijkheid te herstellen; was dit geschied, dan zou de zedelijke verbetering des volks en daarmede de uitdooving der ketterij van zelf volgen. De afkondiging der besluiten van het concilie van Trente was daartoe het aangewezen middel. Den 23sten October 1565 zou deze met allen luister plaats hebben, en niet in de Sint-Jan, maar in de Predikheerenkerk. Zelden was in dit heiligdom indrukwekkender plechtigheid aanschouwd; het authentiek verslag, dat Schutjes ons mededeelt, geeft ons hiervan een denkbeeld:

„De bepaalde dag tot afkondiging der besluiten van „het concilie van Trente naderde; van alle kanten zag „men geestelijken en leeken naar de stad snellen om „deze zeldzame plegtigheid in de kerk der Predikhee„ren bij te wonen. Dáár verschenen de landdekens, de „afgevaardigden van de collegiale kerken [1]), verder alle „pastoors, zelfs uit de afgelegenste deelen des bisdoms, „want weinigen waren afwezig, en dan nog om wettige „redenen.

„De prelaat van Bern, schouten en schepenen uit „verschillende oorden, zetten door hunne tegenwoordig„heid aan deze vergadering luister bij, terwijl eene „talrijke menigte was toegestroomd. De bisschop droeg „eerst het heilig sacrificie der Mis op, daarna hief men „met algemeene stemmen het *Veni Creator* aan; dan

[1]) De afwezigheid van het cathedraalkapittel maakte eenen onaangenamen indruk en vond bij alle weldenkenden terecht groote afkeuring.

„p laatste de kerkvoogd zich voor het altaar tusschen „den abt van Bern en den officiaal des bisdoms. Hierop „begon een priester met eene stem als eene trompet „(*voce tubali*), de lezing der besluiten van het concilie „van Trente deels in het Latijn, doch wat het volk „meer regtstreeks aanging in het Hollandsch. Niet- „tegenstaande deze afkondiging den eersten dag zeven, „en den volgenden dag vier uren onafgebroken voort- „duurde, heerschte er eene heilige en eerbiedwekkende „stilte. *Ik geloof niet,* zoo schrijft Sonnius, *eene synode „ooit met meer plegtigheid te zullen houden.* Onder meer „nuttige maatregelen schreef de bisschop alsdan aan „de geestelijken een formulier voor om het verhandelde „aan de geloovigen bekend te maken, vooral wegens de „*matrimonia clandestina.* De *residentia pastoralis* werd „ook sterk op het hart gedrukt, terwijl ieder pastoor „gelast werd zich van een exemplaar van het concilie „te voorzien, dit met aandacht te lezen en aan het „volk te verklaren. De schoone plegtigheid mogt zon- „der eenige stoornis niet afloopen; namens de Luikenaars „kwam een leek luidkeels tegen de omschrijving des „bisdoms protesteren, waarop Sonnius in het voorbijgaan „hem toevoegde: mijnheer, dit moest gij aan den Paus „en aan den Koning zeggen. 's Anderendaags vond men „aan de kerkdeur een plakkaat van protestatie aange- „plakt, bijna grooter dan de bisschop was (*Scriptum „longius fere quam ego sum*)" [1]).

De krachtige maatregelen, door den Bisschop bij de aanvaarding van zijn bestuur genomen en tijdens zijn canoniek kerkbezoek gehandhaafd, konden niet verhinderen, dat de ketterij, sterk door de zwakheid des

[1]) Schutjes, t. a p. Dl. II, blz. 102.

burgerlijken bestuurs en den weergaloozen overmoed harer voorvechters, gestadig veld won. In Juni 1566 hield het consistorie te 's Bosch zijne vergadering; den 14^{den} Augustus vroeg het eene plaats binnen de muren om te prediken, den 21sten Augustus lieten reeds vier predikanten hunne oproerige taal hooren. De vulkaan dreigde elk oogenblik los te barsten. Daar brak de rampzalige 22ste Augustus aan, een dag voor altijd gebrandmerkt door de heiligschennende verwoesting in een van Neerlands schoonste, rijkste en eerbiedwaardigste heiligdommen aangericht. Wij willen hier niet verhalen, hoe het dolzinnig gepeupel, versterkt door het plunderziek grauw van andere steden, met den moker in de vuist onder psalmgezang en woest getier, altaren en beelden verbrijzelde; hoe het zijn vernielzucht koelde aan de kostbaarste kunststukken, en wat den katholiek het heiligst was in boosaardige uitgelatenheid met voeten trad: de beroemde geschiedschrijver en hersteller der Sint-Jan heeft ons dit treurig tafereel met diepen weemoed naar waarheid geschetst, wij moeten ons begeven naar het Predikheerenklooster in de Hinthamerstraat om daar getuigen te wezen van de wandaden, waartoe langverkropte wrok, roofzucht en dartele overmoed eene bandelooze menigte voeren kunnen.

Tegen den nacht was de Sint-Jan door de hellebaarden der schutters schoon gevaagd; maar den volgenden dag, omstreeks den middag, drong de verwaten bende weer binnen, en nu werd hare razende vernielzucht, verre van te zijn voldaan door het verwoesten der edelste kunststukken, zoozeer geprikkeld, dat ijlings tot bestorming der overige kerken en kloosters besloten werd. Omstreeks drie uren in den

namiddag trok de joelende menigte met haken, bijlen en mokers naar de kloosterpoort. Als dolle honden, of liever als brullende leeuwen, zoo getuigt P. Van Leendt, stormden zij aan [1]). In een omzien was de buitendeur verbrijzeld en lagen de binnendeuren neder. De kloosterkerk was, om zoo te zeggen, het eerste lokaas. Daar binnengedrongen, verspreidden zij zich in wilde vaart door het heiligdom, wedijverend om de beelden te verminken, te verbrijzelen, ja zoo mogelijk te vergruizelen. Weldra plofte het groote Christusbeeld, dat boven het koor stond in stukken op den vloer; het beeld der H. Maagd en dat der andere Heiligen volgden. In woesten zwaai beukte de moker de altaartafels stuk, vernielde de bijl het kunstigste snijwerk en scheurde de ruwe haak het treffendst doek aan flarden. Wat gedurende honderd jaar door een vroom en kunstminnend voorgeslacht ter eere Gods was bijeengebracht, werd binnen weinige uren meedoogenloos en onherstelbaar geschonden en vernield. En toch ging het verwoestingswerk hun niet snel genoeg: niet allen waren met breektuig gewapend. Een van het gepeupel snelde daarom naar het huis tegenover de Predicaren-poort, waar Loys de smid woonde, om hamers te halen. „Wat hamers!" bromde de trouwhartige smid. „Ik heb „geen hamers om bij buren in te breken, gemeen „geboefte." — „Dat zullen wij je betaald zetten, Loys!" riepen eenige stemmen uit de menigte, maar Loys wierp

---

[1]) Het verhaal van P. Van Leendt, een ooggetuige, en de beëedigde verklaringen voor de koninklijke commissarissen hebben ons hier tot bron verstrekt. — Prosper Cuypers—Van Velthoven. *Documents pour servir à l'histoire des troubles religieuses du XVIième siècle.* Bruxelles, 1858, pag. 380, 382, 391, 412.

hun verstoord de deur toe; en niemand waagde het zich met de geweldige smidsvuisten te meten. Wie niet kon breken, trachtte te kapen. Honderden gretige handen strekten zich uit om al wat waarde had, te grijpen en te versteken. En onder dat dof dreunen der hamerslagen, dat kraken en ploffen van hout en steen, krijschten de ruwe kreten der uitzinnig tierende bende.

Toen in de kerk alles, wat onder het onmiddellijk bereik der woestelingen lag, vernield of gekaapt was, kwam de beurt aan de sacristij, waar de roovers een schat van kerkegoed en heilige vaten dachten te vinden. Met niet minder woede werd hier huisgehouden. De hechtste sloten bezweken voor het domme geweld; kasten en kisten werden opengebroken en geplunderd; kerkgewaden en ornementen geroofd of vernield; wat niet van hunne gading was, werd in de grootste wanorde ondereen geworpen. Van daar drong de razende menigte door de kloostergangen in de verschillende vertrekken, alles op haren weg vernielende en zoowel spijs en drank als keukengereedschap buit makende, alsof al deze goederen haar rechtens toehoorden. Toch moet het den meer geslepen plunderaars niet ontgaan zijn, dat menige kostbaarheid, waarnaar hunne vingers jeukten, spoorloos verdwenen was. En inderdaad, de paters hadden den storm voorzien en zich daartoe voorbereid. Verschillende kostbaarheden, alsmede de schepenbrieven en eigendomsbewijzen hadden zij naar veiliger plaats vervoerd, ofschoon vele burgers weigerden kloostergoed te bergen, uit vrees dat bij ontdekking hun eigen goederen zouden verloren gaan.

Eenige burgers uit den omtrek des kloosters waren beter gezind; zij kwamen den kloosterlingen ter hulp,

maar wat vermochten die weinigen tegenover zoovelen. Daar geweld niets zou baten, begon een hunner in de kloostergangen luidkeels te roepen: „Brand! Brand!" Deze kreet verschalkte verschillende plunderaars; zij kwamen tot bezinning, zochten zelfbehoud en stoven uit den vermeenden brand. Toen eindelijk het grootste gedeelte der ruwe horde het klooster verlaten had, kwamen Loys de smid en andere goede burgers samen, dreven de overige rabauten en bedelaars uit kerk en kloosterpand en hielpen nog eenig goed redden of loskoopen.

Eerst tegen zeven uur kwamen de kloosterlingen, die door eene achterdeur weggevlucht waren, te voorschijn en mochten zich gelukkig heeten, dat niemand hunner gewond of, wat men vreezen kon, gedood was. Hoe kromp echter aller hart ineen van droefheid, toen zij de verwoesting aanschouwden overal door het gepeupel aangericht; vooral toen zij den drempel des heiligdoms overschreden, en daar getuigen waren van de heiligschennende vernieling, van de smadelijke onteering der godgewijde plaatsen! — Van koorgebed of kerkelijken dienst kon vooreerst geen sprake zijn. De katholieke godsdienst was feitelijk verboden; de meerderheid der burgerij was als met lamheid geslagen en gaf ketters en muiters vrij spel. In de Sint-Jan hield de predikant Cornelis van Diest zijn sermoon; in de overige kerken traden andere „dienaren des goddelijken Woords" op, terwijl de Predikheerenkerk van deze ergernis gevrijwaard bleef, omdat de prior den predikstoel tijdig verwijderd had.

Langzamerhand herstelde zich de magistraat van de paniek. Den 2^{den} September vaardigde hij een dekreet

uit, waarbij onder doodstraf verboden werd kerken of kloosters te plunderen; den 11den September waagden de geestelijken eene plechtige Mis in de Sint-Jan op te dragen met preek, en ontsloten zich ook ter sluiks de deuren der kloosterkerken voor de godsdienstoefening.

Stilzwijgend konden de predikanten deze herleving van het Pausdom niet aanzien; zij gevoelden, dat de grond hun onder de voeten wegzonk. Zouden zij zich de vrucht hunner welgeslaagde samenzwering zonder eenig verzet laten ontrooven? Neen, dat nimmer; en daarom het Pausdom niet alleen geknot, maar met wortel en tak uitgeroeid. Van den kansel hitsten zij dagelijks het volk op tegen de geestelijkheid en alle Roomsche instellingen, tegen de katholieke regeering en hare vertegenwoordigers. Hunne heftigste aanvallen waren echter gemunt op de kloosters, die „zwaluwennesten," die men tot den grond moest verwoesten, ja verdelgen. Vooral voer de predikant Godefridus, gemeenlijk Goeyen van Woensel genaamd, heftig uit tegen de Predikheeren, omdat zij tijdens hun termineeren de schapen tegen hem, den trouweloozen herder, gewaarschuwd en verdedigd hadden. Die tegenstand stak hem nog diep in de krop, en daarom stookte hij dagelijks in de Sint-Annakapel de onbesuisde schare tegen deze paters op, uitroepende: „Die Predicaren hebben mij „vervolgd, nu zal ik ze vervolgen, waar en zoolang ik „kan." Deze hartstochtelijke taal miste hare uitwerking niet op den woesten volkshoop; de golven der volksdriften krulden zich dreigend en sloegen dra tot een ontzettenden, ontembaren orkaan over, toen kwaadwilligen het gerucht verspreidden, dat er twee koninklijke

commissarissen gekomen waren om de inquisitie in te voeren.

Het was den 10den October, 's namiddags omstreeks vijf uur. Een ongemeen gewoel heerschte omtrent de Sint-Jacobskerk, den hoofdzetel des consistories, het brandpunt des oproers. Uit de woeste kreten, de dreigende gebaren der samenrottende menigte kon men genoeg voorzien, dat een geweldige storm stond los te barsten; tevergeefs trachtten enkele raadsheeren hem nog te bezweren, zij werden met gejouw en gefluit ontvangen. Eindelijk door volksmenners ten uiterste gedreven, brak het gepeupel los. Het schoone klooster der Wilhelmieten, tegenover de kerk gelegen, had reeds lang genoeg hunne plunderzucht getart; thans zou het hunne woede ontgelden. Onder den kreet:

Uyt groote nood
Slaet papen en monniken dood!

werd de kloosterpoort gerammeid. De hardnekkigheid, waarmede deze echter aan de geweldige schokken weerstond, deed de verbittering des volks slechts stijgen. Ten laatste drong de onstuimige massa als een zwalpende stroom, welks drift door sluizen was in toom gehouden, naar binnen en verspreidde zich overal, alles plunderend en ten slotte, bij het vallen der duisternis, slechts ledige vertrekken en naakte wanden achterlatend.

Van daar trok de menigte joelend en juichend naar de Markt, alsof in de berooving van weerlooze monniken veel roems gelegen was, en zwoer bij den rossen fakkelgloed en het glinsterend wapentuig elkander trouw tot in den dood; zij zouden niet rusten, voordat alle kloosters verwoest, alle religieusen ter stede waren uitgedreven. Een deel der muiters bewaakte de Markt,

een ander trok op roof en plundering uit. Het schenen geen menschen, maar duivels, verhaalt ons prior Van Leendt, de wandalen, die in dien vreeselijken nacht op het Predikheerenklooster losstormden. Eenige schelmen droegen maskers, om niet door hunne medeburgers herkend te worden, anderen hadden zich in vreemdsoortige kleedij getrokken, doch allen droegen als herkenningsteeken een stuk wit papier op den hoed.

Weldra verdrong zich de oproerige schaar voor de kloosterpoort, brandend van ongeduld om ook hier binnen te rukken; maar al beukten de aksen daverend de poort, al ging elke bijlslag met gevloek en getier vergezeld, de poort week geen duimbreed, daar zij aan den binnenkant met een zwaren boom was verzekerd. Eindelijk had men een gat geslagen, groot genoeg om een jongen door te laten; fluks klom een jonge straatboef door de bres, trok den boom weg, en nu holden de woestelingen als razende furiën naar binnen. Niets was hun heilig. Wat nog gespaard was bij de eerste beeldstormerij, ontging nu de waanzinnige vernielzucht niet. De altaren, sinds den vorigen aanval zoo goed mogelijk hersteld, werden met breekijzers en houweelen van hun fondement gerukt en kort en klein geslagen; het tabernakel of H. Sacramentshuis, een overschoon kunstwerk, werd met den grond gelijk gemaakt; de beelden, reeds vroeger beschadigd en verminkt, werden met den preekstoel, de koorbanken, de orgelkast en alles wat in de kerk aanwezig was, midden in het heiligdom op éénen stapel geworpen en aan het vuur prijsgegeven. Door al dat geschreeuw en hoongelach der bende, het hakken en beuken van bijl, hamer en rapier, sneed eensklaps een rauwe gil, gevolgd door het

angstgeschrei: „Bentijn is dood! Bentijn is dood!" Een steen door eene onbekende hand geworpen, of wel door het neerhalen der beelden losgerukt, had den ongelukkige getroffen, zoodat hij ineenzeeg en den geest gaf. Dit onheil verdubbelde de woede en wraakzucht van het gespuis? Die moord diende gewroken, maar op wien? Geen kloosterling deed zich voor; doch daar ontmoette men Jan van Breda, een eenvoudigen leekenbroeder. Wolfaert, knecht van de vischkoopers, liep op hem toe, plaatste hem de haakbus op de borst en riep dreigend: „Waar zijn de andere kloosterbroeders? Wie heeft uit „het gewelf met een steen geworpen?" De arme man betuigde niets te weten, maar deze verklaring wakkerde de woede slechts aan; eerst toen alle bedreigingen hem geen antwoord konden ontlokken en zijne onschuld duidelijk bleek, liet men hem gaan.

Hoog steeg intusschen de vlam boven de opgetaste kerkmeubelen, zoo hoog zelfs dat eenige burgers, en vooral de naburen, kwamen toegeloopen om te verhinderen, dat het vuur zich aan de kerk zou meedeelen en vervolgens hunne huizen aantasten. Eenige lieden van het snijders- en het gewandsnijdersgild werden aangesteld om bij den brand de wacht te houden; verre van alle baldadigheid te beletten, zagen zij rustig aan, hoe alle goederen des kloosters werden vernield of weggesleept. Drie dagen en nachten hield de plundering aan. Iedereen, des belust, drong in het klooster; deze kaapte het ijzerwerk, gene het huisraad; een ander lichtte deuren, luiken en vensters uit de hengsels, nog anderen stalen het lood en ijzer van de daken; tot zelfs de klepel en de klok vonden begeerige handen. Jan van der Steghen, die naast het klooster woonde, getuigt,

dat gedurende drie dagen, „mans, wijfs ende kinderen „der cloosteren goet ende meubelen met grooter me- „nichten achter straeten naer huys droegen" [1]). Meer dan honderd karren en twintig schepen zouden met goederen des kloosters volgeladen zijn. Geen wonder, dat het eertijds zoo fraaie Predikheerenklooster na die rampvolle dagen niets meer aanbood dan kale muren en ontredderde daken.

Wat was er intusschen van de kloosterlingen geworden? Zoodra de bende de kloosterpoort had opengebroken, waren zij in allerijl heengevloden; sommigen door de achterpoort naar buiten, anderen naar het gewelf der kerk of andere afgelegen plaatsen. Zij, die door de woestaards werden ontdekt, zooals de procurator Hendrik van Oisterwijk en de leekebroeder Jan van Breda, kwamen niet zonder mishandelingen vrij. Aldus was de geheele kloostergemeente verstrooid, en mogelijkheid tot vereeniging bestond er niet; ook niet, toen de eerste dagen der verschrikking voorbij waren. Waagde een kloosterbroeder zich uit zijn schuilhoek in het klooster, dan werd hij woest uit zijn wettig erf gedreven en barsch met den dood bedreigd, zoo hij zich niet verwijderde. Al deze geweldenarij geschiedde op last van het consistorie dat zijne handlangers, de heffe des volks, uit verschillende plaatsen aanwierf, bezoldigde en tot de ongehoordste baldadigheden aandreef. „Er is „in het consistorie besloten" — riepen zij den wreedverjaagden toe — „dat de monniken en vooral de „Minderbroeders en Predicaren uit de stad moeten ge- „dreven worden, zonder hoop daar ooit terug te keeren;

[1]) Cuypers — Van Velthoven, l. c. pag. 412.

„hunne kloosters moeten tot wereldlijke doeleinden ge-„bruikt worden." En inderdaad, er was bepaald, het Minderbroederskloosters tot korenmarkt in te richten en het Predikheerenklooster voor veemarkt en vleeschhal te bestemmen. De regeering was machteloos om geweld met geweld te keeren; er heerschte volkomen anarchie, een schrikbewind, waarbij alles voor den wil des consistories buigen moest. Na vruchteloos pogen slaagde de magistraat, voor zoover zij nog aan het roer zat, want verschillende raadsheeren waren de oproerige stad ontvlucht, het verwoesten en vernielen van kerken en kloosters tegen te gaan en de brandstichting in de godshuizen te verhoeden door in de bedreigde gebouwen wachters te leggen en aan 321 leegloopers en bedelaars werk te verschaffen.

Sommigen onder de Calvinisten stuitten de willekeur en de dwingelandij des consistories tegen de borst: zij waren begaan met de arme kloosterlingen en deden P. Van Leendt eenige voorstellen, waardoor hij met de zijnen in de stad zou kunnen verwijlen. Vooreerst moesten zij het habijt tegen een wereldsch kleed verwisselen; vervolgens zich onthouden van het koorgebed, het lezen der H. Mis en alle godsdienstoefening, en eindelijk alle altaren tot den grond ontgraven en verwijderen. In het eerste voorstel kon de prior niet treden, daar zware straf hem verbood buiten noodzaak het kloosterkleed af te leggen; het tweede was eveneens in strijd met de kerkelijke wetten, terwijl hij het derde als eene gruwelijke heiligschennis verafschuwde en verkoos liever te sterven dan deze te plegen. Door dit antwoord, bout uitgesproken, had de prior alle kans op eene gunstige schikking verbeurd; hij trok zich ijlings

in een afgelegen plaats terug en dankte later God, dat hij in die dagen van vervolging niet ééne stonde het habijt had afgelegd, noch éénen dag het H. Misoffer nagelaten had.

De tijding van de gewelddadigheden, waaraan de Geuzen zich in Den Bosch tegenover de Predikheeren schuldig maakten, verspreidde zich spoedig door het land en wekte bij hunne ordesbroeders verontwaardiging en medelijden, en niet het minst bij den provinciaal der Orde, Godefridus van Mierlo. Als een zorgvolle vader beijverde hij zich de verdreven religieusen in andere kloosters onder dak te brengen, overtuigd dat zij overal een gastvrij, een broederlijk onthaal zouden vinden. Van de 36 religieusen, waaronder twee leekebroeders, werden er 10 in het klooster te Utrecht, 3 te Nijmegen, 2 te Zutphen, 2 te Groningen, 2 te Leeuwarden, 3 te Haarlem, 2 te Antwerpen, 1 te Zierikzee, 1 te Brussel, en 3 te Maastricht met de meeste hartelijkheid door hunne medebroeders opgenomen. Vier paters togen naar Keulen, waar de kloosteroverste P. Theodoricus de Busco zich gelukkig achtte zijne vervolgde stadgenooten een gastvrij verblijf te kunnen aanbieden; ja, hiermede niet tevreden, noodigde hij door een dringend, hartelijk schrijven alle verdreven Bossche Dominicanen uit, om gezamenlijk de uitgestrekte panden van het Keulsche klooster te komen betrekken. Dit verzoek, hoezeer het getuigde van oprechte, broederlijke deelneming, werd niet aangenomen. De prior zelf trok zich terug naar zijne geboorteplaats, het dorpje Leendt, waar hij het oogenblik verbeidde om zijne verstrooide kudde te vereenigen. Op last van den Provinciaal moesten de supprior P. Daniel van Breda en de procurator

P. Hendrik van Oisterwijk in Den Bosch achterblijven om een wakend oog te houden over het klooster; zij namen hun intrek bij eene eerzame weldoenster, Judith van Delft, en vertoonden zich in wereldlijke kleeding om alle vervolging, allen argwaan te ontwijken. Zoo wachtten zij betere dagen af en werden in deze verwachting versterkt, toen verschillende burgers hun mededeelden, hoe zij met Kerstnacht, op het uur, wanneer de paters het officie weleer plachten te zingen, een hemelsch gezang in de kloosterkerk gehoord hadden, een gezang als van Engelen, die de plaatsen der uitgeweken kloosterbroeders innamen en dagen van vrede voorspelden. Toch was reeds April in het land, alvorens de Katholieken begonnen te herademen. De moedwil der Calvinisten werd eindelijk door de wettige overheid gebreideld; den 11^{den} April verlieten de predikanten met hunnen aanhang en al degenen, die aan de beeldstormerij niet vreemd waren, de stad en weken naar Kleefsland.

Pas goot de Meizon van het jaar 1567 voor het eerst hare gouden stralen over de Hertogstad uit en hulde de Sint-Jan en de talrijke kerkspitsen in hellen lichtglans, of daar golfden, als om dien morgengroet te beantwoorden, de zware klokgalmen uit den toren over de daken der veste. Het was geen noodgelui, maar feestgelui, en de kanonschoten, die ver over het Bossche veld dreunden, verkondigden geen strijd maar vreugde. Vreugde daalde op dien eersten Meidag over de langverdrukte burgerij neder; vreugde overschreed den drempel van zoo menig huis, waar men het afzijn eens dierbaren ballings betreurde; vreugde zweefde de troepen vooruit, die ginds ter poorte inrukten en wier wapperende standaarden de Duitsche voetknechten van

den overste Schouwenburch aankondigden. Deze koninklijke krijgsbende immers was de voorhoede der talrijke burgers en geestelijken, die uit vrees waren gevlucht, of met geweld uitgedreven, en thans hun blijden intocht hielden. Raadsheeren, geestelijken, kanunniken, keerden verheugd naar hunne haardsteden terug, te gemoet getreden door hunne juichende bloedverwanten, verwelkomd door hunne opgetogen vrienden. Onder de religieusen, welke dien dag en de volgende dagen de poorten binnentrokken, zouden wij voorzeker ook menigen Predikheer herkend hebben, want ook zij waren van heinde en verre toegesneld om het klooster, hunnen ouderlijken haard, weer te betrekken. Betrekken was echter vooreerst onmogelijk: het klooster was geheel onbewoonbaar. Medelijdende burgers namen nu op zich, om de paters voorloopig te huisvesten. Op den feestdag van Sint-Servatius, den beschermer der Predikheeren, droeg de supprior, P. Daniel van Breda, in de kloosterkerk voor het eerst de H. Mis op, zich bedienende van een draagbaar altaar. Langzamerhand werden de sporen der calvinistische sloopers uit het heiligdom verwijderd, zoodat den 24sten Juni de kerk voor de geloovigen geopend werd. Deze plechtigheid wilde de provinciaal P. Van Mierlo niet alleen bijwonen, hijzelf wilde dien dag het woord voeren tot zijne broeders, tot de geloovigen. Wij kunnen ons voorstellen, met welk een weemoed de welsprekende redenaar den voormaligen luister van 's Heeren huis herdacht; welke bittere klacht zijn vroom gemoed ontvlood bij de gedachte aan de versmading en de oneer God in Zijne woonstede aangedaan, maar ook hoe dankbare vreugde na het doorstane leed hem bezielde, zich aan de toehoorders mededeelde en

aller moed sterkte. — Terzelfder tijd kwam ook de hoogwaardige bisschop Sonnius om de kerk en het kerkhof te reconcilieeren en de altaren te wijden, die onlangs waren opgericht; bij die gelegenheid verklaarde de kerkvoogd luide, dat geen Turk tot zulk een wandalisme ware in staat geweest.

Omstreeks het feest van den H. Dominicus, 4 Augustus, namen de paters Daniel van Breda en Henricus van Oisterwijk hun intrek in het klooster. Langzamerhand werden de gebouwen bewoonbaar gemaakt, zoodat den 10^{den} Augustus alle broeders onder het vredige kloosterdak een onderkomen vonden. Voor het eerst vergaderden zij dien dag ter kapittelzaal. Het was een indrukwekkend schouwspel, die schare in het blank habijt daar vereenigd te zien rondom den eerbiedwaardigen prior, den grijzen prior Van Leendt, als kinderen rondom hunnen vader. Daar waren mannen in de kracht huns levens, gehard door arbeid en vermoeienis, maar ook grijsaards, gekromd door den last der jaren en afgestreden door de worsteling tegen de drukkende ellende; kloosterlingen vol levensmoed, gereed om alle gevaren te trotseeren, maar anderen, vergrijsd vóór den tijd en in hunne levenskracht geknakt. Niemand had bij de gruwzame vervolging het leven gelaten, doch de kroniek somt een tiental paters op, die ten gevolge der verduurde mishandelingen, ontberingen en angsten binnen korten tijd stierven en de kroon der Bloedgetuigen verdienden. Met vertrouwen op Gods Voorzienigheid sprak de prior allen moed in 't hart: de Heer, die hen te midden der gevaren gespaard had, zou ook hier uitkomst geven; het dagelijksch brood zou hun niet ontbreken.

Onafzienbaar was het herstellingswerk van kerk en klooster, dat nu den religieusen wachtte. Op de vraag der koninklijke commissarissen of de schade 20.000 goudguldens bedroeg, moest de prior het antwoord schuldig blijven, want de schade was niet te begrooten. Van verschillende zijden daagde echter hulp. De Bossche burgerij stond in liefdadigheid bij haar voorgeslacht niet ten achter. Ofschoon de Sint-Jan ontzaggelijke sommen vorderde om aan de eerste eischen eener kathedraal te beantwoorden — haar vorige luister was onherroepelijk verloren — zonderden de burgers nog penningen af tot herstelling der kloosters. De magistraat sprong voor de kloosterlingen in de bres. De raadsheeren Mr. Hieronymus Wynants en Mr. Jeger Adriaansz., benevens twee burgers, werden met de restauratie belast en ontvingen machtiging om den 25sten Juni en 30sten September collecte te houden langs de huizen, terwijl den 14den September den buitenpastoors werd aangeschreven, dat de Predikheeren voor hunne kerk zouden komen collecteeren. Op eigen kosten bestelde de stadsregeering bij Arent Jorissen, den glazenmaker, een geschilderd venster, dat geplaatst moest worden achter het hoogaltaar bij de Predicaren, en het beeld des Gekruisten, Sint-Jan, O. L. Vrouw en Maria Magdalena zou voorstellen. De glasbrander ontving hiervoor 46 gld. 10 st.; Mr. Gerrit de Schilder, die het patroon leverde, 25 st. [1]). Bovendien schold de stad de schulden, die zij op het klooster had, voor een gedeelte kwijt en onthief de kloosterlingen voor den tijd van zes jaren van alle lasten. Deze vrijgevigheid, gepaard met het beleid en

---

[1]) R. A. van Zuijlen. *Inventaris* Dl. I. blz. 807.

de voortvarendheid des priors, hieven het klooster spoediger uit zijn verval, dan iemand had durven hopen. Achtereenvolgens werden zomerrefter, spijskamer en bibliotheek opnieuw opgetrokken en werd de kerk begiftigd met een oksaal en kostbare koorstoelen. Dit laatste geschenk was grootendeels bekostigd door P. Van Mierlo, die inmiddels tot den bisschoppelijken zetel van Haarlem was verheven, doch zijne voormalige broeders in hunne kommervolle omstandigheden niet vergeten was. Uit dankbaarheid namen de paters de voornaamste weldoeners in de vereeniging hunner goede werken op en stelden in eene plechtige oorkonde vast, dat zij en alle paters, die na hen komen zouden, ten eeuwigen dage jaarlijks drie Missen zouden lezen voor allen, die tot de herstelling des kloosters hadden bijgedragen. De namen dier weldoeners waren: P. Godefridus van Mierlo, bisschop van Haarlem, Franciscus Sonnius, bisschop van Den Bosch, Laurentius Metsius, tweede bisschop van Den Bosch, Philippus Hosden, abt van Sint-Geertrui te Leuven, Jacobus Veltacker proost van Tongerloo, Aegidius Heynsius, abt van Averbode, Mr. Godefridus Lombaers, rector van het H. Geesthuis, Joannes van Leendt, broeder des priors, alsmede zijne vijf zusters, Michael Michielsz. pastoor te Heeze, Rutger van Berkel, heer van Nuenen, Petrus Eymberts kanunnik-zegelbewaarder des bisschops. — Als eene bijzonderheid teekent de kroniek hier aan, dat velen van de Spaansche bezetting, zoo hoofden als minderen, in milddadigheid jegens het klooster uitmuntten.

Wat de kloostertucht door den geweldigen storm mocht hebben geleden, trachtte prior Van Leendt door zijne doortastende maatregelen en zijn beleidvol bestuur

te verhelpen, zoodat de herstelling van het stoffelijk en het geestelijk gebouw hand aan hand ging. Al duurde het ook, wegens bijzondere omstandigheden, tot Pinksteren 1572 alvorens de clausure plechtig werd afgekondigd, toch moest reeds in 1568 P. Bacherius als visitator verklaren, dat de kloostertucht niets te wenschen overliet, en verzekerde hij het klooster deswegen te Rome aan de kerkelijke overheid te zullen aanbevelen. Weelde was onder de kloosterlingen onbekend; integendeel, ondanks de aalmoezen, die zij van velen ontvingen, trad het nijpend gebrek over den drempel des kloosters. Vooral het jaar 1572 — men denke aan de strooptochten van bosch- en watergeuzen — was zeer rampspoedig. Zilveren kelken, wierookvaten en andere kerksieraden moesten te gelde worden gemaakt; de prior gaf toen een schoon voorbeeld van onbaatzuchtige broederliefde. Zijne vrienden en talrijke vereerders hadden hem een schat van boeken en menig stuk sierlijk huisraad geschonken, waarvan het persoonlijk gebruik hem was toegestaan; zonder zich te bedenken, bracht hij echter alles onder den hamer ten einde met de verkooppenningen in het onderhoud zijner medebroeders te voorzien. Zulk eene daad verhief den vromen kloosteroverste nog meer in de achting zoo van religieusen als geloovigen, en gaf zijnen naam meer luister dan wetenschap en welsprekendheid dit ooit vermocht hadden.

Het scheen, dat aan de beproevingen der Bossche burgerij geen einde mocht komen. Ten gevolge van den religie-vrede kwamen verschillende roervinken uit de dagen der beeldstormerij in de stad terug en sloegen de handen ineen, om door een stoutmoedig optreden en door hulp van buiten de katholieke meerderheid te

onderdrukken. Thans waren de Katholieken ijveriger op hunne hoede. Nauwelijks waren zij van den overlast der Hoogduitsche bezetting bevrijd, of zij besloten zelf voor de veiligheid der stad te waken. Tevergeefs stelde de partij der Calvinisten alles in het werk, nu eens list, dan weer geweld, om geuzentroepen binnen te laten, tevergeefs drongen de Staten, de prins van Oranje en Hohenlohe onder allerlei voorwendsels op versterking van garnizoen aan, de magistraat bleef bij zijn besluit, wees fier alle ongevraagde hulp af en verijdelde daardoor de tactiek des Zwijgers. Immers door geuzentroepen in de steden te leggen, onderdrukte deze in strijd met duur bezworen tractaten, den katholieken godsdienst, en maakte zich meester van het bestuur. Dit leert ons de geschiedenis van zoo menige stad. Hadden de steden even vastberaden en verstandig gehandeld als 's-Hertogenbosch, de opstand had nooit zulk een omvang genomen.

De onverzettelijkheid der Katholieken, die zich door geen loos alarm lieten verschalken, verbitterde de Calvinisten en wekte hunnen wrok, niet het minst tegen de geestelijkheid, van wie de tegenstand uitging. Meermalen schoolden zij voor de kloosters samen, dreigden ze te verwoesten en de bewoners te verjagen, desnoods te vermoorden. Geen pater achtte zich op straat meer veilig. En hunne goederen? Deze schenen tot goeden prijs verklaard. — In November 1577 zond de prior van het Predikheerenklooster te Antwerpen twee kisten, waarin eigendomsbrieven en kleinoodiën des kloosters, naar Den Bosch om van daar veiligheidshalve over Nijmegen naar Keulen verzonden te worden. P. Van Leendt wilde van deze gelegenheid gebruik maken om

er een kist bij te voegen met sieraden en schrifturen van zijn klooster; doch toen de goederen werden ingescheept, ontstond er een toeloop van volk, dat de kisten in beslag nam en verbeurd verklaarde, onder voorwendsel dat zij dienden tot ondersteuning des vijands. De macht der Staten moest worden ingeroepen om deze wederrechtelijke daad te vernietigen [1]).

Beide partijen werden door deze gewelddadigheden steeds heftiger; zij kwamen vaak met elkaar in botsingen, die onvermijdelijk tot eene bloedige ontknooping moesten voeren. In dien gespannen toestand verliet bisschop Metsius, op eigen veiligheid bedacht, de stad; ook prior Van Leendt, die eene herhaling der beeldstormerij vreesde, zeide met P. P. van Lierop in 1578 het klooster vaarwel en begaf zich naar het klooster te Calcar om daar rustiger dagen af te wachten. Alle stukken van waarde voerde hij heimelijk met zich mede. — Den 1 Juli 1579 kwam de gevreesde losbarsting. In een moorddadig straatgevecht, waarbij 53 personen deerlijk werden geschoten en gekwetst, behielden de Katholieken de overhand, waarna de Protestanten in grooten getale uit de stad weken. Vrede keerde thans in de stad weder en met recht hield de burgerij eenen plechtigen omgang om den Heer voor deze overwinning te danken; maar daarbuiten hielden moord, roof en plundering aan. Jammerlijk werd de Meierij platgebrand; door wie het meest, door Staatschen of door Spanjaarden, valt moeilijk te beslissen. Van weerszijden overtrof men elkander in wreedheid, roof-

---

[1]) Van Heurn. *Historie der Stad en Meyerye van 's-Hertogenbosch.* Dl. II. blz. 102.

zucht en geweldenarij [1]). Meermalen zal P. van Leendt in zijn toevluchtsoord met verlangen uitgezien hebben naar eenen vredebode uit het dierbaar vaderland, en in de stille kloostercel zijne bede gestierd hebben tot O. L. Vrouw van den Vrede, maar de blijde tijding liet zich wachten: 's Heeren toorn drukte loodzwaar op de geteisterde landen. Eindelijk deed hij in 1583 afstand van zijne priorale waardigheid en vertrok naar Keulen, waar hij den 10den Augustus 1588 in den Heer ontsliep. Zes en dertig jaar had hij als een waardig kloosteroverste voor de belangen zijner onderhoorigen gewaakt en gestreden, hun een voorbeeld gegeven van ijverige plichtsbetrachting en kloosterlijke deugd. De vruchten van zulk een bestuur konden niet uitblijven. Niet alleen waren alle broeders trouw in de ure des gevaars, maar zij muntten zoozeer uit door ware vroomheid, dat velen, gelijk wij reeds zagen, elders aan het hoofd van kloostergemeenten gesteld werden, dat één hunner met de bisschoppelijke waardigheid werd bekleed. Onder allen wordt echter P. Everardus van Leendt, landgenoot des priors, het meest geroemd. Niet dat het leven van dezen religieus veelbewogen of voor de wereld belangwekkend was, integendeel, hij leefde als onbekend binnen de stille kloostermuren, maar hij was een toonbeeld van christelijke volmaaktheid. Om ook onder ascetisch opzicht de kloosterlingen te leeren kennen, deelen wij hier zijne levensschets mede, zooals deze

---

[1]) Het gehalte der Spaansche troepen is genoegzaam bekend; van de Staatsche zegt Dr. Fruin: „Grauw en geboefte, zoo mag men inderdaad het „volk noemen, dat, met weinige oprechte vaderlanders in zijn midden, en „aangevoerd door eenige uitstekende oversten, onze onafhankelijkheid op „den Spanjaard veroverd heeft." — *Tien jaren uit den 80-jarigen oorlog.* Blz. 87.

door een tijdgenoot en vromen vereerder is te boek gesteld.

P. Everardus werd in 1536 uit eerzame katholieke ouders in het dorp Leendt geboren. Na de lagere studie op loffelijke wijze volbracht te hebben, ontving hij in 1552 het ordeskleed en voltooide zijne studie te Keulen. De onschuld der jeugd poogde hij tot zijn laten ouderdom te bewaren en daarom was hij bij iedereen bemind. Uiterst streng in het onderhouden der kloostertucht, bewaarde hij nauwgezet het stilzwijgen, de wet van vasten en onthouding, en verfoeide alle uitgelatenheid. Om aan zijne verplichtingen getrouwer te voldoen, verscheen hij nooit in het publiek, tenzij om zich naar het koor, het kapittel, of den refter te begeven; voor het overige was hij steeds in zijne cel in gebed en overweging gezonken, of hield zich met nuttigen arbeid bezig. Moest hij uit gehoorzaamheid zich ergens heen begeven, dan sprak hij slechts waar tijd en plaats het gedoogden, en bleef op ontijdige vragen het antwoord schuldig. Ofschoon zijn lichaamsgestel uiterst tenger was, wilde hij toch van geene verzachting der onthoudingswet weten en verzocht, toen de geneesheeren hem lichaamsversterving verboden, als biechtvader naar Auderghem verplaatst te worden, ten einde niet genoodzaakt te zijn alleen onder de broeders van dispensatie gebruik te maken. Van waardigheden had hij uit ootmoed een onoverkomelijken afkeer. Tegen wil en dank tot supprior benoemd, moest hij zich dezen post vele jaren laten welgevallen; eveneens kon hij zich aan het lectorsambt niet onttrekken, hoezeer dit ook streed met zijne nederigheid. Aangenaam was het hem daarentegen een vernederend ambt te vervullen,

en zoo was hij gedurende meer dan twintig jaren met de grootste vreugde als portier bij de kloosterpoort aanwezig. Gedurende dien tijd vermeed hij met de grootste zorg alles wat slechts een schijn van blaam op zijne deugd zou kunnen werpen. Toch was hij bij zijne ingetogenheid niet stug of terugstootend van aard, maar droeg een gevoelig en medelijdend hart in zich om. Dit toonde hij vooral, toen hij met de geestelijke leiding der jeugdige kloosterlingen belast, de gestrengheid zijner terechtwijzing door de teederheid zijns harten steeds matigde. De priesterlijke bedieningen vervulde hij altijd met stichtenden eerbied en voorbeeldige nauwgezetheid, en zijn woord wist de toehoorders zóó te treffen, dat het volk P. Van Leendt den *gulden prediker* noemde. Wat de onderhouding der kloostergeloften aangaat, niemand herinnerde zich ooit een religieus gezien te hebben, die met zoo groote angstvalligheid tot zelfs de kleinste voorschriften onderhield. En hierin volhardde hij, tot de Heer hem op tachtigjarigen leeftijd tot een beter leven opriep. Aandoenlijk waren die laatste oogenblikken; de godsvrucht, waarmede hij de H. Teerspijze ontving, de vreugde, die straalde van zijn halfbestorven gelaat, zij bevestigden zijne medebroeders in de overtuiging, dat zij aan het sterfbed van een uitverkorene des Heeren geschaard stonden. Zijne geheele nalatenschap bestond uit één habijt, een brevier, een getijdenboekje en een geestelijk werkje van P. Lud. van Granada. Na zijnen zaligen dood kwam het volk van alle kanten toegestroomd om de lijkplechtigheden bij te wonen; men achtte zich gelukkig eene gedachtenis te bezitten van den kloosterling, die in geur van heiligheid gestorven was. Hij werd begraven in de kloos-

tergang en vele jaren later nog gaaf, zooals men zeide, teruggevonden" [1]).

De opvolgers van prior Van Leendt gingen wel onder zware zorgen gedrukt, daar de kloosterfondsen ontbraken, doch allengskens kwam men den benarden toestand te boven. Philips II stond toe, dat het klooster onroerende goederen aankocht voor eene waarde van 12.000 gulden. In 1586 belegde de prior Jan Jacobs eene vergadering met de dekens en gildebroeders der H. Sacramentsbroederschap en verzocht hunne medewerking om gelden in te zamelen voor een nieuw orgel. Dirk van Vechel, Martinus Moens, Gregorius van der Meer, Govart van Engelant, Reynder de Haes en Jan van Kerkhoff werden gelast, dat zij de „goede borgeren ende devote herten souden verwecken tot hantreyckinghe". Ruimschoots stroomden de giften toe; aanzienlijken teekenden voor een flink bedrag, armen wierpen hun penningske in den buil, anderen, zooals de prelaat van Bern en de heer van Helmont, gaven een geschenk in wagenschot. Weldra had men 674 gulden bijeen, een bedrag destijds voldoende om een geschikt orgel aan te schaffen. Aan Jan Scakke, wachtmeester der stad, werd opgedragen, de orgelkast met al het houtwerk te leveren voor 214 gulden. Mr. Nicolaes Nyhoff vervaardigde het speelwerk voor 424 gulden; de overige gelden strekten ter bestrijding der verschillende onkosten. Zoowel bij de aanbesteding als bij de levering mocht een potteke wijn niet ontbreken [2]).

Vijf jaren later werd een fraai gebeeldhouwd taber-

---

[1]) Aldus P. Reginaldus Leowardius. *Desolata Batavia Dominicana.* p. 112

[2]) *Rekeninghe van de organen in den convente van de Prekeren anno lxxxvj gemaect.* P. A. O. P.

nakel, dat hoog als een toren was opgetrokken, tusschen het koor geplaatst en de kapel der H. Sacramentsbroederschap; in 1606 prijkte de kerk met een nieuw altaar voor de Rozenkransbroederschap, terwijl in 1614 de herstelling der kloosterkerk voltooid werd door een ranke spits, die het priesterkoor als bekroonde. Tot deze verfraaiingen droeg de stadsregeering op milde wijze bij; zij begunstigde de kloosterlingen, omdat zij wist dat in hachelijke omstandigheden op deze burgers men rekenen kon; zoo gaf zij in 1592 en 1596 aan de Predikaren en Minnebroeders ieder een ton haring „ten eynde sy souden hertelycken bidden om het welvaeren der stadt" [1]). Behalve door geestelijke hulp, door hunne gebeden, verleenden de religieusen ook stoffelijke hulp, voor zoover dit met hunnen stand vereenigbaar was. Dag aan dag waren zij op de poort gezeten bij de schotbalken om een wakend oog te houden op alles wat de stad in- en uittrok [2]).

Eens, in 1622, waren de Predikheeren zelfs aanleiding, dat eene verrassing van prins Maurits mislukte. Het was in den nacht van den 9^{den} Augustus. De prins, die reeds herhaalde malen het hoofd had gestooten voor Den Bosch, en toch niets vuriger verlangde dan deze stad te bemachtigen, was heimelijk met eenig krijgsvolk door Vlijmen en Vucht tot Den Dungen doorgedrongen. Het kwam er nu op aan de wacht onverhoeds aan te

---

[1]) R. A. van Zuijlen. *Inventaris* Dl. I blz. 1096, 1173, 1216,

[2]) „Item betaelt voor den Predicaeren ende Minderbrueren deser stadt, ten eynde zij hebben gezeten bij de scortbalcken opter poorten deser Stadt, sdaichs voir elcken eenen pot biers ende eenen stuiver schoonbroots vz. dit geheel jaar 91 gulden 10 st." — R. A. van Zuijlen. *Inventaris.* Dl. I. blz. 1069, 1042, 1132.

vallen, neer te sabelen en de poort te overmeesteren. Om allen argwaan te vermijden gingen de krijgslieden in lange kleederen en hielden lonten en zijdgeweer in langwerpige doozen verborgen. Aldus vermomd en door de duisternis beschermd, naderden zij de niets kwaads duchtende veste. Terzelfder tijd gingen toevallig twee Predikheeren door het klinket en de hamei naar buiten om in den vroegen morgenstond in de naburige plaatsen termijn te houden. Vreemd zagen de beide kloosterlingen op, toen zij in de schemering van verre personen ontwaarden in lang gewaad. Geestelijken kon men op dit nachtelijk uur hier niet verwachten, boerinnen al evenmin. Achterdochtig vervolgden zij hunnen weg, maar roken weldra lont, nu zij van verschillende kanten nog meer vreemde gestalten zagen opdagen, wier krijgshaftige tred in strijd bleek met de lange kleeding. Geen twijfel: een aanslag broeide. IJlings liepen zij stadwaarts, snelden naar den gouverneur Grobbendonck en meldden hun wedervaren. Alle poorten werden nu onmiddellijk met krijgsvolk versterkt, zoodat aan overrompeling niet meer kon gedacht worden.

De kloosterlingen leefden mede met de burgerij, deelden in hare lotgevallen en begrepen zeer goed, dat van het behoud der stad ook hun behoud afhing. Zij trokken jaarlijks den 1sten Juli in plechtige processie mede om God voor de zege op de Calvinisten te danken, hieven lofzangen aan toen Hohenlohe's benden met bebloede koppen ter stede waren uitgedreven, spraken den burgers moed in, als zij zich ten strijde gordden tegen den vijand van godsdienst en landsvorst. Uitdrukkelijk vinden wij dit vermeld ten jare 1600, toen luitenant Abrahams, bijgenaamd Lekkerbeetje, met zijne dapperen de eer

van Nederland zou wreken op de Fransche snoeverij. „De Predikheeren maanden die krijgslieden aan zig „vroomlijk te gedragen" [1]). Onder de heilbeden der gansche burgerij trok de keurbende ter poorte uit, den vijand te gemoet. Wat de uitslag was van dit ruitergevecht, is bekend. Zegevierend keerden de Bosschenaars weder, maar hunne vreugde was vergald door het sneuvelen van den onverschrokken aanvoerder en drie zijner tochtgenooten. In plechtige lijkstatie droeg men de gesneuvelden naar de Predikheerenkerk, waar zij met groote eer werden ter aarde besteld. Ter vereeuwiging van dit roemrijk wapenfeit lieten de paters eene schilderij vervaardigen, waarop de gevallenen in 't harnas levensgroot waren afgemaald, knielend met saamgevouwen handen voor een kruisbeeld. In het bovendeel der schilderij zag men de stad 's-Hertogenbosch. Bij dit schilderstuk hing, eveneens boven het graf, een bord waarop het volgend rijm:

„Als men duysent ses hondert schrijven sach,
En Februarius out was van vijff dagen,
Een stuck, d'welck in memorie wel blijven mach,
Heeft men ons manlijck voor 't geloove sien wagen.
Ter Vuchtscher heyde, daer wij hebben verslaegen
Twee-en-twintig aenhangers der ketters rebel,
Van den Fransche bloede, die ons hadden doen vraegen
In gelijck getal, tot een Beroep slach fel:
Die wij aenveerden naar ons overste bevel,
En streden vromelijck Gods kercke ter eeren.
Drye van de vijanden sijn ons ontvlucht snel,
De rest ghingt ghetal der dooden vermeeren.

[1]) Van Heurn t. a. p. Dl. II. blz. 239.

Vijffve hier geschildert naer wille des Heeren
Verloren wij, die daer offerden hun bloet.
Aldus sach men des vijants hoochmoet verkeeren,
Loff zij den Heere, die ghaff cracht en moet." [1])

Behalve de bediening der kloosterkerk en der gevangenpoort, waar zij op Zon- en feestdagen de H. Mis gingen lezen, verleenden de Predikheeren in Den Bosch hunne hulp overal, waar deze slechts gevraagd werd [2]). Zij predikten met de Minderbroeders bij beurten in de kathedraal, deden vaak den heiligen dienst in verschillende godshuizen, verlichtten op feesten den arbeid der parochie-geestelijken, bezochten de armen in hunne schamele woningen, de zieken aan hunne stervenssponde. Brak er eene besmettelijke ziekte uit, de paters boden der burgerij hunne diensten aan en stelden hun leven offervaardig in gevaar. Zoo ook in 1625, toen eene verschrikkelijke pest binnen de Bossche wallen woedde en overal offers eischte. De kloosterlingen wijdden zich met verdubbelden ijver aan de verpleging der kranken en de vertroosting der stervenden; zij schroomden geen gevaar. Een hunner, pater Bel, viel als offer der naastenliefde; hij bezweek aan de pest „naedat deselve (P. Bel) „de borgerye sieck zijnde, zeer getrouwelijck hadde int „vujterste by gestaen" [3]). Uit erkentelijkheid schonk de stad aan het klooster eene milde aalmoes.

Bezwaarlijker was de bediening der paters buiten Den Bosch. Daar lag de vijand in hinderlaag om de religieusen op te vangen en als gijzelaars weg te voeren. Meermalen geschiedde deze gewelddadige ontvoering

[1]) *Dietsche Warande*. N. R. Jrg. IV. blz. 157.
[2]) R. A. van Zuijlen. *Inventaris* Dl. I. blz. 1229.
[3]) R. A. van Zuijlen. *Inventaris* Dl. I. blz. 1321.

wel is waar volgens oorlogsrecht, maar niet zelden kwam bij de ruwe krijgslieden de oude geuzenaard boven en stonden de kloosterlingen aan den boosaardigsten moedwil, aan de grofste mishandelingen bloot. Niet het minst waren de benden van den losbandigen Hohenlohe daardoor berucht. Om dezen woestelingen te ontkomen, moesten de paters ter sluiks in de duisternis zich naar de omliggende plaatsen begeven, waar hunne komst voor het zielenheil dikwijls dringend noodzakelijk was, want hoe was de toestand veler parochiën? Het waren verstrooide kudden door den vijand of den dood van herder beroofd en door verraderlijke huurlingen belaagd. Telkenmale vielen de kettersche benden in het land, brandschatten de opgezetenen, plunderden en ontheiligden de kerken en staken ze soms in brand. Dat het godsdienstig leven van het landvolk hieronder geweldig leed, laat zich begrijpen, maar des te grooter was ook de ijver der paters om de kudden te beveiligen en te beschermen. Verschillende Predikheeren ontsnapten op hunnen apostolischen tocht aan de vervolgers, maar menigeen moest voor zijnen zielenijver boeten. Zoo was o. a. P. Wilhelmus Wetten met Paschen naar Osch gegaan om daar te preeken en biecht te hooren. Terwijl hij zich in den biechtstoel bevond, stormt plotseling eene bende Geuzen de parochie-kerk binnen, slaan met hunne zwaarden de geloovigen uiteen en vermoorden den pastoor. Als door een wonder ontvliedt P. Wetten het bloedbad en verschuilt zich in den toren. Een ander maal op weg zijnde naar Antwerpen, viel dezelfde kloosterling weer in handen der ketters, werd uitgeschud, doch redde ook door de vlucht het leven. Duurder moest P. Henricus Zuehre zijnen

ijver bekoopen; hij werd door de Geuzen gevangen, uitgeschud en zoo wreedaardig mishandeld, dat hij den dood nabij was. Zijn naamgenoot P. Aegidius Zuelre onderging een gelijk lot. In die woelige tijden naar Loon ontboden om de heilige Sacramenten toe te dienen, werd hij door de Geuzen opgevangen en ontving daarbij drie levensgevaarlijke wonden. De heer van Loon kocht den pater vrij, nam hem in zijne huizing op, waar hij zoo buiten verwachting genas, dat zijne herstelling aan de bijzondere tusschenkomst der H. Maagd werd toegeschreven. Ook Vucht was destijds niet veilig. P. Nicolaus Lieshout had zich daarheen begeven om te preeken, maar plotseling werd hij door de Geuzen overvallen, naar Heusden gesleept, in een vunzig kerkerhol geworpen en na zwaar rantsoen in vrijheid gesteld. — De grootste ontsteltenis echter veroorzaakte de gevangenneming van P. Mattheus van Lierop. Deze religieus, door zijne studiën te Leuven degelijk onderlegd, had vooral van den kansel de ketterij onvermoeid bestreden en daardoor zich den haat der Calvinisten op den hals gehaald. Het was dan ook eene vreugde, toen zij op een hunner strooptochten te Poppel pater Van Lierop, die daar de dorpskerk bediende, in handen kregen. De waardige priester werd fluks gebonden, geslagen, onder allerlei verguizing naar Geertruidenberg gevoerd en daar in een afzichtelijken kerker geworpen. De bevelhebber dier plaats was een onmensch, aan wiens handen priesterbloed kleefde: Hieronymus tSeraerts; wat P. van Lierop van dien beul te wachten stond, deed de vrees reeds vermoeden. Op allerlei wijze zocht de bevelhebber zijn slachtoffer tot afval te bewegen en zijne standvastigheid aan 't

wankelen te brengen, maar de geloofsheld bleef onwrikbaar. Tweemaal werd de religieus naar de strafplaats gevoerd en onder de galg geplaatst en verbeidde daar God lovend den dood, maar tweemaal liet de wreedaard beschaamd en overwonnen zijn gevangene weer naar den kerker sleuren. Ondertusschen lieten de ordesbroeders en vrienden van P. Van Lierop niets onbeproefd om hem te bevrijden. Het toeval wilde, dat een voornaam partijganger van Oranje in handen der Spanjaarden gevallen was; men stelde nu tSeraerts voor dezen gevangene tegen den Predikheer uit te wisselen, doch hij liet zich zijne prooi zóó niet ontrukken. Hij zwoer, zoo hij 's middags nog leefde, den kloosterling te zullen ophangen. Nu gebeurde het, dat in den vroegen morgen eenige Hollanders buiten Geertruidenberg slaags raakten met een troep Spanjaarden en daarbij het onderspit dolven; velen werden gedood; de overigen vluchtten naar de stad, gebeten op den bevelhebber, omdat deze hun geene hulp verleend had. tSeraerts poogde in een schuilhoek aan hunne woede te ontkomen, doch hij werd gevonden en teffens doorstoken. Zoo stierf hij vóór den middag, waarop hij P. Van Lierop had willen ophangen. Men moge in deze gebeurtenis een toevalligen samenloop van omstandigheden zien, de Katholieken erkenden hierin den vinger Gods. De Predikheer keerde nu, na zes maanden harde gevangenschap, naar het Bossche klooster terug, bekleedde daar meermalen het prioraat en was wegens zijne vurige welsprekendheid en zijn onvermoeiden werklust bij de burgerij algemeen in aanzien. Hiervan gaf zij blijk in 1610, toen de bejaarde religieus zijn jubilé vierde; van stadswege werd hem bij deze gelegenheid

de eerewijn aangeboden [1]). Hij stierf op hoogen leeftijd den 20sten Maart 1621 en liet eenige handschriften na: *Destructio Babylonis sive Tractatus de Vitiis* en *Sermones pro Tempore et Festis*, die echter nooit in druk verschenen.

Hoe vruchtbaar dit apostolaat der Predikheeren in de Meierij was, vinden wij bevestigd door een officiëel schrijven van bisschop Nicolaas Zoesius, waarin hij verklaart, dat de Predikheeren, gedurende het bestand, in de parochie van Druenen op alle Zon- en Feestdagen hebben gecelebreerd, gepreekt en de H.H. Sacramenten toegediend, met groote vrucht tevens voor de inwoners van Heusden en de naburige plaatsen. De geloovigen zijn door hen versterkt, anderen zijn bekeerd, met dit gevolg dat de kapel van Cuyck alle toehoorders niet kan bevatten, terwijl in het nabijgelegen Vlijmen nauwelijks tien of twaalf personen naar den calvinistischen predikant gaan luisteren [2]).

Onder de meest verdienstelijke Predikheeren uit het begin der 17de eeuw noemen wij nog P. Joannes Herselius, biechtvader van Grobbendonck, P. Petrus Deens, vermaard redenaar, die meermalen in de Sint-Jan de Vasten preekte, P. Matthias van Heesch, wegens zijne uitstekende gaven tot prefect der Hollandsche Zending benoemd, P. Arnoldus van Rossem, een verstandig en vroom leidsman der jeugdige kloosterlingen, P. Adrianus de Monte, een toonbeeld van godsvrucht en ingetogenheid, om langer te vertoeven bij de edele figuur, die onafscheidelijk met de geschiedenis van 's-Hertogenbosch verbonden is: P. Michael Ophovius.

In de Dieze-stad zag Michael Ophovius in 1564 het

[1]) R. A. van Zuijlen, *Inventaris*. Dl. I, blz. 1196.
[2]) Zie Bijlage XI.

levenslicht. Zijne ouders vestigden zich te Antwerpen, waar de jeugdige Bosschenaar getuige was van de geweldenarijen der calvinistische volksmenners. Zoodra deze stad door Parma van het kettersch dwangjuk was bevrijd, begaf Ophovius zich naar het Sint-Pauluskloost er om het kleed van den H. Dominicus te verzoeken. Hij opende de rij der jongelingen, die na de jaren der verschrikking de gedunde gelederen der Predikheeren kwamen versterken. Na den proeftijd werd hij naar Bologna gezonden om daar, in rustiger omgeving, zich op de hoogere studiën toe te leggen. De verwachting, door de overheid van den jeugdigen kloosterling gekoesterd, werd niet teleurgesteld. Als professor keerde hij weder, gaf in het Leuvensche klooster les in de wijsbegeerte, werd in 1601 licentiaat aan de hoogeschool en verwierf in 1610 van den P. Generaal den magisterstitel. IJverend voor het heil der zielen, was hij niet minder werkzaam op den kansel en in den biechtstoel als op den katheder. Weldra wedijverden verschillende kloosters om dien bekwamen, waardigen religieus aan het hoofd der broeders te stellen. Het klooster te Leuven koos hem tot prior, terwijl dat te Antwerpen hem viermaal deze waardigheid opdroeg.

Laatstgenoemd klooster had daartoe wel reden. Tijdens de overheersching der Calvinisten hadden klooster en kerk onnoemelijk veel geleden; zij waren door de beeldstormers „gezuiverd" en door de Lutheranen tot allerlei doeleinden gebruikt. De herstelling was dus dringend noodzakelijk en eischte voortvarendheid en ondernemingskracht; deze vond men in den prior Ophovius. Met krachtige hand greep hij het herstellingswerk aan; wat verweerd was, werd vernieuwd, wat verminkt was

of verwoest, hersteld. Vooral aan de kerk wijdde hij zijne zorg. Het koor werd tot den grondslag afgebroken; en nu stegen die majestueuse gewelven omhoog, die thans nog den bezoeker der Sint-Pauluskerk met bewondering treffen.

In 1611 werd P. Ophovius provinciaal van de Neder-duitsche provincie der Predikheeren. Als kloostervoogd hield hij visitatie in verschillende ordeshuizen, droeg veel bij tot de herstelling van het Gentsche klooster, stichtte te Lier een vicariaat, en bezocht ook zijn geboortestad 's-Hertogenbosch. Hier heerschte de grootste vreugde onder de kloosterbroeders; allen beijverden zich om den gevierden overste, den geroemden stadgenoot, zoo waardig mogelijk te ontvangen. De magistraat deelde in hunne blijdschap, schonk den Provinciaal den eerewijn en nam de kosten der verwelkoming op zich [1]). — Toen de tijd van zijn bestuur ten einde liep, werd hem een nieuw veld voor zijnen zielenijver geopend. De oversten der Orde hadden, in overleg met de Propaganda, besloten tot de oprichting eener missie in de Vereenigde Provinciën; aan niemand, meende men, was deze stichting beter toevertrouwd dan aan P. Ophovius. Prefect der missie geworden, wakkerde hij den apostolischen geest bij zijne medebroeders aan, en verzamelde eene keurbende, die bereid was om alle vermoeienissen te verduren, alle gevaren te trotseeren. Zelf ging hij daarbij voor, kwam op verschillende plaatsen den

---

[1]) „1612. Item aan Jannen van Loemel ter cause van wijn en oncosten „gedaen in 't convent van de Predicheeren in 't willecom heyten den „Eerw. Heere, Heer Magister noster, heer Michiel van Ophoven, Provinciael „van de Predicheeren, betaelt 102 guld. 12 st." — R. A. van Zuijlen, *Inventaris*, *l. c.*

parochie-geestelijken te hulp, totdat hij in eenen strik viel, vermoedelijk met boos opzet gespannen.

Voorzien van een vrijgeleide, begaf hij zich in 1623 naar Heusden om familiezaken te regelen. Van deze gelegenheid wilde de aartshertogin Isabella zich bedienen om den commandant der vesting, Willem van Horn, te polsen, die volgens vertrouwbare brieven tot hare partij overhelde. P. Ophovius kreeg in last met den commandant over deze gewichtige zaak te onderhandelen. Nauwelijks had hij echter iets van zijn plan laten doorschemeren, of de bevelhebber brak verontwaardigd het gesprek af en liet den pater als landverrader in boeien klinken. Of de brieven valsch waren, of wel de commandant van gedachte veranderd was, is niet aan het licht gekomen; maar het gevolg was, dat P. Ophovius gevankelijk naar Den Haag vervoerd werd. Daar scheen men van de vastberadenheid en kloekmoedigheid des kloosterlings geen hoogen dunk te hebben. Eerst trachtte men door bedreiging met lijfstraf, door beleediging en laster zijnen geloofsmoed aan het wankelen te brengen; toen dit niets op zijne standvastigheid vermocht, werden twee predikanten afgezonden om den halsstarrigen religieus te wederleggen en, zoo mogelijk, tot afval te bewegen. Rosaeus, hofprediker der Staten, en Festus, professor aan de Leidsche universiteit, zouden zich hiermede belasten. Toegerust met alle wapenen, die in het arsenaal van Luther en Calvijn slechts te vinden waren, traden zij voor den gevangene en begonnen den strijd. Mogelijk hadden zij zich ingebeeld met eenen onbeholpen theologant te doen te hebben, maar dan vergisten zij zich deerlijk, want hun tegenstander bleek een wetenschappelijk onderlegd geleerde. Alle

wapenen werden hun uit de hand geslagen en wel zoo vaardig en triomfantelijk, dat zij beschaamd zich verwijderden, uit vrees dat hunne nederlaag sommige omstanders tot den katholieken godsdienst mocht trekken.

Achttien maanden verzuchtte P. Ophovius in den kerker, totdat hij tegen eenige krijgsgevangenen uitgewisseld werd [1]). Deze gevangenschap ter wille zijner landsvorstin ondergaan, had hem bijzonder de gunst van Isabella verworven, zoodat bij het openstaan des Bosschen bisschopszetels, in 1626, Ophovius werd voorgedragen. Algemeen was de vreugde der Bossche burgerij, toen het ruchtbaar werd, dat een stadgenoot met de bisschoppelijke waardigheid zou worden bekleed. Den 30sten October naderde de nieuwe kerkvoogd de Hertogstad. Aan het fort Isabel wachtte de tijdelijke commandant Rambicourt — Grobbendonck was afwezig — aan de spits zijner hoofdofficieren den prelaat op en begeleidde als eerewacht de reiskoets. Nauw was de stoet in het gezicht, of de busschieters schoten er duchtig op los; alle klokken begonnen te luiden; het volk stroomde door de versierde straten naar de Vuchterpoort, waar de bisschop zou uitstijgen. Hier werd hij namens den magistraat door den pensionaris welkom geheeten, terwijl de geestelijkheid in plechtgewaad bij de naburige Sint-Corneliuskapel volgens rang-

---

[1]) Hadden de predikanten geweten, wat P. Ophovius tijdens de Dordsche Synode bedreven had, zijne boeien zouden zoo spoedig niet gesloakt zijn. Op verzoek van den Nuntius te Keulen, had hij op eigen kosten, gedurende ongeveer een jaar, schrandere paters naar het Geuzen-Trente gestuurd, die er met het grootste gevaar verbleven, alles aanteekenden, wat in het pseudo-concilie werd verhandeld, en daarvan iedere week een trouw verslag opzonden naar Rome. — Ontleend aan een brief van P. Ophovius aan den Prefect der Prop. fid. 15 Maart 1625.

orde geschaard stond. In dit bedehuis bekleedde de kerkvorst zich met het bisschoppelijk ornaat, en trok vervolgens, de eerbiedig neergeknielde schaar op zijnen doortocht zegenend, onder den plechtstatigen zang der geestelijken ter kathedraal, om aldaar plechtig bezit te nemen van zijnen zetel. Geheel de stad was in feestdos, de gansche burgerij van vreugde opgetogen: religieusen, parochie-geestelijken, kanunniken zoowel als magistraatspersonen en gildedekens, kwamen den bisschop verwelkomen en hunne hulde brengen. De magistraat voegde bij zijne gelukwenschen een kostbaar geschenk: eene rijk gedreven zilveren schenkkan met waschbekken. Den geheelen dag heerschte er eene feestelijke opgewektheid, niet weinig verhoogd door het tooneelstuk, dat de Jezuïeten ter eere van den nieuwen kerkvoogd opvoerden [1]).

Al deze feestelijkheden hadden mogelijk voor éénen dag den ernst der tijden doen vergeten, maar weldra drukte deze nog zwaarder de Bossche burgerij, en niet het minst bisschop Ophovius. Als zorgzame herder der kudde, had hij een zeker voorgevoel, dat grijpende wolven naderden, dat de herder zou worden geslagen en de kudde verstrooid. Terwijl de Bosschenaars zich veilig waanden achter hunne geduchte bolwerken en wallen, terwijl zij zorgeloos aan de rust zich overgaven, waakte de herder en bespiedde alle bewegingen des vijands. Wat niemand vermoedde, wat zelfs in Holland een geheim was, dat wist Ophovius; hij doorschouwde Frederik Hendrik's plannen en voorzag, dat Den Bosch het ontgelden moest. Bekend is het, hoe weinig zijne

[1]) R. A. van Zuylen, *Inventaris*. l. c.

dringende waarschuwingen uitwerkten, maar ook hoe volkomen de tijd hare gegrondheid gestaafd heeft: den 30sten April 1629 verscheen het Statenleger voor de grijze Hertogstad.

Het zou ons te ver buiten de vastgestelde grenzen voeren, indien wij, hoe beknopt ook, den heldenmoed, de onversaagdheid en zelfopoffering wilden schetsen, waarmede de Bossche burgerij streed voor godsdienst en wettig gezag tegen eenen overmachtigen vijand, aangevoerd door de bekwaamste veldheeren des tijds. Vriend en vijand heeft zij daardoor bewondering afgedwongen. Wij willen slechts een vluchtigen blik werpen in de benauwde veste, en zien, hoe daar de kloosterlingen deelnamen aan de verdediging der stad.

Moedeloos en teleurgesteld keeren de krijgsknechten en de burgers de stadspoort binnen, gesneuvelden en gewonden met zich voerend. Het langbeloofde ontzet heeft zich weer laten wachten; de vijand, hoe verwoed ook afgeslagen en vaak fel bestookt, dringt met zijne talrijke vuurmonden steeds dichter aan. Moeders en kinderen verbeiden vol bange verwachting de heldenschaar; en het weegeklaag, dat bij hare nadering uit die deerniswaarde menigte opstijgt, getuigt, dat weer dierbaren worden gemist. Wie zal die ongelukkigen troosten; wie zal die krijgslieden opwekken, dat zij morgen met nieuwen moed weer uittrekken en met doodsverachting de gevaren trotseeren? De kloosterlingen. In hunne kerken roepen zij de burgerij te zamen, verlevendigen hun vertrouwen op den Hemel, bidden met den vurigsten aandrang, terwijl de bommen over het kerkdak vliegen en allen met den dood dreigen. Zij bezoeken de hospitalen, vertroosten de zieken,

staan de stervenden bij en wekken zulk eene geestdrift, dat de gewonden den roemvollen dood hunner wapenmakkers benijden. Voortdurend is het H. Sacrament in de kloosters ter aanbidding uitgesteld; des nachts bij de zusters, overdag bij de paters. Openbare gebeden, door den bisschop uitgeschreven, worden onder roerende plechtigheden verricht. Bij beurten trekken de ordesgeestelijken naar de kathedraal, om daar van O. L. Vrouw bescherming en uitkomst af te smeeken. Men vast, doet boete, belooft offers en aalmoezen; geen goed werk wordt nagelaten om den Heer der heerscharen te verbidden.

Ook stoffelijke hulp wordt offervaardig door hen verleend. Uit vijf kartouwen op den Koedijk geplant, schoot de vijand over den verweerden wal op het Preekheerenklooster, het Gerfhuis, het Groot-Gasthuis met de belendende woningen. Dat moest worden gekeerd, maar wie zou zich daartoe leenen? De troepen konden nauwelijks alle schansen en bolwerken bezetten; de burgerij was uitgeput door het waken. In dit benard oogenblik doet bisschop Ophovius een beroep op de kloosterlingen; en nu zag men onverwijld Jezuïeten, Franciscanen, Dominicanen, met spade en houweel optrekken, om eene afsnijding te maken bij de Schilderstraat, dwars door de tuinen der zusters van Orthen, het Gerfhuis, het Predikheerenklooster, enz. tot de Tolbrugstraat. Weken achtereen togen oud en jong vroeg in den morgen aan den ongewonen arbeid, dolven de gracht, wierpen den wal op, voortdurend blootgesteld aan het vijandelijk vuur en bijna bezwijkend onder de vermoeienis en de felle zomerhitte. Afdoend was deze maatregel echter niet. Den 26sten Augustus viel een

bom op het gastenhuis der Predikheeren en sloeg dit geheel tot puin; drie dagen later troffen zoovele bommen het klooster, dat de bewoners genoodzaakt waren zich elders te huisvesten. Ook de kloosterkerk bleef niet gespaard. Een bom viel tijdens het octaaf van O. L. Vr. Geboorte voor het Maria-beeld, dat volgens oud gebruik in het midden der kerk geplaatst was, neder, ontplofte, en verbrijzelde alles wat zich in den omtrek bevond, maar liet het beeld met de kaarsen en bloemen ongedeerd. Een voorval dat aller verwondering wekte. Die kogelregen hield aan, tot eindelijk den 11^{den} September de magistraat met den overwinnaar in onderhandeling trad.

Het was eene pijnlijke daad, en de heldhaftige verdedigers hadden voorzeker zulk een tragisch einde niet verdiend, maar men moest wijken voor de onverbiddelijke noodzakelijkheid. Langer zich verdedigen, was noodeloos bloed vergieten: want de hoop op ontzet was vervlogen; en wat zou er van de burgerij geworden, zoo de stad stormenderhand werd ingenomen? Al wilde Grobbendonck zich tot het uiterste verdedigen, al waren nog heldenvuisten bereid om den vijand af te weren, elke tegenstand bleek roekeloos en dwaas, toen men met ontzetting vernam, dat er voor niet meer dan twee dagen buskruit aanwezig was. Ophovius verklaarde, dat aan de krijgsmanseer, aan de trouw jegens den koning was voldaan, en begaf zich persoonlijk tot den grootmoedigen overwinnaar, Frederik Hendrik. De bisschop koesterde de hoop, dat de stad tot onzijdig gebied zou worden verklaard met vrije uitoefening van alle godsdiensten; en wellicht ware de edele Boschbedwinger hiertoe te vinden geweest, maar de krijgsheld

was slechts dienaar en lasthebber der Staten, en dezen hadden op aandringen der synode besloten het geduchte bolwerk van den katholieken godsdienst te sloopen en te vernietigen. Onder de voorwaarden, waarbij 's-Hertogenbosch zich moest overgeven, was als onafwijsbaar opgenomen: *alle geestelycke ende religieuse manspersoonen sullen uyt ter stadt vertrecken binnen den tijt van twee maenden.* — Hiermede was de ondergang van het eeuwenoude Predikheerenklooster onherroepelijk beslist.

Hoe brak den kloosterlingen het hart van weedom, toen zij in den vroegen morgen van den 17den September voor het laatst het H. Misoffer opdroegen in dat heiligdom, dat weldra in handen der kerkroovers zou vallen; toen zij zich nog eens verzamelden rondom hunnen prior P. van Someren; toen zij afscheid namen van die gewijde muren, door stil gebed en vromen zang geheiligd, en hunne voorvaderen benijdden, wier assche daar in vrede rustte! Helaas! men moest vertrekken. Droef te moede sloot de schaar zich bij den treurigen stoet aan der ballingen, die zich opmaakten om Den Bosch te verlaten. Uit alle straten stroomden de trouwe burgers den geestelijken te gemoet om hun een laatsten handdruk te geven, een laatst vaarwel toe te roepen. Onder tranen groetten zij die eerbiedwaardige mannen: Predikheeren, Minderbroeders, Jezuïeten, enz., zagen hen zoolang mogelijk na en trokken zich treurend in huune woning terug.

Nauwelijks vertoonde zich de voorhoede van den stoet, waarbij zich de bezetting in tal van wagens met have en goed, zieken en gewonden gevoegd hadden, aan de opgetogen blikken der Hollanders buiten de veste, of, zooals begrijpelijk is, zegekreten en juichtonen

weergalmden door geheel het legerkamp der overwinnaars. Duizenden snelden toe om zich in dit schouwspel te verlustigen. Het vreugdgejuich sloeg echter over tot een storm van beschimpingen, toen de kloosterlingen in hun verschillend ordeskleed naderden. Tegenover hen achtten de Hollanders zich tot de grofste en laaghartigste beleedigingen gerechtigd, ja, had Frederik Hendrik, wiens minzaamheid dankbaar door zijne vijanden wordt erkend, geen soldaten tot geleide verstrekt, de opgewonden volksmenigte ware tot handtastelijkheden gekomen. Een uur lang duurde deze lijdensweg, toen verdeelden zich de ballingen en verloren de dierbare stad uit het gezicht, „daer dien dach groot jammer en „klagten bedreven worde" [1]).

Onder de verdreven religieusen bevonden zich de volgende Predikheeren:

P. Godefriedus van Oisterwijck . . . . 19. . . 1570 [2]).
P. Jacobus Nunensis . . . . . 19. . . 1571.
P. Joannes v. Rijnshoven . . . . . 19. . . 1585.
P. Gerardus Lieropius . . . . . 20. . . 1593.
P. Guilielmus Donckanus . . . . . 16. . . 1593.
P. Petrus Bertius . . . . . 22. . . 1594.
P. Nicolaus Georgius . . . . . 23. . . 1598.
P. Arnoldus Lamberti . . . . . 18. . . 1600.
P. Thomas Geldropius . . . . . 22. . . 1604.
P. Guilielmus van Someren . . . . . 18. . . 1605.
P. Hyacinthus Cham. . . . . 22. . . 1607.
P. Raymundus Postey . . . . . 15. . . 1607.

[1]) *Verzameling van oorkonden betrekk. het beleg van 's-Hertogenbosch.* Dl. I. blz. 89.

[2]) Deze lijst is ontleend aan *De Godsdienstvriend*, Jrg. LI. Dl. CII. blz. 86—94. Het eerste cijfer duidt den leeftijd, het tweede den datum aan, waarop de kloosterlingen in de Orde getreden zijn.

P. Adrianus Olieslagers . . . . . 18 . . . . 1608.
P. Albertus de Vaucq . . . . . 19 . . . . 1608.
P. Joannes Bodanus . . . . . 19 . . . . 1608.
P. Joannes Reynerus v. Asseldonk . . 18 . . . . 1609.
P. Reynerus Dobbeleijns . . . . . 16 . . . . 1611.
P. Joannes Berlicum . . . . . 18 . . . . 1611.
P. Philippus van Poel . . . . . 19 . . . . 1611.
P. Ludovicus Olieslagers . . . . . 17 . . . . 1613.
P. Joannes Cornelii . . . . . 19 . . . . 1613.
P. Michael Conincx . . . . . 19 . . . . 1615.
P. Joannes Davidts . . . . . 18 . . . . 1615.
P. Cornelius Jansenboy . . . . . 20 . . . . 1617.
P. Petrus Jacobi . . . . . 19 . . . . 1617.
P. Leonardus Janssenboy . . . . . 17 . . . . 1618.
P. Anthonius van Elssen . . . . . 20 . . . . 1619.
P. Augustinus Leerse . . . . . 22 . . . . 1619.
P. Conrardus Haften . . . . . 21 . . . . 1619.
P. Reginaldus Leowardius . . . . . 19 . . . . 1619.
P. Theodorus Verwijnen . . . . . 20 . . . . 1620.
P. Dominicus Rijswijck . . . . . 21 . . . . 1620.
P. Vincentius van Horenbeeck . . . . 22 . . . . 1621.
P. Hermanus Vercamp . . . . . 22 . . . . 1621.
P. Germanus Rijsingen . . . . . 18 . . . . 1621.
P. Dominicus Strick . . . . . 20 . . . . 1622.
P. Hombertus Hontius . . . . . 20 . . . . 1623.
P. Joannes de Cruce . . . . . 18 . . . . 1623.
P. Joannes van Horenbeeck . . . . . 27 . . . . 1623.
P. Jacobus a Marca . . . . . 24 . . . . 1624.
P. Adolphus Slotius . . . . . 27 . . . . 1624.
P. Anthonius Verheijden . . . . . 25 . . . . 1624.
P. Petrus de Keer . . . . . 23 . . . . 1625.
Fr. Antonius sGraets . . . . . 17 . . . . 1606.

P. Henricus Dompselaer . . . . . 20 . . . . 1625.
P. Joannes Balduini . . . . . 20 . . . . 1626.
P. Lambertus Baudewijns . . . . . 18 . . . . 1626.
P. Ambrosius Jansenboy. . . . . 17 . . . . 1627.
P. Joannes van de Wiel . . . . . 18 . . . . 1627.
Fr. Jacobus Jacobi. . . . . 20 . . . . 1587.
Fr. Godefridus Colen. . . . . 31 . . . . 1606.
Fr. Jacobus Joannis . . . . . 20 . . . . 1605.
Fr. Godefridus Cham. . . . . 25 . . . . 1612.
Fr. Joannes Gerardi . . . . . 29 . . . . 1612.
Fr. Andreas Andreae . . . . . 27 . . . . 1613.
Fr. Theodorus Campen . . . . . 22 . . . . 1615.
Fr. Theodorus Venray . . . . . 26 . . . . 1615.
Fr. Arnoldus Pauli. . . . . 20 . . . . 1615.
Fr. Christianus Prins. . . . . 23 . . . . 1620.
Fr. Guilielmus Westerloe . . . . . 27 . . . . 1620.
Fr. Guilielmus Mensvoort . . . . . 21 . . . . 1620.
Fr. Joannes Henrici . . . . . 21 . . . . 1621.
Fr. Henricus Mervoordt . . . . . 25 . . . . 1624.
Fr. Joannes Rudolphi . . . . . 25 . . . . 1626.

IV.

Van de verovering der stad tot den inval der Franschen.

1629—1672.

De opstand had gezegevierd. Weer had eene stad hare poorten moeten openen voor het wapengeweld der koene veroveraars, of liever — om de taal der overwinnaars te gebruiken — weer was eene Nederlandsche burgerij ontrukt aan Spanje's tirannie. Ja, aan Spanje's tirannie, maar aan eene tirannie, waarvoor zij goed en bloed had veil gehad, waarvoor haar thans eene vrijheid werd opgedrongen, die zij verfoeide. Waarom? Omdat deze vrijheid eene leugen-vrijheid was. Al mocht men aan Maas- en Amstelboorden onder fakkellicht en teertongloed zingen en drinken op de inname der nooit verwonnen stad, op de „triomphelyke bruyloft van de deftighe schoone „Maecht van 's-Hertoghen-Bos met den doorluchtighen „vromen Prins van Oraignien", het was geen „houwelyck" maar eene slavernij, waartoe deze stedemaagd gebracht werd. Toen de laatste Spaansche troepen met slaande

trom en vliegend vaandel uit hare poorten trokken, was het gedaan met hare grootheid en vrijheid.

Onder de artikelen der overgave was deze bepaling opgenomen: de religieusen „sullen met haer mogen „nemen hare meublen, beelden, schilderijen ende andere „kerkelycke ornamenten." Krachtens deze verordening bleef de sacristijn van het Predikheerenklooster, P. Johannes Davidts in Den Bosch achter om de kerkmeubelen deels te gelde te maken, deels naar Brabant te vervoeren, of zoo mogelijk aan vertrouwde vrienden in bewaring te geven tot eenmaal betere dagen voor het klooster zouden aanbreken. Aldra kwam hij echter in verwikkeling met Barent Olferts, rentmeester der geestelijke goederen, die door allerlei spitsvondigheid de milde bepaling van het tractaat tot een doode letter dreigde te maken. Wat gemakkelijk vervoerbaar was: beelden, schilderijen, boeken, geschilderd vensterglas, benevens het archief, had de kloosterling in een schip doen laden met bestemming voor Antwerpen; doch de Hollanders, onder voorwendsel dat deze voorwerpen niet onder de roerende goederen begrepen waren, legden beslag op de lading en lieten haar niet doorgaan, tenzij tegen betaling eener aanzienlijke som. De grootere meubels waren in de stad verkocht, o. a. aan Jacob van de Laer vijf altaren, twee communiebanken, het presbyterium van het H. Sacramentskoor voor de som van 1050 Carolusgulden; aan den Heer Voorn, schepen der stad, de klok van het convent voor 160 gulden. Ook hiertegen kwam de rentmeester uit naam der Hoogmogende Staten in verzet; hij verklaarde de koopcontracten nietig en sommeerde de koopers tot uitlevering der goederen. Met deze wederrechtelijke

vorderingen van den fiscus konden natuurlijk kooper noch verkooper genoegen nemen; moesten zij wijken voor geweld, in rechten zouden zij zich verdedigen. Advies werd ingewonnen van de advocaten Gerard van Zoemeren en Albert Thugelius, ook van Griensven, Loeff en Voorn, die het tractaat onderteekend hadden; allen uitten zich beslissend ter gunste des kloosters. Niet anders luidde de uitspraak der Bossche schepenbank; maar ook Den Haag had zijne rechters. Dit wist de rentmeester, hij appelleerde, werd in het gelijk gesteld en zag het request verworpen in 1632 [1]).

Opdat niets van den kloosterbuit zou verloren gaan, moesten de paters onmiddellijk na de overgave der stad, de oorspronkelijke brieven van renten, cynsen en pachten van het convent overleveren, en volledige inzage verstrekken van alle registerboeken en brieven. Een en ander werd nauwkeurig aangeteekend en later in 1639, tot meerdere zekerheid door den rentmeester Pieter Schuyl geïnventariseerd. Men bekommerde zich niet om rechtstitels, om den uitdrukkelijken wil van vrome erflaters, noch vroeg zich af, hoe de talrijke

---

[1]) P. Somers gaf als prior den 9den December 1629 zijnen provinciaal, P. Woestynius, verslag der inkomsten en uitgaven, waaraan wij het volgende ontleenen:

Recepta post urbis amissionem:

pro spondis, mensis, vestiariis aliisque ex cellis religiosorum et aliis locis venditis	489-2-½
pro cespitibus et lignis combustibilibus	201
de 41 modiis cum medio siliginis	413
de 24 modiis cum medio hordei	306
recepta per p. Joëm Davidts sacristam	464
pro bibliis regiis per P. Ryderum venditis	150
pro stanno et plombo	218-5

Recepta: 3537—3. Exposita: 3491—4.

P. A. O. P. — Bijlage XII.

kloosterlingen, waaronder hoogbejaarden, in hun onderhoud zouden voorzien; het recht van den sterkste gaf den doorslag. Eerst in 1659, na een dringend request, gaven de Hoogmogende Staten den rentmeester last elk der overlevende religieusen jaarlijks 50 gulden uit te betalen.

Met de kloostergebouwen was het even treurig gesteld. Nauwelijks hadden de paters bij hunnen uittocht een laatsten droeven blik op de hun zoo dierbare muren geworpen, of de vijandelijke ruiterij drong de kloosterpoort binnen, stalde hare paarden in de breede kloostergangen en nam de ruime zalen in beslag. Zoo weergalmde nu de ruwe krijgsmanstaal onder de kruisgewelven, waar eertijds het vroom gebed der monniken wegruischte, zoo klonk de hoefslag der oorlogsrossen op de grafzerken der vredig ontslapenen. God liet deze ontheiliging niet toe. Volgens broeder Andreas, een leekebroeder uit het Bossche klooster, werden manschappen en paarden plotseling door zoo geweldige ontzetting aangegrepen, dat allen in overhaaste vlucht uit het klooster ijlden. Bisschop Ophovius, wien hij hiervan bericht gaf, zag in dit voorval de straffende hand Gods, die aldus de eer zijner afgestorven dienaren wreekte [1]).

De kloosterpanden werden in huur gegeven aan eenen timmerman, totdat de stedelijke regeering in 1641 met den Raad van State in onderhandeling trad om het Predikheerenklooster te koopen, ten einde over dit terrein eene straat te trekken of aldaar eene haven te graven. Over den koopprijs konden partijen het niet eens worden. De koopman Frans Blom en de pensionaris

---

[1]) *Diarium*, 24 Januari, 1630.

Gans slaagden beter. Zij kochten het klooster en legden met goedvinden van het stadsbestuur twee straten aan; de eene liep tegenover de Torenstraat nevens het erf van het Geesthuis, de tweede door het erf van het ziekengasthuis, beide werden tot den wal doorgetrokken. Aldus ontstonden de Eerste en de Tweede Nieuwstraat [1]). Onvermoeid beukten de hamers der sloopers de eeuwenoude muren; en zoo ruw ging men daarbij te werk, dat men zich niet ontzag met het opgedolven gebeente der voorvaderen de kloostergrachten te dempen. Van kerk noch klooster bleef iets gespaard, niets hield de herinnering aan het Predikheerenklooster bij de Bosschenaars levendig dan een nietig steegje, dat thans bij sommige burgers nog bekend staat als de Prekerenpoort en toegang verleent tot de tegenwoordige Broederscholen [2]).

Volgen wij thans de kloosterlingen in hunne ballingschap. Zoodra zij buiten het bereik des vijands gekomen waren, liepen hunne wegen niteen; eenigen keerden in vermomde kleeding tersluiks naar Den Bosch terug of stonden den herders der omliggende dorpen in hunne drukkende zielzorg ter zijde; anderen begaven zich naar de naburige kloosters hunner Orde in België en Duitschland; nog anderen met den prior P. Somers, vestigden zich te Boxtel in de hoop, dat de Hertogstad na korter

---

[1]) Van Heurn. Dl. II. blz. 512—515.

[2]) „Een gedeelte van den kloostertuin, waartoe ook de huidige Paarden„markt behoorde, is onbebouwd gebleven, terwijl het smalle gangetje, dat „toegang geeft tot de H. Aloysiusschool en bekend is onder den naam van „Prekerenpoort, de herinnering aan het zegenrijk werken der Dominicanen, „hier ter stede, levendig houdt." — F. M. A. Arnolds. *Bossche Legenden en Verhalen.* Dl. I. blz. 321.

of langer tijd hare poorten voor hen openen zou. Van 9 Juli 1630 dagteekent hun kloosterlijk samenleven. Een huis werd gehuurd; en de communiteit, bestaande uit vier paters en vier broeders, koos in den zomer van 1630 P. Joannes Davidts tot overste of vicarius. In stilte leefden zij hier voort, maar toch niet stil genoeg om tegen eene overrompeling der Hollanders beveiligd te wezen. Zoo dikwijls het krijgsvolk der Staten Boxtel naderde, wachtte hun plundering en uitdrijving. Het gevaar werd met den dag grooter, de toestand onhoudbaar. Ten einde raad begaven zich P. Davidts en P. Reginaldus van Leeuwarden in 1632 naar Antwerpen tot den provinciaal, P. Carolus Pluchart, om den hopeloozen toestand des convents voor te stellen. Deze ook vond een langer verblijf te Boxtel ongeraden en gaf verlof om te Stratum bij Eindhoven een huis te betrekken.

Hier schenen betere tijden aan te breken. Reeds van den aanvang, 6 Februari 1632, kwamen voor en na verschillende Bossche kloosterlingen, als zoovele afgedoolde duiven, aldaar eene schuilplaats zoeken. Lokte van den eenen kant de rust van dit eenzaam oord na de woelingen des oorlogs hen aan, de broederlijke uitnoodiging en hartelijke gastvrijheid van P. Reginaldus trok hen niet minder. Zoo werd de gemeente steeds grooter, en rees de vraag of het Bossche klooster te Stratum niet hersteld kon worden, of volgens de canonieke wetten niet tot eene priorkeuze kon worden overgegaan. Met dit doel richtte men een schrijven tot den Generaal en den Provinciaal der Orde. De generaal, P. Nicolaus Rudolphi stelde deze zaak in handen van den Provinciaal, die weder eene commissie benoemde,

om het voor en tegen te onderzoeken [1]). Deze commissie bestond uit P. Marius Ambrosius Capello, later bisschop van Antwerpen, P. Joannes Boucquetius, P. Hyacinthus Choquetius en P. Jacobus Brouwer, allen magisters in de theologie, allen mannen van hoog aanzien en verdienste.

Vreugde heerschte er te Stratum, toen het bericht kwam, dat door deze commissie eene met redenen omkleede suppliek gevraagd werd, alvorens tot inwilliging van het verzoek kon worden overgegaan, want men hield zich verzekerd, dat het lang gekoesterd verlangen thans werd vervuld; redenen toch waren er te over. Vooreerst hadden kloosterlingen van andere Orden in de Meierij werkzaam, het prioraat behouden; vervolgens ging het niet aan, religieusen van hunne privilegiën te berooven, nu zij met zooveel vrucht aan het apostolaat zich wijdden; eindelijk zouden de geestelijke en tijdelijke belangen des kloosters ten zeerste door eenen prior worden gebaat. Aan alle eischen voor een geregeld klooster was bovendien reeds lang voldaan, daar de paters feitelijk koor hielden en alle observanties onderhielden, door den regel voorgeschreven. Nog in dezelfde maand September 1634 werd een officiëel stuk opgesteld en onderteekend door de paters: Petrus Jacobs vicarius, Gerardus Liropius senior, Adrianus Olieslagers, Thomas Geldorpius, Reynerus Dobbelijns, Joannes Berlicom, Antoninus van den Elsen, Reginaldus Leowardius, Hermanus Vercamp, Humbertus Hontius, Antonius Verheijden, Lambertus Boudewijns en Ambrosius Janssenius. Een stuk van omtrent gelijken inhoud ontving bisschop Ophovius, ten einde deze het door zijne hooge goedkeuring zou

[1]) Bijlage XIII.

bekrachtigen [1]). Na deze inlichtingen vaardigde de Provinciaal den 24sten September 1634 een decreet uit, waarbij de Bossche kloosterlingen, te Stratum vereenigd, als eene canonieke communiteit werden erkend en met dezelfde gunsten en voorrechten begiftigd, welke andere kloosters genoten. Hij voegde daarbij een uitdrukkelijk bevel om uit te zien naar eene veilige stad, waar zij in volle vrijheid volgens hunne ordesregelen zouden kunnen leven [2]).

Welke pater bij de keuze de meeste stemmen op zich zou vereenigen, kon aan geen twijfel onderhevig zijn, als men wist, wat P. Reginaldus Leowardius geijverd en gearbeid had, om de verstrooide kloosterlingen te verzamelen en tot hervatting van het kloosterleven aan te moedigen. Als procurator te Boxtel en te Stratum met het geldelijk beheer des huizes belast, had hij ook onder dit opzicht zich verdienstelijk gemaakt, want, ondanks de ongunstige tijdsomstandigheden hield hij de balans van inkomsten en uitgaven in evenwicht [3]). In hem kreeg het klooster dus met recht zijn eersten prior; en het zal onder de broeders niet aan vreugdeblijken ontbroken hebben, toen den 8sten October 1634

---

[1]) Bijlage XIV.

[2]) Bijlage XV.

[3]) Volgens den staat van inkomsten en uitgaven, waarin zelfs de meest onbeduidende posten getrouw zijn opgenomen, was het totaal aldus:

Van Paschen 1632 tot 1 September	recepta	699—9.
	exposita	636—11.
Van 1 September 1632 tot 3 Maart	recepta	1325—19.
	exposita	1409—
Van 3 Maart 1633—22 Augustus	recepta	898—12.
	exposita	861—19.
Van 22 Augustus 1633—21 Februari	recepta	1395—17.
	exposita	1061—

Oorspronkelijke stukken door P. Leowardius geschreven. P. A. O. P.

deze priorkeuze bevestigd werd. Het apostolisch leven der kloosterlingen werd met kracht hervat; zij togen uit naar alle dorpen der Meierij: Heeswijk, Vlijmen, Tilburg, Gestel, Gemert, Waalwijk, Baerl enz., droegen het H. Misoffer op, predikten, dienden de HH. Sacramenten toe, en dit alles ondanks de strenge plakkaten, ondanks het gevaar van opgelicht te worden door de Staatsche soldaten. Deze toewijding werd door het godsdienstig landvolk dankbaar erkend; zij schonken hun gaven in natura, als boter, rogge, vleesch, bier, enz., of zonderden penningen af van hun zuur verdiend loon. Vooral trachtten de bewoners van Helmond, Eindhoven, Oisterwijk, Arendonk en omstreken in het onderhoud der paters te voorzien, en zulks met reden, want als termijngebied waren deze streken vooral het arbeidsveld der Predikheeren [1]).

Eindhoven en het naburige Stratum genoten in die stormachtige dagen eene benijdenswaardige rust. Zoo geschiedde het, dat bisschop Ophovius bij zijn bezoek te Eindhoven in 1630 eene plechtige processie hield tot onder de muren van het kasteel, waar eene sterke bezetting lag, zonder de geringste stoornis te ondervinden. Wel hadden de Staten in 1631 aan de Katholieken hunne kerk willen ontnemen en reeds een predikant benoemd, maar de kloeke houding der Katholieken, die eerst den drossaart en vervolgens eene commissie uit naam van den magistraat naar Den Haag zonden, deed hen op dit besluit terugkomen en vrijheid van godsdienst-

---

[1]) Juli 1632 — Voorjaarstermijn: Helmond 100 gld., Eindhoven 107 „, Oisterwijk 161 „, Arendonk 84 „. December 1632 — Najaarstermijn: Helmond 140 gld., Eindhoven 50 „, Oisterwijk 200 „, Arendonk 68 „.
Oorspronkelijke stukken. P. A. O. P.

oefening toestaan. Tegen het einde van 1636 trokken echter donkere wolken samen. De standvastigheid, waarmede de Spaansche landvoogd de rechten zijns vorsten in de Meierij handhaafde en elk voortdringen der dwaalleer keerde, was hiervan de oorzaak. De Staten door die onbuigzaamheid verbitterd, verscherpten de plakkaten en vaardigden den 2den December 1636 een plakkaat uit, dat de opheffing des kloosters te Stratum ten gevolge had. Binnen veertien dagen moesten de kloosterlingen hun toevluchtsoord verlaten.

Waarheen thans de schreden gericht? Men wilde tegen elken prijs in de nabijheid van Den Bosch blijven en toch verzekerd zijn tegen de overrompeling des vijands. Eene nabijzijnde veilige stad, dit was aller wensch en ook de wil van den Provinciaal. Hiermede was Breda aangewezen; daar zou men zich nederslaan. Het voornemen was spoediger opgevat dan ten uitvoer gebracht, want nauwelijks liep te Breda het gerucht, dat eene gansche schaar monniken in aantocht was, of de burgerij, en niet het minst de geestelijkheid, verzette zich om de poorten voor de arme ballingen te openen. Niet dat zij geen medelijden had met de ongelukkigen, maar de stad, gebukt onder de oorlogslasten, had reeds aan zoovele verdreven religieusen gastvrijheid verleend, dat het niet aanging er nog meer op te nemen; het was onmogelijk om in aller onderhoud te voorzien. Deze weigering was eene bittere teleurstelling. De Predikheeren gaven echter den moed niet op; zij boden den Kardinaal-Infant Ferdinand een request aan met een gunstig advies van de bisschoppen van Den Bosch en Antwerpen, en tevens aan den magistraat een aanbevelingsbrief van baron Grobbendonk. Hiertegen

zonden de kloosters van Breda gezamenlijk den Kardinaal een suppliek, waarin zij o. a. wezen op zijn vorig besluit van geen kloosterlingen binnen de stad meer toe te laten. Over en weer werd gedurende de wintermaanden geprocedeerd, totdat eindelijk de Preekheeren toestemming verwierven, maar onder harde voorwaarden. Vier en twintig Dominicanen trokken de stad binnen en vestigden zich in een huis, 's-Hertogenbosch genaamd, in de Tolbrugstraat. Zij waren thans onder dak, doch meer niet; slechts een uiterst armoedig leven kon hen voor gebrek bewaren. In dezen treurigen toestand waren de vooruitzichten niet bemoedigend. Wat men sinds lang vreesde: eene belegering door de Hollanders, gebeurde binnenkort. Weldra beukte het vijandelijk geschut Breda's muren, wierp een regen van kogels over torens en daken, en de stad, waarvan de verovering Spinola vele maanden strijds gekost had, viel in bijna even zooveel weken den zegevierenden Frederik Hendrik in handen. Toevallig was op denzelfden dag, waarop de stad werd ingenomen, de tijd van het prioraat van P. Leowardius verstreken, zoodat eene ontbinding der communiteit te wachten stond, want gelijk eertijds in Den Bosch, zoo moesten ook hier de kloosterlingen de stad ontruimen. Om dit onheil te voorkomen, hielden de broeders ijlings vergadering en kozen P. Jacobs tot prior; hij zou hun gids wezen op den weg der ballingschap, doch welke weg thans ingeslagen? Daar ontving men bericht, dat de Spanjaarden Venloo den Staatschen hadden afhandig gemaakt; dit gaf uitkomst: de pastoor van Venloo was den paters zeer genegen en verlangde niets vuriger dan in zijne parochie een klooster der Predikheeren te stichten. Op aanraden van

dien herder en van P. Reijnerus Dobbelijns, die hem in de zielzorg ter zijde stond, werd dus besloten naar Venloo te trekken. Zoo ging dan de deerniswaarde stoet gepakt en gezakt bij somber najaarsweer door de Noord-Brabantsche heide en Peelland naar het gastvrije Venloo; de karren met den armoedigen inboedel rolden eerst den 27sten November het stedeke binnen.

Er bevond zich te Venloo een aloud huis, dat gedurende driehonderd jaar tot verblijf gediend had voor de terminarissen van het Dominicaner klooster te Wezel en thans aan de paters van Calcar toebehoorde; het was gelegen in de Gasthuisstraat in de nabijheid der Sint-Joriskapel. Geene plaats was geschikter om de ballingen te huisvesten; zij kwamen daardoor niet ten laste der burgerij en konden in de naburige kapel hunne godsdienstoefening houden. De pastoor stelde den kloosterlingen voor zich daar te vestigen; en van dit aanbod werd gretig gebruik gemaakt. Hoe herademden zij in het stille Venloo, na de verschrikkingen van een hevig beleg en de pijnigende onzekerheid van eene vaste woonplaats! Weinig dachten zij er aan, dat ook hier hunne dagen geteld waren. In 1638 kwam hun beschermer en vriend, de pastoor, te sterven, en nu staken hier en daar ontevredenen het hoofd op en begonnen op het vertrek der paters aan te dringen. Hun aanhang werd grooter en ten laatste zoo machtig, dat aan hun eisch niet langer weerstaan kon worden. Ook Venloo sloot zijne poorten voor de zonen van den H. Dominicus.

Nog nooit was de Bossche communiteit zoozeer beproefd geworden. Haar bestaan stond op het spel. Niet alleen trachtte zij tevergeefs in Stralen vasten voet te krijgen of elders zich te vestigen, maar er

daagden bovendien moeilijkheden, vanwaar men niet verwacht had. Totnogtoe hadden de Bossche paters steeds aanmoediging en steun gevonden bij den Generaal te Rome. Nog den 23sten Juni 1637 had P. Rudolphi een eigenhandig schrijven tot den Prior gericht, waarin hij hem zijne hulp toezegde, en nu — men weet niet door wiens toedoen — drong hij aan om de kloosterlingen met hunne goederen bij andere kloosters in te lijven. Bij een schrijven gedagteekend van den 16den December 1639 werd den provinciaal, P. Hieronymus Fabri, gelast in dien geest te werken [1]).

Terwijl over de ontbinding des kloosters tusschen de oversten onderhandeld werd, hadden de paters het vraagstuk feitelijk opgelost door zich te vestigen te Gemert en onder het prioraat van P. Jacobs het kloosterleven in een gehuurd huis voort te zetten. De keuze dezer plaats was verstandig: Gemert was eene vrije heerlijkheid, eene commanderie der Duitsche Orde en als zoodanig neutraal gebied. De Algemeene Staten hadden deze onzijdigheid meermalen openlijk erkend en ook geëerbiedigd, want ofschoon in den omtrek alles zuchtte onder de knevelarijen der Staatschen, genoten de inwoners van Gemert eene ongestoorde vrijheid van godsdienst. Bovendien waren de Predikheeren te Gemert geen vreemdelingen. Sinds onheuglijke tijden kwamen zij daar jaarlijks prediken op den 1sten Zondag in de Vasten, op Hemelvaartsdag en Allerheiligen; in 1632 hadden zij daar de Rozenkransbroederschap opgericht, en ontvingen er menigmaal ruime aalmoezen [2]). Nau-

---

[1]) Bijlage XVI — De Jonghe, *Desol. Bat. Dom.* p. 102.

[2]) In het bezit van den Gemertschen termijn werden de paters door eene

welijks had men dan ook vernomen, dat de paters zich kwamen vestigen en in November van hetzelfde jaar 1639 eene kapel zouden openen, of men verbeidde met vreugde den dag, waarop de deur van het eenvoudig bedehuis zich ontsluiten zou. Toen eindelijk die dag was aangebroken en voor het eerst het H. Misoffer werd opgedragen, stroomde eene dichte menigte naar de paters en verdrong zich bij de biechtstoelen, zoodat vijf of zes biechtvaders ternauwernood voldoende waren om allen te helpen. In 1641 werd P. Leowardius weder tot Prior gekozen; en ondernemend en ijverig als hij was, kon men verwachten, dat hij de nederige stichting tot hoogeren bloei zou brengen. Inderdaad, hij had lang genoeg ondervonden, dat de bekrompen woning geenszins aan de behoeften des klooster voldeed; dat moest veranderd worden. Met alle wilskracht greep hij deze zaak aan en bracht ze ook tot een goed einde. Door bemiddeling van Hendrik van Echt, rentmeester des convents, kocht hij een huis van Jan Weifelers van den Bogaerde, momboir van de kinderen van Sebastiaan van den Bogaerde en Catharina Maen; vervolgens huurde hij van Alexander, baron van Cortenbach, voor 200 gulden eenige huizen, en liet op dit vrij uitgestrekt terrein een klooster bouwen met kapel. Het gesticht was aan de Markt gelegen en bestond uit drie huizingen, brouwerij, hof en boomgaard [1]). Met toestemming van

notariële attestatie der stad Mechelen in 1689 bevestigd. — Oorspronkelijk stuk op papier; zegel in was gedrukt. P. A. O. P.

1632. 30 Nov. Ex fundatione Rosarii in Gemert 7-10
1633. 20 Febr. Ex statione in Gemert et Erp 22-16-8
Computus procuratoris P. Leowardii.

[1]) Rekening van den Coop van huijs, erve en timmeringhe tot Gemert in hetwelk de Paters hebben gewoont door P. Leowardius Prior annis 1641. 42 et 43.

den Provinciaal werden de onkosten gedeeltelijk bestreden door den verkoop van twee landerijen ter waarde van 4000 gulden. October 1643 zag de religieusen het nieuwe klooster betrekken. Zoo hadden zij dan na jaren zwervens en zwoegens, wat zij bijna niet meer hoopten: een geschikt huis met verschillende kloosterlokalen en eene stichtende kapel, die de bezoekers tot bidden noopte. Geen wonder, dat van heinde en ver, waar de priesters veelal waren verdreven, de geloovigen naar het Gemertsche klooster samenstroomden om daar den troost van den godsdienst te smaken. Of de paters bij hun drukken apostolischen arbeid ook aan de Latijnsche school werkzaam waren, is moeilijk uit te maken. Zeker stonden zij met de studenten in nauwe betrekking, want velen meldden zich aan om het Ordeskleed te ontvangen. Dit heuglijk feit deed het provinciaal kapittel te Brussel in 1643 besluiten om P. Leowardius volmacht te geven, jongelieden in de Orde op te nemen en tot de professie toe te laten. Vele studenten, uitmuntend van inborst en aanleg — zoo schrijft P. de Jonghe — namen hier

---

Huercedulle van eenige huijsen op dewelke het convent tot Gemert is getimmert door het convent van Alexander Baron van Cortenbach, Heer van Helmond, voor 200 guld. 4 Decemb. 1643.

Volmagt van Alexander Baron van Cortenbach, Heer van den Heuvel, schepen tot Helmond om in sijn naem te ontfangen het transport van de huijsen tot Gemert in dewelcke de Paters woonden, van Hendrick van Echt, 1 Decemb. 1643.

Twee wettighe insinuatie aan Jacob Hendricks Schouteth tot Gemert hem aenmanende de huijsen van 't convent, van dewelcke hij feijtelijck had Possessie genomen te restitueren. 1653 Febr. 18 en Martii 31.

Twee wettelijcke declaratie gepasseert tot Antwerpen 5 April 1652, de een van een huijsinge van 't convent tot Gemert bestaende in drie huijsinge, brouwerij, hof en boogaert ibidem aen de Mert, d'andre van land en geld ten somme van 12600 guld. berustende onder twee borgers tot Helmond ten profijte van 't convent.

Extract uit het *Register* van P. Brouwer. M. S. — P. A. O. P.

het kleed van den H. Dominicus aan en strekten later het klooster tot sieraad.

De toekomst van het klooster scheen verzekerd. Reeds daagde van verre de langgewenschte vrede, die aan het afgestreden land rust en verademing schenken zou; de blijde tijd der gulden vrijheid ging in. Met die gedachte vleiden zich waarschijnlijk de religieusen, toen het verraad van den commandeur Hoensbroeck aan alle schoone verwachtingen den bodem insloeg. De toedracht dezer rampzalige zaak te verhalen, zou ons te ver voeren; kort en goed: de heerlijkheid Gemert werd aan de Staatschen overgeleverd [1]). Op Vrijdag 24 Juli van het vredejaar 1648 verscheen de fiscaal der Staten om een plakkaat af te kondigen, waarbij de geestelijke goederen moesten worden opgeschreven, en alle priesters uitgezet. Dit vertreden der heiligste rechten liet men zich niet stilzwijgend welgevallen. De pastoor protesteerde vrijmoedig, verzocht inzage der volmachten en, toen deze niet werden vertoond, weigerde hij de kerk te sluiten. De prior der Predikheeren, P. Davidts, begaf zich naar het kasteel om den vreemden heeren rekenschap van die willekeur te vragen, maar zij verklaarden dat de vrije heerlijkheid Staatsch eigendom was en rieden hem aan naar elders de wijk te nemen. Geheel Gemert met den pastoor aan het hoofd, teekende protest tegen deze verkrachting hunner rechten; de gemoederen raakten aan het gisten, en had Hoensbroeck uit voorzorg geene ruiters medegebracht, de heeren hadden een goed heenkomen moeten zoeken. Dezelfde veiligheidsmaatregelen

[1]) G. v. d. Elsen. Ord. Praem. — *Geschiedenis van de Latijnsche School te Gemert, blz.* 149—178. — Men leze daar o. a. hoe het katholieke volk zich verzette tegen het opdringen van een vreemden godsdienst.

had ook de predikant genomen; door ruiters omgeven, hield hij den 3den Augustus zijn intocht. Wat hij in het schild voerde, bleek alras. Den volgenden morgen nam hij bezit van de parochiekerk en legde beslag op de kerkgoederen. De Dominicanen vierden dien dag juist het feest van hunnen heiligen Ordestichter, maar wreed werd hunne vreugde verstoord door de verschijning van Peellands hoofdschout, die hen sommeerde uiteen te gaan en het gebied der Staten te verlaten. Tegen ruw geweld baatte geen protest, en zoo gingen de Bossche paters voor de zesde maal in ballingschap. Na zich aan Gods Voorzienigheid en Maria's bescherming te hebben aanbevolen, ontbond zich de communiteit; de ouderen gingen naar Belgische kloosters, de novicen naar Brussel, de studenten naar Leuven, terwijl de prior met den supprior en enkele paters in burgerkleeding achterbleven om over de kloostergoederen te waken. Zij hielden zich schuil en wachtten tusschen hoop en vrees den uitslag af der vertogen, die door den Grootmeester der Duitsche Orde tot staving zijner rechten aan de Staten gericht werden. Inmiddels viel de schout met zijne ruiters den 15den Mei 1649 's nachts in Gemert en rukte naar het Predikheerenklooster. Het was omstreeks vier uur in den morgen. De kloosterpoort werd opengebroken; de vensters werden verbrijzeld en daarop drongen de woestelingen naar binnen en roofden alles weg, zelfs het vleesch en de provisie der keuken. Een stokoude leekebroeder, die zijn vervolgers niet spoedig genoeg ontkomen kon, werd halfgekleed door het venster gesleurd en ter bespotting te midden der ruiters geplaatst, die op de Markt gelegerd waren. Gelukkig wist een andere broeder met het H. Sacrament

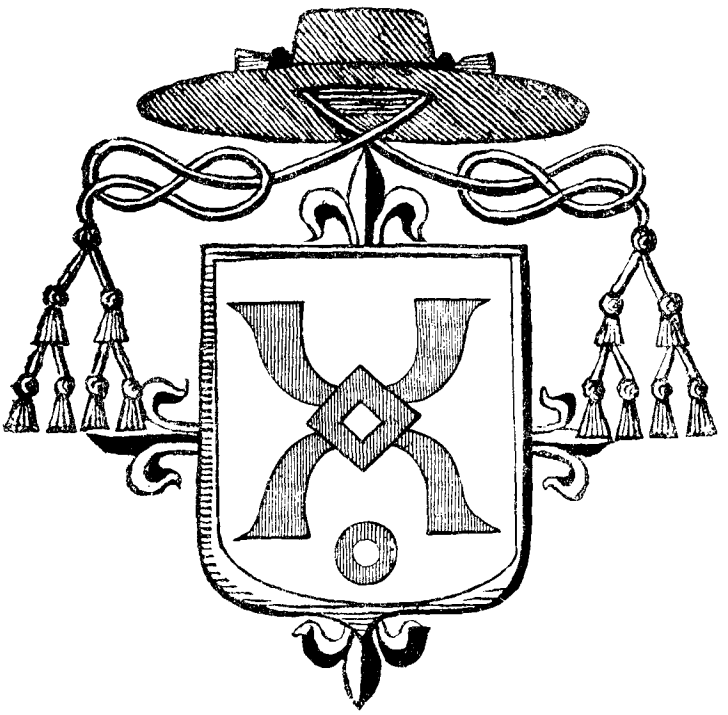

SIMPLICITER ET RECTE.

GODEFRIDUS A MIERLO.

RARAE DOCTRINAE, ADMIRANDAE MANSUETUDINIS AC HUMANITATIS ANTISTES.

Obiit XXVIII Julii MDLXXXVII.

te ontsnappen en daardoor eene gruwzame heiligschennis te voorkomen. Na de paters kwamen de pastoor en de kapelaan aan de beurt, bij wie de roovers niet minder woest huishielden. De kroon werd op het werk gezet door de plundering der parochiekerk. Prat op dit heldenfeit, trokken de barbaren af, terwijl zij den pastoor J. Santfoort en den prior P. Davidts gevankelijk met zich voerden en de geroofde kerksieraden als zoovele zegeteekenen voor zich uitdroegen. Te 's-Hertogenbosch in een kerker geworpen, die voor krijgsschuim en geboefte bestemd was, moesten de twee waardige priesters veel smaad en ontbering verduren, alvorens zij onder borgtocht en betaling der kosten de vrijheid herkregen [1]).

In deze wanhopige omstandigheden: de herder was geslagen en de schapen waren verstrooid, had P. Joannes Rijderus, een der steunpilaren van de Bossche communiteit, den moed nog niet laten zinken. Hij kon zich niet verzoenen met de gedachte, dat het voortaan met zijn klooster zou gedaan zijn, en de Meierij van de hulp der Predikheeren zou verstoken blijven; daarom besloot hij zich rechtstreeks tot den Koning van Spanje te wenden en met diens toestemming in België een klooster te stichten. De nood was dringend. Nu bevond zich te Bornheim, op drie uren van Dendermonde, een klein klooster, dat eertijds door Dominicanen uit Brussel was bewoond geworden, maar thans verlaten stond; daar wilde hij voorloopig de voortvluchtige religieusen onderbrengen, totdat elders een geschikt gebouw zou zijn opgetrokken. Werkelijk had zijn suppliek een goed

[1]) Hoe deze geweldpleging overeenstemt met het verlangen der Ho. Mo. Heeren, dat men de Dominicanen ongemoeid zou laten, is ons niet duidelijk. — G. v. d. Elsen t. a. p. blz. 160.

gevolg; de Koning willigde het verzoek in en schreef den 22sten November 1649 aan den aartshertog Leopold, landvoogd van België, dat de Bossche ballingen Bornheim konden betrekken en te Mechelen een klooster bouwen. Toen dit koninklijk schrijven in het begin van 1650 was aangekomen, zond P. Rijderus, namens zijn provinciaal P. van den Heede, nog een smeekschrift tot den Aartshertog, die het deed toekomen aan zijn Geheimen Raad, van wien het ter inzage kwam bij Jacobus Boonen, aartsbisschop van Mechelen, bij den Hoogen Raad, den Magistraat van Mechelen, enz. Zooals gewoonlijk, was zulk een administratieve weg niet een van de kortste. Veel tijd, veel moeite werd verspild. Dit verdroot ten laatste den Provinciaal: hij zond een tweede verzoekschrift naar P. Reginaldus Cools, die te Madrid vertoefde. Deze overhandigde het den vorst, en nu kwam er in October een koninklijk mandaat, gedagteekend uit Madrid van den 19den September. Nog werden verschillende zoo vermeende als werkelijke bezwaren geopperd, maar 's konings wil zegevierde, zoodat het Bossche Predikheerenklooster met al zijne voorrechten en privilegiën in het jaar 1652 te Mechelen hersteld werd.

Keeren wij na het verhaal dezer zwerftochten tot Den Bosch weder. Bij den uittocht der religieusen, den 17den September 1629, bleven behalve P. Joannes Davidts, de sacristijn, de Paters Augustinus Leerse, Dominicus Strick en Leonardus Jansenboy met toestemming der overheid achter. Zij zouden in vereeniging met andere regulieren en seculieren den storm het hoofd bieden, de gevaren trotseeren en toonen wat geloofsmoed vermag tegen ruw geweld. Voorwaar een

heldentaak. Had de Synode niet besloten om Den Bosch van Rome los te rukken en in Calvijns gareel te dwingen? Was de „Eerwaardige Godtsalige ende wel „geleerde D. Ghisbertus Voetius" niet vóór de inneming der stad naar het Staatsche legerkamp gezonden om Frederik Hendrik voor te houden bijaldien de Heere zijnen zegen schonk aan zijne wapenen, „alle afgoderijen „ende superstitiën inde stadt ende meijerije te 's-Her- „togenbosch te weeren"? En trouw werd deze lastgeving uitgevoerd. Reeds den 19den September betrad de veld-predikant Markinius in de ontheiligde, of zoo men wil gezuiverde, Sint-Jan den kansel en begon den veldtocht tegen Rome's leer en instellingen. Op denzelfden dag deelden de parochiekerken van Sint-Jacob en Sint-Pieter in het lot der kathedraal; zij werden in bezitgenomen, terwijl alle kloosterkerken werden gesloten. Vier predikanten, waaronder de strijdlustige Voetius, kwamen het licht des evangelies ontsteken in de papistische duisternis, welke eeuwenlang over de Hertogstad lag uitgespreid. Maar die verstokte Bosschenaars, zij sloten de oogen voor dat licht; zij waren doof voor de stem der roependen.

Met diepen weemoed zagen zij hunne kerken ontwijden, maar luisteren naar Calvijns drogredenen, dat nooit! En hunne kinderen? Daaruit sprak dezelfde fiere aard. Verleiding noch bedreiging vermochten iets op hen. Zelfs de weeskinderen, die met geweld naar het gehoor der predikanten gedreven werden, verloochenden zich niet. Zij stoorden de rede en maakten gerucht; en spijtig moesten de bewaarders bekennen, dat met geen stok het papisme uit die bengels gedreven kon worden. Aan wie nu hadden de Katholieken dien ge-

loofsmoed te danken? Naast God aan hunne wakkere, offervaardige priesters, aan hunnen trouwen herder, bisschop Ophovius. In de laatste dagen vóór zijn vertrek dacht de zorgvolle herder slechts aan de arme kudde, waarvan hij werd losgescheurd, aan de roofzieke wolven, die gretig hunne prooi beloerden. Dagelijks diende hij het H. Vormsel toe, ook aan kinderen, om allen te sterken in het voorvaderlijk geloof; zelfs op den dag van zijn uittocht, den 4den October, werden nog velen gevormd. Om te voorzien in het verlies van kerken en altaren en gelegenheid te geven, dat de geloovigen tersluiks op verschillende plaatsen de H.H. Geheimen konden bijwonen, wijdde hij den 28sten September 125 altaarsteenen, eene plechtigheid, die hem van 's morgens vier tot twaalf uur werk gaf. Voortdurend vermaande hij geestelijken en leeken, die naar zijn paleis stroomden om voor het laatst hunnen vader te zien, tot gelatenheid in het lijden, tot moed en volharding in den strijd. Eindelijk, toen het pijnlijk uur van scheiden sloeg, beval hij zijne kudde aan de goedertierenheid des Stadhouders en benoemde de prinses-gemalin tot schutsvrouwe der geestelijke zusters. Met bloedend hart verliet de doorluchtige kerkvoogd zijne dierbare bisschopsstad, haar rampzalig lot beweenend. Nog eenmaal moest hij haar echter wederzien: de belangen zooveler verknochte harten riepen hem terug. Den 8sten November van hetzelfde jaar ontmoeten wij hem te 's-Hertogenbosch om het bestuur der zustershuizen te regelen, het volk nog eens een herderlijk woord toe te spreken, kloosterlingen en geestelijken te troosten en in de duistere toekomst voor te lichten. Het afscheid, eenige dagen later, was er slechts aandoenlijker door. Wederom druk bezoek,

en daarna ging de kerkvorst scheep en zag langzaam de treurende Sint-Jan voor zijne blikken verzwinden.

Verlangend om van den toestand der Bossche Katholieken voortdurend te worden ingelicht door een persoon, op wien hij zich verlaten kon en van wiens toewijding en beleid hij verzekerd was, verzocht hij den Provinciaal der Predikheeren om P. Mag. Rijderus, prior te Leuven, van zijn ambt te ontslaan en naar Den Bosch te zenden. In dien waardigen religieus, die door wetenschap en vroomheid uitmuntte en zijne broederlijke genegenheid zoovele jaren gedeeld had, stelde hij niet ten onrechte het volste vertrouwen, want nauwkeurig hield P. Rijderus den prelaat op de hoogte der kerkelijke toestanden. Eene drukke briefwisseling, zooals uit het *Diarium* blijkt, laat dit veronderstellen; hij was Ophovius' raadgever en lasthebber tevens.

Ondertusschen verscheen den 29sten November 1629 een plakkaat der Staten, verbiedend elke godsdienstoefening in de zusterskloosters. De rectors, evenals de kanunniken, hadden in de stad mogen blijven met genot hunner jaarwedde, maar hadden tegen den wil der regeering hunne priesterlijke bediening uitgeoefend en waarschijnlijk de deur hunner kapel voor de geloovigen ontsloten. Dit moest worden gekeerd, en vandaar dit streng verbod. Niets bleef den ijverigen priesters over dan voortaan in kamers en bijzondere woningen de H.H. Geheimen te vieren. Zij werden weldra bijgestaan door verschillende religieusen, die vermomd binnen de poorten waren geslopen en in het geheim hier en daar bedehuizen hadden opgericht. Ook dit kwam den magistraat ter oore, en zoo verscheen den 3den Januari 1630 een plakkaat, waarbij alle geestelijken, die tegen

de voorwaarden der Reductie aanwezig waren, binnen vier à vijf dagen de stad moesten ruimen. Wilden zij om zaken te regelen de stad bezoeken, dan moesten zij zich aan de poort aanmelden, daar zou een soldaat hen begeleiden zoolang zij in de stad vertoefden; overnachten konden zij bij een vertrouwden protestant. Ondanks dit verbod drongen toch kloosterlingen in de stad, o. a. de Dominicaan Petrus Berzius; maar met zulk eene roekeloosheid kon de Bisschop zich moeilijk vereenigen; zij stelden zich in gevaar van gevangen te worden en dan moesten de verdrukte Katholieken den losprijs betalen.

De gestrengheid, waarmede de overheerschers optraden, was gelukkig niet van langen duur; hier, evenmin als in de Noordelijke Provinciën, bleek zij bestand tegen den klank der goudstukken. Reeds den 13^{den} November 1630 wisten de Katholieken den Hoofdschout tegen eene jaarlijksche toelage van 3000 gulden te bewegen, om oogluikend op afgelegen plaatsen de godsdienstoefening toe te laten. Allen hielpen deze aanzienlijke som bijeenbrengen; de Bisschop droeg voor 200 gld. bij. Zulk eene toegeeflijkheid of zwakheid der calvinistische overheden verbitterde de predikanten en deed hen gloeien van gramstorigheid en verontwaardiging. Wat al teleurstelling hadden zij in Den Bosch ondervonden! Zij hadden gehoopt een heilbegeerig volk aan te treffen, en ziet, het wendde met spottende minachting zich van zijne evangelisten af; zij hadden gemeend ingang te zullen vinden door de Sint-Jan en alle tempels in bezit te nemen, maar de geestelijke tempels bleven voor hen gesloten; zij hadden den geestelijken den handschoen toegeworpen en ze tot den strijd gedaagd, doch de

uitdaging was op eigen beschaming neergekomen. En nu te moeten toezien, dat hunne kerken ledig stonden, de huizen daarentegen der kanunniken en priesters druk werden bezocht; te moeten erkennen, dat al hun ijveren en bidden en preeken en zingen niets baatte, daar de menigte de stem harer oude herders bleef volgen, dàt kon geen predikant harden, zeker niet de vurige Voetius, wiens onbesuisde ijver geene grenzen kende en niemand ontzag. Een professoraat aan Utrechts hoogeschool was hem daarom eene welkome gelegenheid, om schijnbaar met eere zich terug te trekken.

De klachten door de predikanten bij de synode en vervolgens bij de Staten over de schuldige nalatigheid der overheden in het toepassen der plakkaten aangeheven, noodzaakten somtijds den schout om handelend op te treden en de Katholieken te herinneren, dat zij gewetensvrijheid bezaten. Zoo begaf zich de Hoogschout met zijne dienaren den 15^{den} Juni 1636 naar eene woning, waar een paapsch conventikel gehouden werd. In naam der wet eischte hij, dat de deur hem zou worden ontsloten, maar de burgers verklaarden, dat volgens het Bossche recht de burgerhuizen vrij waren, en geen schout daar mocht binnendringen, tenzij met toestemming en in tegenwoordigheid van het grootste deel der Schepenen. Dat beroep op een stedelijk recht ontstak den toorn des gerechtsdienaars. Met geweld wilde hij zich toegang verschaffen, maar daarbinnen bereidde men zich tot zoo krachtige tegenweer, dat hij onverrichter zake moest afdeinzen. Zulk eene paapsche stoutigheid kon niet geduld worden, en weldra las men van de pui, dat dit stedelijk recht op het stuk der

Roomsche religie van nul en geener waarde was [1]). Ongehinderd kon de Hoogschout met zijne handlangers voortaan overal huiszoeking houden, en vooral werd hij daartoe geprikkeld, toen in 1638 een scherp plakkaat verscheen van volgenden inhoud: „De priesters, die zig „tot het doen van Missen of iets anders lieten gebruiken, „zouden voor goeden prys gerekend worden, zy konden „zig egter in die gevallen voor zes honderd guldens „vry koopen; zo zy meerder vermogen hadden, kon „men hen met voorkennis der Algemeene Staaten op „hooger prys stellen: Hy, die zyn huis tot Roomsch-„gezinde Vergaderingen leende, zoude telkens drie „honderd gulden verbeuren: Die een Priester liet „ontsnappen zoude gehouden zyn, den gemelden prys „van vrykooping te voldoen. Ieder toehoorder dier „vergaderingen, zoude vyf en twintig gulden verbeuren. „Alle Geestlyke Manspersoonen hadden de Stad te ruimen, „zonder daar weer in te komen, op straffe van in eene „gelyke boete te vervallen" [2]).

Ziedaar eene rijke bron van inkomsten voor den schout. Er werd niet gevraagd, of het geld bloedgeld was eener verarmde burgerij afgeperst, of omkooperij en winstbejag den Staatsambtenaar betamen; wanneer men slechts met welgevulden buidel uit het Brabantsche wingewest in Holland terugkeerde, was het doel bereikt. En de katholieke Bosschenaars? Zij achtten zich gelukkig godsdienstoefening te kunnen houden, al moesten ook al hunne spaarpenningen eraan gelooven; zij genoten werkelijk eene gulden vrijheid. Jesuïeten, Predikheeren,

---

[1]) Van Heurn, *Historie van 's-Hertogenbosch* Dl. II, blz. 492.
[2]) „ „ „ „ „ Dl. II, blz. 498.

Minderbroeders bleven met verschillende seculieren in de stad, bezochten de geloovigen en droegen op verwijderde plaatsen, meermalen in kelders, het H. Misoffer op. Wanneer elke openbaarheid slechts werd vermeden en de welwillendheid van den magistraat door goudguldens verzekerd was, behoefde men de bedreigingen van predikanten en Synode niet te vreezen. Dat neemt niet weg, dat deze rust somtijds onverwachts gestoord werd, o. a. op den 1sten Paaschdag van het jaar 1641. De stadhouder van den Hoogschout begaf zich op dien hoogen feestdag met twee Schepenen naar een huis, waar vele Katholieken de HH. Geheimen vierden. Het oogenblik kon niet noodlottiger wezen; ontsteltenis, verontwaardiging, toorn verdreef de feestelijke stemming der in stille aandacht vergaderde schare. Het volk was zich niet meester, stormde ter deure uit, kwam onder woest geschreeuw de heeren van den gerechte te lijf en dwong hen ijlings in hun rijtuig te vluchten. Onder een hagelbui van steenen, een vloed van verwenschingen, en gevolgd door eene woedende menigte, keerden zij van hunnen verkenningstocht op het stadhuis weder. Terstond liet de Hoogschout een onderzoek instellen. Vijf-en-twintig gulden werden uitgeloofd voor dengene, die een medeplichtige kon aanwijzen, maar niemand verscheen; tot driehonderd werd de som verhoogd, doch geen Katholiek liet zich vinden om zijne geloofsgenooten te verraden [1].

Dit zij voldoende om zich eenig denkbeeld van dien droevigen tijd te vormen. Slechts een tipje van den sluier hebben wij opgelicht; om den toestand in alle

---

[1]) Van Heurn, *Historie van 's-Hertogenbosch*, Dl. II, blz. 510.

kleuren te schilderen, zouden wij de eindelooze reeks plakkaten, die onwraakbare getuigen der calvinistische verdraagzaamheid, moeten doorloopen en daarbij niet mogen vergeten de tenachterstelling, verdrukking en uitmergeling, waaraan de Staten zich ten opzichte van Den Bosch schuldig maakten, doch *Sapienti sat* [1]).

Als verklaring, misschien wel als verontschuldiging, zullen sommigen aanvoeren, dat het politiek beleid, de veiligheid van den Staat zulke strenge maatregelen gebiedend voorschreven, omdat Spaansch en Roomschgezind destijds eensluidend waren en het Calvinisme alleen een zekeren waarborg gaf tegen den Spaanschen Koning, doch waartoe bleven dan deze draconische wetten gehandhaafd? Waarom werden zij vaak verscherpt na den vrede van Munster, toen geen Spanjaard meer te duchten was? Vreemd zagen daarom de Bosschenaars op, dat, nu de vrede gesloten werd, de verdrukking eerst voor goed begon. Het is waar, zij werden niét, als weleer de burgers te Arnhem, op zware geldboeten gedwongen het woord van den predikant te komen hooren, maar alle kerken bleven hun ontnomen en elf dagen na de afkondiging van den vrede verscheen een nieuw plakkaat, een oorlogsverklaring tegen den alouden godsdienst.

Op burgerlijk gebied werd Den Bosch van zijne voornaamste privilegiën beroofd, door ondragelijke lasten bezwaard en aan vreemde fortuinzoekers prijsgegeven.

---

[1]) *Costuymen ende Usancién van 's-Hertogen-Bos.* — Wil men een aanschouwelijk verhaal, men leze: F. M. A. Arnolds, *Bossche Legenden en Verhalen*, Dl. IV. — Nochtans zij hier opgemerkt — en dit geldt ook voor het vervolg — dat verschillende Protestanten, vooral zij die eenmaal ingeburgerd waren, zich met die dwangwetten geenszins konden vereenigen en edelmoediger zich toonden dan hunne lastgevers.

De Bosschenaars ondervonden, hoe trouw artikel VI der Reductie werd nageleefd: „dat de stad met hare „burgers ontfangen ende getracteert sal ende sullen „worden in alle soeticheyt ende goedertierenheyt omme „voortaen in alle vruntschappe ende eendrachticheyt met „de andere geunieerde Provintien ende steden te leven." Het ging zoover, dat de stadsgemachtigden, van de protestantsche religie, in 1656 den Hoogmogende Heeren durfden verwijten, dat de overtredingen van de Reductie bijna even talrijk waren als hare voorwaarden, en zij maakten zich sterk, toen deze krasse uitdrukking ergernis wekte, dit stuk voor stuk waar te maken [1]). — Wij stippen dit aan, om ons de moeilijke omstandigheden duidelijker voor te stellen, waarin de geestelijken in Den Bosch destijds verkeerden. Behalve de vervolging, waaraan zij persoonlijk bloot stonden en de ontberingen, die zij zich moesten getroosten, werd hun apostolaat openlijk en bedekt bestreden. Hoeveel geestkracht werd van hen gevorderd om eene burgerij te bevestigen in het voorvaderlijk geloof, waardoor haar tot alle ambten en winstgevende betrekkingen de pas werd afgesneden en miskenning en vernedering haar deel werd? Hoezeer moesten de priesters waken tegen de stem der verleiding, die aanzien en fortuin voor het geloof in ruil bood, of den argelooze door allerlei drogredenen zocht te misleiden. Maar vooral hoe groot moest hun invloed zijn om een vertrapt volk het gezag te doen eerbiedigen, dat zijne heiligste rechten schond en zijne dierbaarste overtuiging aantastte? Toch zijn zij hierin geslaagd. Den Bosch bleef katholiek in merg en been en tevens

---

[1]) Van Heurn, *Historie van 's-Hertogenbosch*, Dl. III, blz. 48.

getrouw aan de wettig gestelde macht. Die kracht des geloofs, uitgaande van den priester, moest ter zege voeren; en al slonk het getal der arbeiders in 's Heeren wijngaard — het aantal kapittelheeren was in 1658 tot vier verminderd — al bezweken de religieusen onder den bovenmatigen arbeid, men droeg de overtuiging in zich rond, dat betere dagen moesten aanbreken. En zij kwamen in het jaar 1672.

Alvorens den loop der gebeurtenissen te vervolgen, dienen wij hier ook te wijzen op het apostolaat der Predikheeren in de Meierij, want de Meierij heeft met Den Bosch lief en leed steeds gedeeld. Zoowel tijdens hunne vestiging te Boxtel, als te Stratum en Gemert trokken de kloosterlingen in stilte, meermalen bij nacht en ontijden, naar de vele verlaten landparochieën. Als termijnpaters waren zij met alle binnenwegen bekend en vonden in de trouwhartige landlieden beproefde gidsen, die hen buiten het bereik van het Staatsche krijgsvolk hielden. Nu eens diep weggedoken in een huifkar, dan weder als voerman onder zweepgeklap de wagen begeleidend of eene kudde vee voor zich uitdrijvend, bereikten zij de boerenhofstee, waar de buurtschap hen wachtte om de H. Mis bij te wonen en de H.H. Sacramenten te ontvangen. Daar, in de armoedige schuur, predikten zij het landvolk de voorvaderlijke geloofsleer en maanden het tot lijdzaamheid en volharding aan; daar werd het geloof opgewekt en versterkt in de bange dagen, die na de inneming van Den Bosch voor de Meierij waren aangebroken.

Het is bekend, hoe na 1629 de Staten en Spanje elkander het bezit der Meierij betwistten, en de opgezetenen hiervan het slachtoffer werden. Den 20sten Oc-

tober 1629 gelastten de Staten aan alle priesters de kerken te ruimen; geen vijf dagen later kwam een tegenbevel van den Spaanschen landvoogd, gevolgd door eene verordening des Bisschops. In 1631 geboden de Staten alle kerken en kapellen te sluiten; in hetzelfde jaar deed Spanje een plakkaat afkondigen, waarbij de heropening der kerken geboden werd. De gevangenneming van verschillende pastoors was hiervan het gevolg. Hooger liep het geschil, toen de Staten in 1633 verscheidene predikanten stuurden met verbod hun eenigen overlast te doen, en de Spanjaarden hen verdreven of oplichtten. Nu verscheen er een retorsie- of wraakplakkaat, dat op „poene van arbitrale correctie" volstrekt elke uitoefening der Roomsche religie verbood. Dit plakkaat werd nog verscherpt in 1636, toen alle geestelijken binnen den tijd van veertien dagen de Meierij moesten verlaten [1]). Vele parochiën geraakten toen zonder herders; dezen werden òf verdreven, òf moesten uit armoede elders een werkkring zoeken. „Geheel anders" — zegt Schutjes [2]) — „was het ge-

---

[1]) Dit retorsie-plakkaat bevat o. a. het volgende:

1. Ieder geestelijke kan in de Meierij gevangen genomen en zijn rantsoen op *f* 500 tot *f* 1000 bepaald worden; zelfs mogt men de som van *f* 1000 nog verhoogen naar advies van den raad van State. Twee derden der som werd den schouten en officieren toegekend. Was het losgeld eenmaal betaald, dan kon dezelfde priester later weder vastgegrepen worden.

2. De stad of het dorp, waar men eene overtreding van het plakkaat ontdekte, beliep telkens eene boete van *f* 1000, zelfs wanneer dit lang daarna bekend werd.

3. De personen, die de godsdienstoefening bijwoonden, verbeurden telkens de somme van *f* 200.

4. De gevangen persoon moest opgebragt worden en geen officier mogt zelf eene *compositie* of minnelijke schikking aangaan.

L. H. C. Schutjes, *Geschied. r. h. bisdom 's-Hertogenbosch*. Dl. II. blz. 44.

[2]) L. H. C. Schutjes, t. a. p. Dl. II, blz. 45.

„legen met die keurbende van reguliere geestelijken,
„die voor geweld bukkende, naar hunne kloosters vloden
„om aanstonds op hunne schreden terug te komen.
„Hulde zij gebragt aan de kloosterlingen van allerlei
„orde, die in deze drukkende tijden zulke groote dien-
„sten aan de Godsdienst bewijzen konden en met der
„daad bewezen hebben."

Bekend zijn uit die dagen de Predikheeren: Reginaldus Leowardius, Ambrosius Jansenboy, Joannes Rijderus, Joannes Davidts, Ant. van den Elsen, Humbertus Hontius, Antonius Verheijden, zij doorkruisten met nog anderen de Meierij in alle richtingen en wisten doorgaans aan de nasporingen des schouts te ontsnappen.

De Noord-Brabanders koesterden, evenals de Bosschenaars, de stellige hoop, dat met den vrede van Munster de godsdienstvrijheid als weleer zou heerschen, maar deze verwachting strookte niet met de vrijzinnige denkbeelden der Synode; deze had andere plannen. Zij beschouwde de Meierij als een missieveld, waar het woord der zendelingen ontwijfelbaar vrucht moest dragen; toen derhalve in 1648 verschillende priesters uit hun ballingsoord terugkeerden en de kerken zouden geopend worden, kwam er terstond een bevelschrift van de Staten, dat verbood de kerken te ontsluiten en den priesters binnen acht dagen den vaderlandschen bodem ontzeide. In plaats der geestelijken en religieusen, trokken nu 14 predikanten, gevolgd door 32 collega's en 51 schoolmeesters, en geëscorteerd door een landdrost met paardevolk het land der paapsche afgoderij, der Filistijnen binnen. Onmiddellijk werden overal de kerkelijke goederen aangeslagen. De inkomsten van het bisdom, van de collegiale kerken, kloosters, pastorieën,

beneficiën, cijnsen en tienden, de schenkingen van een vroom voorgeslacht, alles werd door den fiscus opgevorderd. Wee den Katholiek, die eenig kerkelijk goed achterhield, als *infaam Kerckroover* (!) werd hij gestraft. Angstvalligheid van geweten, zoo deze al bij de predikanten bestond, werd spoedig verdreven door de gedachte, dat ook de Israëlieten zich verrijkt hadden met het goud der afgodendienaars; daarbij predikanten, kosters en schoolmeesters, mitsgaders hunne huisgezinnen, moesten toch ook leven [1]).

De landdrost met zijne ruiters, allen Calvinisten van echten bloede, hield een drijfjacht op de priesters en teerde zoo duchtig op den boer, dat overal klachten opgingen tegen zijne knevelarijen en afpersingen. Voor geestelijken scheen de Meierij thans ongenaakbaar. Toch ontmoeten wij er heldhaftige missionarissen, die kloekmoedig de gevaren trotseerden, o. a. den Predikheer P. Wassenberch. Deze kloosterling bevond zich ten jare 1656 te Eindhoven in het huis van den apotheker Hendrik Gillis en richtte aldaar de broederschap van den H. Rozenkrans op, waarvan vele personen lid werden.

Minder voorspoedig ging het P. Vincentius Stayackers. Hij viel den 10^{den} April 1656 met een leekebroeder, Joannes Hendriks, te Nistelroy in handen van den schout van Maasland, Thomas Voller. Slechts een zwaar losgeld deed hunne boeien slaken.

Beschouwden de Calvinisten de Meierij als missieveld, de Staten behandelden dit land als wingewest. Wat dit beteekent, zullen enkele cijfers verduidelijken. In 1662

---

[1]) Een predikant ontving 500 gld. jaarwedde, 60 gld. huishuur, 40 gld. reiskosten en 200 gld. extra.

Van Heurn, t. a. p. Dl. III, blz. 3.

moest deze uitgemergelde landstreek, behalve de domeinen, beden en geestelijke goederen, 508.000 gld. opbrengen, slechts 32.000 gld. minder dan Holland, de machtigste en welvarendste provincie des lands, en twee à drie ton meer dan de overige gewesten. In 1665 werd van Stad en Meierij, door oorlogslast en schuld zoo zwaar gedrukt, 578.566 gld. gevorderd, d. i. vijfmaal meer dan onder Spanje. De tol was bij het overgaan der stad verpacht voor 150 gld., later voor 1700 gld., in 1665 was de pachtsom tot 22.000 gld. geklommen, en wel omdat de bewoners geleigeld moesten betalen voor gewassen en levensmiddelen, die zij van stad tot stad, zelfs van dorp tot dorp vervoerden. Ook de verpondingen bewijzen, dat de Meierij „in alle soeticheit ende goedertierenheyt getracteert" werd. Te Oirschot, eene dorre streek, betaalde men 6 gld. 7 st. den morgen, te Nijmegen 1 gld. 15 st., te Alphen bij Leiden, een vruchtbare grond, 2 gld. 16 st., terwijl te Amstelveen, onder de poorten der hoofdstad, slechts 3 gld. 6 st. gevorderd werd. De lasten waren zoo verzwaard, dat het dorp Bergeik de helft, en Gestel twee derden der inkomsten aan verponding in 's lands schatkist storten moesten [1]).

Geen wonder, dat de komst van den katholieken Koning van Frankrijk in 1672 als het werk der Voorzienigheid beschouwd werd [2]).

---

[1]) Van Heurn. t. a. p. Dl. III, blz. 114, 116, 140.

[2]) Men leze de belangrijke artikelen van J. C. A. Hezenmans, *De Vrijwording van Staats-Brabant*. *Onze Wachter*. Jrg. 1881. blz. 199.

V.

Van den inval der Franschen tot de opheffing der Predikheeren-staties.

1672—1770.

Waren de katholieke geestelijken in de eerste jaren na de inneming van Den Bosch genoodzaakt voortdurend van schuilplaats te veranderen, om de aandacht der bittere Calvinisten te ontgaan en elken opzienbarenden toeloop des volks te vermijden, in latere jaren konden zij zich met oogluiking des magistraats een vast verblijf uitkiezen, mits de burgerwoning uitwendig zich in niets van andere huizen onderscheidde en liefst in een afgelegen of weinig bezochte straat lag. Deze vrijheid, al was zij geheel afhankelijk van de willekeur der overheden en lijnrecht in strijd met de letter der wet, kreeg zelfs den schijn van recht tegen het jaar 1670, toen Trémoille gouverneur was der stad en in het stedelijk bestuur Protestanten optraden, die een afkeer hadden van het onderdrukken hunner medeburgers om des geloofs wille. Zoo bevonden zich tegen het einde der 17de eeuw te 's-Hertogenbosch elf bedehuizen, waarvan vier bediend werden door Jesuïeten,

drie door Predikheeren, twee door Minderbroeders, één door Capucijnen en één door een seculieren priester. Het kan verwondering wekken, dat in de dagen der verdrukking de seculiere geestelijkheid in Den Bosch bijna niet vertegenwoordigd was, doch de kanunniken en de pastoors, waaronder velen den geloovigen tersluiks een tijdlang hadden bijgestaan, waren gestorven, en het aanvullen hunner gelederen schenen groote moeilijkheden in den weg te staan.

Thans zij de opkomst, bloei en ondergang der Predikheeren-staties, volgens authentieke bescheiden, verhaald.

Het bedehuis aan het Hinthamereinde.

De parochie van Sint-Jacob was na de Reductie van hare kerk beroofd, doch de kanunnik Everardus van Ravesteyn droeg in het geheim zorg voor de verstrooide schapen. Hij nam de pastoreele bediening waar en aanvaardde dankbaar de hulp, die de achtergebleven religieusen hem bij het vervullen zijner verplichtingen aanboden. Waarschijnlijk wegens ouderdom of ziekte — hij overleed in 1642 — droeg hij in 1641 de bediening der parochie op aan Joannes van der Meulen, rector op den Windmolenberg. In vereeniging met dezen waardigen priester gingen de paters, en met name de Predikheeren, voort de geloovigen te bezoeken, de H. Mis in hunne huizen op te dragen. Doopen, trouwen en andere pastoreele bedieningen bleven echter den herder voorbehouden. Zoo staat P. Leonardus Janssen Boy reeds in 1630 in het doopregister van Sint-Jacob vermeld; P. Joannes Davidts treedt in 1641 als getuige op bij een huwelijk en dient in Januari 1644 het Doopsel toe, maar met uitdrukkelijke machtiging des

pastoors — *ad hoc authoritatem habentem a pastore ordinario* [1]). In den loop van datzelfde jaar legde Van der Meulen zijn ambt neder, dat nu door den vicaris-generaal Henricus van den Leemputte aan den Preekheer Leonardus Janssen Boy werd toevertrouwd. P. L. Janssen Boy, uit Zierikzee geboortig, was een der vier gebroeders, die het kleed van den H. Dominicus hebben aangenomen en door hunne geleerdheid en hun apostolischen arbeid geëerd. Het zwerven zat dezen Zeeuwen als in 't bloed. Nicolaas en Dominicus Janssen Boy trokken in 1623 als missionarissen naar Denemarken, de een naar Frederiksstad, de ander naar Hamburg; Cornelius werkte, na te Bologne gestudeerd te hebben, in Neder-Saksen, terwijl Leonardus de zee overstak om in Spanje zijne studiën te voltooien. Hoe zijne drie broeders in de Missie onder de Lutheranen hebben gestreden voor het aloude geloof, hoe zij door polemische en ascetische geschriften hunne talenten aan het heil der geloovigen hebben dienstbaar gemaakt, dit gedoogt ons bestek niet te melden. Genoeg, P. Leonardus volgde het spoor zijner broeders.

Na de inneming van Den Bosch, waar hij den 3^{den} Maart 1618 het ordeskleed ontvangen had, bleef hij in burgerkleeding werkzaam en getroostte zich in die bange dagen allerlei opoffering. Buiten het klooster levende, was hij toch met hart en ziel aan zijne Orde gehecht en volgde in den geest de zwaar beproefde communiteit in hare ballingschap. Op het voorbeeld zijner broeders gebruikte hij den weinigen tijd, die zijne werkzaamheden hem gunden, tot studie en schreef o. a.

---

[1]) *Doop- en trouwboek der parochie van Sint-Jacob.*

tot stichting der geloovigen: *Geestelijke gezangen ter eere van de Heiligen der Predikheeren-orde.* — Antwerpen J. Cnobbaert 1635 in 12° en vertaalde het *Vitae S. S. Belgarum Ord. Praed.* van P. Choquet [1]).

Of P. Jansen Boy, ondanks den druk der plakkaten, er in geslaagd is een kerkhuis te stichten aan het Hinthamereinde in de nabijheid der voormalige parochiekerk, dan wel, of de Bosschenaars dit bedehuis aan een zijner opvolgers hebben te danken, is mij niet gebleken; zooveel is echter zeker, dat hij als deservitor den parochianen van Sint-Jacob met zorg en toewijding in de moeielijkste tijden heeft ter zijde gestaan, totdat God hem opriep den 21sten Februari 1663.

Tot opvolger benoemde de vicaris-capitulaar Judocus Houbraken den Predikheer Mathias van Susteren, die reeds lang in de Sint-Jacobsparochie was werkzaam geweest, volkomen tijd en omstandigheden kende en als oud ingezetene geen bezwaar van de stadsregenten vreesde [2]). Toch is het zeer goed mogelijk, dat zijn kerkje het ontgelden moest, toen de stadsregeering, om de gunst der Staten te winnen, in 1671 op eene boete van *f* 300 verbood een huis in de Hinthamerstraat te verbouwen, toen de predikanten een verzoekschrift indienden „dat het stoute en van dag tot dag opsteigende „Pausdom mochte ingebonden worden, de in aanbouw „zijnde kerken mochten afgesmeten ofte gesloten wor„den: te meer, omdat men dagelijks verneemt, dat

[1]) Bij dit laatste werk voegde hij o. a. aanteekeningen omtrent het Bossche klooster. Waar somtijds nog een exemplaar van dit boek, dat te Antwerpen bij Willem Lesteens in 1644 het licht zag, schuilt, is mij onbekend.

[2]) Volgens Schutjes t. a. p. blz. 328, was P. van Susteren reeds in 1643 als deservitor werkzaam; volgens het doopboek van Sint-Jacob ontving hij eerst 1663 de deservatuur.

de „afgodische dienst daar overvloediglijk gepleegd wordt" [1]).

Hoe het kerkhuis was ingericht? of het vele gelooVigen kon bevatten en uitmuntte door sierlijkheid? Niemand kan het ons zeggen; de gegevens ontbreken; de deur blijft hardnekkig gesloten. Des te vrijer kunnen wij een kijkje nemen in het missie- of pastoorshuis. Treden wij het voorhuis binnen. Burgerlijke eenvoud kenmerkt de vijf zwarte Spaansche zetels en de twee biezen stoelen, die langs den muur de bezoekers wachten, maar het houten crucifix, de schilderij van Sint-Steven met een aloud epitaphium, de zeven paneeltjes met vrome voorstellingen, die de wanden sieren, prediken bovendien luide, dat de bewoner des huizes de „paepsche religie" meer dan gewoon is toegedaan. Door het voorhuis komen wij in de keuken, een vrij somber vertrek, want al het licht ontvangt zij uit het voorhuis door twee vensters met sergie-gordijntjes behangen, om den inkijk van nieuwsgierige gasten te verhinderen. Stelt men belang in keukengerief, men ziet hier koperen „lanternen", „candelaers", „snutters", „schuymspanen", enz., tinnen schotels, „telloren", „lampet", „serpeteynpotten", benevens een schouw met toebehooren, o. a. een „horlogie daer de spit mede draijt." Meer aandacht verdient echter het vertrek, dat achter de keuken gelegen is, door de huisgenooten eenvoudig de groote benedenkamer genoemd wordt, maar tegenwoordig zeker met den weidschen naam van zaal zou bestempeld zijn. Een groote koperen kroon hangt van den zolder en blinkt bij het vriendelijk licht, dat uit den hof naar

---

[1]) J. C. A. Hezenmans. *Iets uit 1672. Onze Wachter.* 1883. blz. 187.

binnen schijnt. Daar zien wij aan den wand de schilderijen der vier Evangelisten, eene kruisiging, eene Maria Magdalena, de Drie-Koningen, Sint-Jan's Onthoofding, doch de eereplaats tegenover de schouw neemt een fraai kastjen in, een „reliquaire", met kostbare relieken. Een uittrektafel, zes roode leunstoelen, vier zwarte vergulde stoelen, waarschijnlijk ook voor de kerk dienende, maken met eene groote linnenkast, waarop drie bloemvazen prijken, het smaakvol meubleement der pastoreele kamer uit. Wat voorraad lijnwaad en pellen in de laden ligt opgetast, moge men gissen, wij laten de kastdeur gesloten, om na vluchtig een blik geworpen te hebben in het „camerken daer de maerte slaept," en in de zomerkeuken, de trap op te klimmen, die naar de tweede verdieping voert. Allereerst komen wij hier aan de voorzijde in eene ruime kamer. De vierkante houten tafel, met een „slecht" kleed bedekt, steekt wel wat af bij de vele schilderstukken, die rondom onze aandacht trekken. Daar hangt een schilderij der Mater Dolorosa, der H. Familie, een Christusbeeld en vervolgens eene reeks van dertien afbeeldingen der Heiligen van Sint-Dominicus' orde, wel een bewijs, dat wij ons in eene Predikheeren-statie bevinden. Een spiegel met vergulden lijst, een koperen wijwatersvat en de blauwe gordijnen in den hoek wijzen aan, dat hier een slaapvertrek is, misschien volgens sommiger opmerking wat weelderig gestoffeerd; doch voegen wij er bij, het is ten gerieve der gasten. Wilt ge het „camerken vanden Pater" zien? dat is daarneven, een celletje, zoo ge verkiest, met „dry cleyne schildereykens, „een cleyn spiegelken, een cleyn vierkantich tafelken, „een koperen wywaetervat, een hangende horologie

„en een koets met dry sargie blouwe gordeynen." Voorzeker geen weelde. En nu het „camerken" uittredende komen wij in het voornaamste vertrek des huizes: de boekerij en studeerkamer des paters. Daar staan ze in lange rijen, de perkamenten kwartijnen en folianten, de werken der Kerkvaders, der scholastieken, der apologeten, de schat door P. Janssen Boy en zijne eerste medearbeiders verzameld en hier voor hunne opvolgende broeders nagelaten. Daar is de wapenkamer, waar zij zich ten kamp uitrusten tegen de overmoedige predikanten, die door woord en schrift het Pausdom aanvallen en door allerlei leugens belasteren; de beduimelde boeken en handschriften kunnen het getuigen.

Maar dit heiligdom der wetenschap bergt nog andere schatten; daar worden de zilveren sieraden, de H.H. vaten der kerk wel verzekerd weggesloten: zilveren lampen, kandelaars, kronen, remonstransen, ja soms de kostbaarste schat, dien de Katholiek bezit, de H. Eucharistie. — Na het beschouwen dier vele sieraden door geloof en liefde hier saamgebracht, wijst men wellicht vragend naar een zwarten koffer, nieuwsgierig welk een schat daarin mag verscholen zijn. Een schat bevat hij inderdaad: „eenen swarten capruyn met een habyt," het kloostergewaad van den Predikheer. Zoo toonden de Bossche Dominicanen, dat al gingen zij op straat in „couleuren laken cleedt met couleuren of swart kemelsharen mantel," zij in hart en ziel steeds aan hun klooster gehecht bleven.

Ziedaar nauwkeurig den staat geschetst, waarin de Predikheeren-statie aan het Hinthamereind zich bevond, toen P. Van Susteren den 13^{den} December 1672 het

moede hoofd te ruste legde en door P. Amandus van der Waerden werd opgevolgd [1]).

P. Van der Waerden was in 1667 procurator in Mechelen, bestuurde later eenigen tijd het vicariaat te Gemert, totdat hij door zijnen Prior naar Den Bosch gezonden werd om P. Van Susteren behulpzaam te zijn. Niet lang mocht hij hier werkzaam zijn, maar toch lang genoeg om getuige te zijn van een *„horribel en ongehoord „attentaat*, waardoor de Souvereiniteit der Staten-Gene„raal en van den staat ten hoogste gekwetst was." In den vroegen morgen van den tweeden Kerstdag 1673 stormde de Stadhouder op last van den Hoogschout met zijne hellebardiers eene aanzienlijke woning binnen in de Hinthamerstraat, waar juist in het geheim de H. Mis gelezen werd. De aanwezigen lieten zich deze verstoring niet welgevallen. Burgers en soldaten sprongen op en dreven de indringers onder sabel- en stokslagen naar buiten. Zonder hoed of stok, bloedend aan het hoofd, uitgejouwd door het toeschietend gepeupel vluchtte de Stadhouder bij een heelmeester in. Zulk een smaad moest uitgewischt worden; kort recht zou er geschieden, doch twist tusschen den krijgsraad en de burgerlijke vierschaar, de onrust der tijden en het gevaar voor onlusten in eene grensvesting noodzaakten de Staten het zwaard in de scheede te steken. — Onder deze bedrijven werd P. Van der Waarden in 1674 te Mechelen tot prior gekozen. Hij aanvaardde dit ambt, werd zielzorger der Dominicanessen bij Brugge, vervolgens wederom prior, bouwde het tweede en derde

---

[1]) Al deze bijzonderheden zijn ontleend aan het *Inventarium Relictorum in domo mortuaria R. ad. P. Matthiae van Susteren (piae memoriae) defuncti 13a Xbris 1672.* P. A. O. P.

kloosterpand en stierf te Mechelen den 9den Juni 1682.

P. Petrus Josephus van den Bossche werd door den Prior van Mechelen aangewezen om de plaats van P. Van der Waerden in te nemen. Deze religieus, den 19den Maart 1653 gekleed, was reeds 14 jaren te Woensel en omstreken werkzaam geweest en had zich vooral toegelegd op het volksonderricht. Ook in Den Bosch werden zijne zakelijke onderrichtingen door velen gretig gevolgd. Overtuigd dat hij in uitgebreider kring nut kon stichten, vooral in een tijd, dat het onderwijs in handen van Protestanten was, en anti-roomsche geschriften de katholieke streken overstroomden, besloot hij den Roomschen Catechismus uit te geven, opgehelderd en vermeerderd met de aanteekeningen, die hij gedurende een twee-en-twintigjarig apostolaat gemaakt had. Zoo verscheen in 1684 te Antwerpen bij Hendrik van Dunwalt: *Den catholycken Pedagoge oft Christelycken Onderwyser in den Catechismus.* Het werk behoefde geen „rym-klanck" om zijnen weg te vinden; in minder dan vijf jaren was de eerste druk van duizend exemplaren geheel uitverkocht; de tweede druk volgde te Antwerpen in 1690, de derde in 1699 (?), de vierde in 1716, zelfs in 1770 verscheen nog een druk te Turnhout.

Even groot als de opgang was, die het werk onder de Katholieken maakte, even groot, zoo niet grooter, was de verbittering onder de predikanten over deze paapsche stoutigheid. Een dringend request tot de Staten was voldoende, en P. Van den Bossche werd beteekend, dat hij levenslang uit Den Bosch en de Meierij verbannen was. De kloeke religieus week voor geweld, begaf zich naar zijn klooster te Mechelen, werd daar

prior en diffinitor, voltooide den kloosterbouw en stierf den 19den Maart 1690.

Hoe eervol de verbanning van dezen missionaris voor de Predikheeren ook was, zij gaf aanleiding tot langdurige moeilijkheden. Niet dat de keuze voor een geschikten opvolger den oversten zwaar viel, integendeel, P. Joannes van Bilsen was de aangewezen persoon. Gesproten uit eene deftige Bossche familie en derhalve bij de burgers in aanzien, was hij bovendien zoo door levenswandel als geleerdheid een waardig religieus en volkomen geschikt om met de zielzorg der Sint-Jacobsparochie te worden belast. Maar de vicaris Bassery was van een ander gevoelen; hij liet P. Van Bilsen in de Missie toe, doch droeg het pastoraat op aan den voortreffelijken Capucijn, P. Jacobus van Sint-Truijen, die achter de Boerenmouw zijne bidplaats had. Wat den vicaris hiertoe bewoog, valt moeilijk te gissen. Schutjes vermoedt, dat hij de verbittering der predikanten op de Dominicanen te zeer vreesde. Hoe dit zij, voor P. Van Bilsen was het eene ware teleurstelling, de voorsmaak van hetgeen hem te wachten stond. P. Jacobus van Sint-Truijen, die tevens deken van Den Bosch en het district Bommel was, nam het pastoraat slechts korten tijd waar en werd bijgestaan en opgevolgd door een seculieren priester Judocus Tibosch. Reeds in 1687 deed deze geestelijke afstand ten behoeve van zijnen broeder Petrus Tibosch, die kapelaan geweest was in Holland.

Naar aanleiding dezer gebroeders zijn wij, hoewel met tegenzin, genoodzaakt te gewagen van die verderfelijke dwaling, waardoor de Hollandsche Missie jarenlang geteisterd werd, het Jansenismus. Men ver-

wachte niet, dat wij dat *mysterium iniquitatis* in het volle daglicht zullen stellen, wij bepalen ons tot enkele bijzonderheden. De levieten van het Bossche vicariaat ontvingen, gelijk men weet, hunne opleiding te Leuven, dat destijds wegens de woelingen der Jansenisten niet te goeder faam bekend stond [1]). Al mogen wij nu gelukkig verklaren, dat verreweg de meesten doof waren voor de stem der verleiding en later bleken voorbeeldige priesters te zijn, toch hebben enkelen zich niet geheel aan den verderfelijken invloed kunnen onttrekken en — wij beweren niet saamgespannen — maar gesympathiseerd met de geestverwanten van Quesnel, Van Espen en Van Erkel. Reeds in 1672 maakt Schutjes gewag van verdachte priesters, die zich in de verlaten parochiën der Missie indrongen, en voegt er later bij, dat het den Jansenisten niet aan pogingen heeft ontbroken om ook den apostolischen vicaris Houbraken op hunne zijde te krijgen [2]). Met de Jansenisten hadden deze seculieren éénen karaktertrek gemeen: een afkeer van de religieusen, en als gevolg: een streven om deze geestelijken uit de Missie te weren. Ook in Den Bosch, waar de zielzorg bijna geheel bij de paters berustte, openbaarde zich eenigerwijze de beweging. In 1672 was zelfs den predikanten ter oore gekomen, „dat er „onder de gepretendeerde geestelijkheid over de kerk„huizen eenige twisten en onlusten waren" [3]). Onder deze omstandigheden, in 1688, wist Petrus Tibosch toestemming te verkrijgen om in het huis zijner tante, waar *de Druif* uithing, eene bidplaats te openen. Als

---

[1]) *Acta Z. G. van Espen*, Mechelen 1827.

[2]) Schutjes t. a. p. Dl. II, blz. 138.

[3]) J. C. A. Hezenmans, t. a. p. *Onze Wachter*, 1883, blz. 187.

pastoor van Sint-Jacob koesterde hij de verwachting, dat de schapen den herder zouden volgen, maar de Katholieken kerkten liever, als vanouds, bij de Predikheeren, zoodat de pastoor een ander middel beraamde. Steunend op burgerlijk en kerkelijk gezag kwam hij zich vestigen bij P. Van Bilsen en diens kerkhuis als pastoor bedienen, terwijl de overige diensten: preeken, catechismus, enz. beurtelings door beiden moesten verricht worden. Dat zulk een samengaan onmogelijk duurzaam zijn kon, is verklaarbaar. Beide partijen handhaafden hare rechten, totdat P. Van Bilsen, den pastoor, die zich verongelijkt waande, voor den Vicaris daagde. Zulk eene rechtspraak was den pastoor niet gewenscht; Tibosch legde zijn ambt neer en keerde in November 1690 naar Holland terug.

De broeders en de zwager van Tibosch, vreezende dat het pastoraat met de Predikheeren-missie weder vereenigd zou worden, stelden in stilte met een veertiental vrienden een request op, waarin zij onder allerlei valsche voorstellingen aan den Vicaris een secularen priester verzochten. Zoodra hadden de parochianen van Sint-Jacob dit niet vernomen, of zij schreven een suppliek ter gunste van den Predikheer, onderteekend door meer dan 150 personen, waaronder de aanzienlijksten der gemeente. Dit miste zijn doel niet. Al zou hem ook worden verweten, dat hij tegen de „wereldsche Cleresy" was, de vicaris Steyaart besliste ten voordeele van den geordenden priester.

Zoo kon nu P. Van Bilsen in het doopboek blijde aanteekenen, dat in Augustus 1690 de Missie der Predikheeren en de parochie van Sint-Jacob weer gelijk voorheen verbonden waren. Met allen ijver nam hij de

belangen der parochie ter harte en slaagde erin reeds het volgende jaar, met toestemming der Staten, zijn kerkje een weinig te vergrooten.

Ten gevolge van een open brief, den 13den April 1691 aan den plebaan Van Kessel gericht, werden er in den loop van datzelfde jaar twee brieven in de stad verspreid, vol smaadredenen op de religieusen, zooals alleen uit de giftige pen van eenen Jansenist kunnen voortkomen. De paters zwegen, maar juist dat zwijgen werd als eene schuldbekentenis aangevoerd in een derden brief aan den vicaris Steyaert. Nu achtte P. Van Bilsen spreken een gebiedenden plicht. Hij schreef ter verdediging van alle religieusen een werkje, dat tot titel voert: *Den religieusen staet verdedight tegens sommige qualyckspreeckende van deese tyden* [1]). Vooreerst weerlegt hij de lasterlijke zendbrieven en bewijst vervolgens de verhevenheid en het nut van den religieusen staat in het algemeen en van iedere Orde in het bijzonder. Het lust ons niet den verdediger op den voet te volgen, want gelijk hij verklaart: „alles diend niet „geseyd", alleen merken wij op, dat al „ontslibbert" hem bij de harde waarheden en verdiende verwijten een enkel „woordeken", de toon gematigd blijft en niemand persoonlijk aangevallen wordt.

De plebaan van Sint-Jan, J. van Kessel, kon zich bij het besluit van den apostolischen Vicaris moeilijk

---

[1]) *Den religieusen staet verdedight tegens sommige qualyckspreeckende van deese tyden, met een bondigh bewys, hoe dat de Religieusen t'allen tyden, ende noch tegenwoordigh in alle gewesten des werelds; ende in de Nederlanden, voornamentlyck in de Vereenighde Provintien, seer hebben vervorderd ende verbreyd Gods eere ende de saligheyd van haren naesten. Door B. J. P. tot Leuven, de Gosin*, 1692, *Met Approbatie.*

neerleggen, hij wendde zich tot Rome en drong daar op de verwijdering van P. Van Bilsen aan. Zooals gewoonlijk, ging een onderzoek de rechtspraak vooraf. Inlichtingen werden door de Propaganda bij den Internuntius te Brussel ingewonnen, en daarna verscheen in 1698 een decreet, dat de bediening der parochie van Sint-Jacob voor goed aan de Predikheeren toewees [1]).

In hetzelfde jaar maakte de Onderschout het den paters geweldig lastig. Op het feest van den H. Quirinus, die in hun bedehuis bijzonder vereerd werd, kwamen ook van buiten vele geloovigen toegestroomd. Dit was den ambtenaar eene schoone gelegenheid om, gelijk men zegt, zijne beurs te spekken. In heilige (?) verontwaardiging over de stoutheid der papen en de overtreding van 's lands wetten, alsof de overtreding der wet destijds feitelijk door den wetgever niet gewettigd was, werd de bidkapel gesloten en niet geopend, alvorens „grof en groot" betaald was. Dit voorbeeld werkte aanstekelijk op den Hoogschout Van Eekeren, die bij de verschijning van een plakkaat in 1699, ge-

---

[1]) Decretum Sacrae Congreg. Generalis de Prop. habitae sub die 17 Junii 1697.

Referente Eximio et R^mo D. Cardinali Pamphilio instantiam Joannis van Kessel Pleb. Ecc. Cath. Silvaed. (petentis *primo* ut in posterum conferatur sacerdoti saeculari Parochia S. Jacobi ejusdem civitatis, *secundo* confirmationem decreti provisionalis R. P. D. Basseri olim Vicarii Apostolici Silvaed. emanati hoc die 28 febr. 1686, quo inter alia reservatur Parochis Cleri saecularis privative quoad omnes Missionarios regulares benedictio puerperarum) Sacra Congregatio re mature discussa et auditis partibus, censuit P. P. Dominicanos continuari debere in administratione praefatae Parochiae S. Jacobi; benedictionem vero puerperarum spectare ad parochos, sive saeculares sive regulares.

Datum Romae die ac anno quibus supra.

P. Card^lis de Alteriis Praef.

Doopboek van Sint-Jacob. C. A. Febronius, Secret.

lastende verdrijving van alle geordende priesters uit Kempenland en Peelland, dit ook wilde toepassen op Den Bosch en geheel de Meierij. Door tusschenkomst van den Portugeeschen gezant Pacieco, en waarschijnlijk ook door „grof en groot", werd de Hoogschout van zijn voornemen teruggebracht en het plakkaat bij zijne voorgangers geregistreerd.

Een zware slag trof het vicariaat den 17den April 1701 door den vroegtijdigen dood van den vicaris Steyaert, een man, wiens geleerdheid zijn vijanden ontzag inboezemde en op wiens trouw de H. Stoel veilig zich verlaten kon. Te midden der Jansenistische woelingen stond hij onwrikbaar pal, ontmaskerde en bestreed de listig verholen dwalingen; en zoo het Bossche vicariaat voor de besmetting bewaard bleef, dan dankt het dit geluk vooral den kerkvoogd, die onverbiddelijk optrad tegen de ketterij en al wat daarmede heulde, en daarom terecht de *geesel der Jansenisten* genoemd wordt. Zijn heengaan werd door de regulieren, die op zijn rechtvaardigheidszin konden rekenen, diep betreurd, doch zijn opvolger de vicaris Govaerts, trachtte zooveel mogelijk de voetstappen van zijnen grooten voorganger te drukken. Hij bekrachtigde den 4den Februari 1704 de keuze, waardoor P. Van Bilsen met algemeene stemmen tot deken van 's-Hertogenbosch en het district Orthen gekozen was. De moeilijkheden aan de dekenale waardigheid destijds verbonden, waren niet gering te schatten; spoedig zou hij dit ondervinden.

In een winternacht van het jaar 1704 drongen de Schout met zijne trawanten het kerkhuis binnen aan het Hinthamereind om den Deken gevangen te nemen; de vogel was echter gevlogen, de priester had zich bij

de burgers verscholen. Doch waartoe dit geweld? Wat misdrijf was er gepleegd? Te Helmond was in 1700 een meisje, de dochter van den protestantschen notaris Aelberts, het ouderlijke huis ontvlucht en te Mechelen katholiek geworden. De ouders eischten hare terugkomst; en toen zij hieraan geen gevolg gaf, riepen zij de hulp in der Staten, die besloten, deze bekeering op de Katholieken in de Meierij te verhalen en dezen zoolang te verdrukken tot de wederspannige zou zijn teruggekeerd. De pastoor van Helmond werd in 1701 gegijzeld en zijne kerkschuur gesloten, doch Sophia Aelberts bleef uit; de Schout trok met zijne ruiters naar Helmond, lichtte daar in 1704 den Predikheer J. B. Denys, termijnpater van Peelland, en in 1706 den deservitor P. Jansen op, voerden ze naar Den Bosch en sloot beiden op de gevangenpoort, doch de bekeerlinge verscheen niet; den apostolischen Vicaris, allen Landsdekens, allen geordenden priesters, werd in 1705 de uitoefening van hun ambt op eene boete van 3000 gld. ontzegd, maar zij weigerde te komen. Het was voor de Katholieken om wanhopig te worden. Zij drongen met den Vicaris bij de Staten op onderzoek aan, verzochten te Brussel het meisje onder vrijgeleide uit te leveren, beloofden haar vergoeding van alle onkosten en een waarborg van 1000 patacons, maar de halsstarrige, het gevaar voorziende, was heimelijk naar Frankrijk geweken. Intusschen gingen de Staten, door de gegriefde ouders en de verbitterde predikanten aangezet, met hunne dwangmaatregelen voort. De plebaan Van Kessel werd gegrepen, maar na eene week gijzeling ontslagen. De Predikheer Petrus Kerckhoven, missionaris te 's-Hertogenbosch, gaf zich, om den Staten voldoening

te schenken, vrijwillig gevangen, vertrouwende dat hij, zooals men verzekerde, binnen acht dagen zou worden losgelaten, maar negen maanden bleef hij gekerkerd en werd toen levenslang verbannen. Eindelijk kwam de tijding dat Sophia Aelberts in Januari 1708 te Thouars in Frankrijk was overleden. Zoo lichtvaardig de Staten echter waren om alle vertelsels van de befaamde echtelieden Aelberts voor waarheid aan te nemen, zoo ongeloovig waren zij om het afsterven der dochter te erkennen. Twee volle jaren verliepen, eer zij van de waarheid haars doods overtuigd waren; en eerst toen besloten zij de boeien der priesters te slaken; mits vooraf nog een sommetje van 7600 gld. betaald werd voor schadeloosstelling en onkosten [1]). Pater De Nys keerde na zesjarige gevangenschap naar zijn klooster te Mechelen weder, alwaar hij den 16^{den} April 1728 overleed.

Tijdens deze vervolging, waarvan de religieusen vooral het slachtoffer waren, namen de seculieren den dienst waar in de bedehuizen der paters; zoodra was echter het plakkaat, alias interdict, niet ingetrokken, of de regulieren wilden hunne functiën hervatten, hetgeen evenwel door de seculieren niet goedschiks werd toegestaan. Deze laatsten vonden steun bij den vicaris Govaerts en riepen — wat zeer bevreemdt — de hulp in van de Hoogmogende Staten. Treurig is het voorzeker, wanneer in kerkelijke geschillen door katholieke priesters een scheidsrechter wordt ingeroepen, die het

[1]) Zie over deze zaak: *Volksalm. v. Ned. Kath.* 1886. blz. 96. Schutjes. t. a. p. Dl. II. blz. 148, 149. Dl. IV. blz. 127.

Uit het verhaal, dat ons meegedeeld wordt door Dr. W. P. C. Knuttel. *De toestand der Ned. Kath. ten tijde der Republiek.* Dl. II. blz. 75, zou men niet vermoeden, dat deze beruchte zaak zoo treurig een nasleep gehad heeft.

katholieke geloof vijandig is, maar door de herhaalde praktijk der Jansenisten in de Hollandsche Missie schijnt men het afkeurenswaardige van zulk eene handelwijze minder ingezien te hebben. Wat er van zij, den 2den April 1711 dienden Thomas Verhoffstadt, pastoor van Vechel en deken van Osch [1]) en Aegidius Vervoort, pastoor van Heeze bij Leendt, als afgevaardigden der seculiere geestelijkheid van Den Bosch en de Meierij, een verzoekschrift in om het getal der bedehuizen van de regulieren in Den Bosch te verminderen tot vier, één voor de Dominicanen, één voor de Minderbroeders, één voor de Capucijnen, één voor de Jesuïeten, en de overige vier, waaruit de kloosterlingen tijdelijk verdreven waren, aan de seculieren over te dragen [2]). De Staten verklaarden hierover met de Bossche regeering te zullen onderhandelen. In hoever dit verzoekschrift — het staat niet alleen — van invloed is geweest op latere Staatsbesluiten, die vooral den regulieren noodlottig waren, is moeilijk na te gaan, maar is het wonder, wanneer soms achter de plakkaten het spook der Jansenisten werd gezocht, wanneer het volk mompelde van staatspriesters? — In Juli 1713 mochten tot groote vreugde der Bossche burgerij de reguliere missionarissen weer in bediening treden, behalve de Jesuïeten, zij waren door Rome's vijanden het meest gevreesd en bijgevolg het meest gehaat.

De jaren, die deken Van Bilsen als 't ware in gedwongen ambteloosheid doorbracht, kwamen hem goed te stade om de eer der Thomistische school vrij te pleiten van de beschuldiging, die hier en daar ook

[1]) Zie over diens Jansenistische sympathieën: G. v. d. Elsen. t. a. p. blz. 117.
[2]) *Doopboek van Sint-Jacob.*

onder de leeken verspreid was, dat zij in de leer der genade met de Jansenisten samenging. Voor den ijverigen Dominicaan, die zich van harte verheugde, dat geen zijner medebroeders in den lande het loffelijk getuigschrift voor Codde onderteekend had, die de sektarissen met hunne vermeende vroomheid, sluwe kuiperij en geveinsde onderdanigheid zoo diep mogelijk verafschuwde, die tegen de zoogenaamde Leuvensche opiniën met woord en daad ijverde en de burgers van Den Bosch voor alles, wat naar Jansenismus zweemde, steeds zorgzaam behoedde, was de aantijging pijnlijk beleedigend, dat de leerlingen van den H. Thomas, den gulden mond der Waarheid, eene leer zouden huldigen, die door de dwaling hardnekkig werd voorgestaan, maar door het oppergezag der Kerk plechtig veroordeeld was. Die hoon, die smaad het vaandel aangedaan, diende gewroken. Een luid protest, eene volstrekte logenstraffing, eene afdoende wederlegging was gebiedend, en pater Van Bilsen schreef zijn: *Praedicatorii Ordinis Fides et Religio vindicata*, waarin met kracht van bewijzen en getuigen de stelling wordt verdedigd: Thomisten zijn geen Jansenisten [1]). Een zijner ordesbroeders, P. Sebast. Knippenberg uit Keulen, had den treurigen moed bedenkingen in te brengen, hij werd echter door P. Van Bilsen weerlegd en door den H. Stoel terechtgewezen. Om een nog sprekender bewijs te geven van hunne volkomen onderwerping aan het Opperhoofd der Kerk en allen argwaan omtrent hunne rechtzinnigheid voor goed weg te nemen, onderteekenden op het provinciaal kapittel te Leuven in 1719 alle

---

[1]) *Praedicatorii Ordinis Fides et Religio vindicata.* Coloniae Marchant 1712.

afgevaardigde paters, en daaronder ook pater J. van Bilsen, de bulle *Unigenitus*, en verwierpen en doemden onder eede de verderfelijke leerstellingen van Quesnel [1]). Bijna tien jaren later, den 31sten December 1728 stierf deken Van Bilsen, jubilarius en praedicator generalis, te 's-Hertogenbosch, waar hij drie-en-veertig jaar gearbeid had [2]).

Na den dood van dezen alom geachten veteraan brak voor de Predikheeren een tijd aan van beproeving. Zij hadden zich voorzeker verheugd, dat in 1727 de geleerde Predikheer Franciscus van Ranst door den Paus tot apostolisch vicaris was benoemd, maar de aanstelling vond bij seculieren ernstigen tegenstand. Kardinaal d'Alsace aartsbisschop van Mechelen, schreef den 11den Januari aan den Generaal der Predikheeren, dat de geestelijkheid van het Bossche vicariaat, noch de Staten van Holland een regulieren vicaris wilden, en vroeg zijne bemiddeling om den Opperherder van besluit te doen veranderen. Het was tevergeefs; de Paus bleef bij zijn voornemen en P. van Ranst begaf zich van Rome naar Antwerpen, doch stierf bij zijne aankomst den 31sten Mei 1727. Wederom werd een regulier tot vicaris aangesteld en wel de voortreffelijke Minderbroeder Ludovicus Sanguessa, bisschop van Roermond; maar wederom waren dezelfde partijen werkzaam, met dit gevolg dat gemelde Bisschop van deze benoeming afzag [3]).

---

[1]) N. van Hassel. O. P. *Thomas du Jardin. De Katholiek*. 1886. Dl. II. blz. 70.

[2]) In de jaren 1691 tot 1714 zijn er in de Sint-Jacobskerk gedoopt 2434 kinderen, gemiddeld elk jaar 101; het kleinste getal doopelingen was 73 en het grootste 120. Over het getal illegitimi, jaarlijks ruim $^4/_{100}$, teekent Van Bilsen aan, dat deze kinderen van soldaten waren. — Schutjes. t. a. p. Dl. IV. blz. 813.

[3]) Sanguessa werd door de Staten niet toegelaten, *allaborantibus Jause-*

In dien tijd van wrijving — wij willen geen ander woord gebruiken — aanvaardde P. Jacobus Le Hardy in 1728 het pastoraat van Sint-Jacob. Of dit met bezwaren vergezeld ging, weten wij niet, evenmin of hij in de uitoefening van zijn ambt bemoeilijkt werd. Reeds den 10^{den} October 1734, het jaar zoo gevreesd door bijgeloovige Protestanten, overleed hij en werd opgevolgd door zijn assistent P. Thomas van Coersel.

Middelerwijl was er den 19^{den} Juli 1730 door de Staten-Generaal eene resolutie gemaakt, vooreerst tot regeling der recognitie-gelden: elk kerkhuis in Den Bosch moest jaarlijks aan den Hoogschout 200 gld. en aan den Fiscaal 20 gld. betalen, daarenboven voor één priester 50 gld. voor twee 75 gld; hoe onbillijk en onredelijk dit besluit op zich zelf was, daar de Staat als 't ware eene premie stelde op de overtreding zijner wetten, maakte het de Katholieken minder afhankelijk van de willekeur der inhalige officieren. Doch deze resolutie bevatte nog andere bepalingen, die noodlottig waren voor de geordende priesters en waardoor hunne missiën ten doode werden opgeschreven. Voortaan zouden geene geordende priesters meer worden toegelaten, terwijl zij, die nog aanwezig waren, levenslang konden blijven, maar een eed van trouw moesten afleggen; aan dit besluit werd met betrekking tot Den Bosch later de bepaling toegevoegd, dat de tien kerkhuizen op vijf moesten gebracht worden. Of de Jansenisten bij de uitvaardiging dezer resolutie hunne handen in onschuld

---

nistis et Quesnellistis Hollandiae cum quibusdam sacerdotibus hujus dioecesis saecularibus. — Trouwboek van Sint-Jacob.

konden wasschen, zijn wij zoo vrij te betwijfelen, zeker namen zij werkzaam deel aan de uitvoering [1]).

Tengevolge dezer besluiten werden de Bossche Predikheeren in 1731 naar Den Haag ontboden om daar den eed van trouw aan de Staten af te leggen, een eed, waaraan zulke hatelijke verklaringen verbonden waren, dat er heel wat tusschen de voornaamste theologanten geredetwist is, alvorens men hem in geweten durfde afleggen. Het voortbestaan der kerkhuizen hing nu af van den levensduur der respectieve geestelijken. De bidplaats in de Kruisstraat werd het eerst met sluiting getroffen, daar de plebaan Van Kessel juist in 1730 overleden was. Met behulp van vermogende vrienden wist men evenwel de heropening te verwerven, maar nu moest daarvoor in plaats het kerkhuis achter de Tolbrug, dat P. Doncquers, een ijverig missionaris der Sociëteit van Jesus, bediende, worden gesloten [2]).

Den 21sten Januari 1740 overleed Pater Van Coersel, en nu werd ook de bidplaats van Sint-Jacob gesloten. De Predikheer Hyac. Spijkers belastte zich met de zorg der parochie, maar moest met leede oogen zien, hoe Adrianus van Engelen, seculier priester, tegen sluiting zijner bidplaats in de Verwerstraat, door de Staten in Juli 1741 gemachtigd werd om naar het Hinthamereind over te gaan, het kerkhuis te ontsluiten en de herder-

---

[1]) „Predikanten, synoden, staatslieden en, niet 't minst de clerezij-mannen „(want ook hier is hun aandeel onbetwistbaar zeker) hadden broederlijk „de handen ineengeslagen om nog eens een geduchten aanval op de katho„lieke Missie te beproeven." — J. J. De Graaf, *Bijdragen v. Bisdom v. Haarlem*, Dl. XX, blz. 251.

[2]) Over deze zaak bevat het Doopboek van Sint-Jacob merkwaardige aanteekeningen.

lijke zorg over de parochie van Sint-Jacob op zich te nemen.

Sinds dien tijd bleef deze parochie aan de hoede der seculieren toevertrouwd. De hoop van ooit wederom hier werkzaam te zijn, verdween voor de Predikheeren geheel door de vijandigheid der Hoogmogende Staten, want al waren de latere vicarissen, Martinus Van Litsenborch, Andreas Aerts en Antonius Van Alphen den religieusen nog zoo genegen geweest, zij hadden met den besten wil geen geordende priesters kunnen toelaten, omdat zij bij de aanvaarding van hun ambt uitdrukkelijk moesten beloven *geene Jesuïeten of Monnicken in de statiën* te benoemen.

Het nederig kerkhuis, getuige van zooveel strijd, bleef bij de parochianen in gebruik, zoolang de hatelijke plakkaten met hunne noodelooze plagerijen van kracht waren; maar nauw brak de vrijheidszon door of het werd afgebroken en in 1804 door een doelmatiger kerk vervangen. Aan deze viel de eer te beurt eenigen tijd te worden gesloten, wegens het kloekmoedig verzet van pastoor Molenmakers tegen de Napoleontische tirannie. Bij de uitbreiding der parochie in 1842 werd ook dit heiligdom te klein, zoodat eene nieuwe kerk gebouwd moest worden, die door de aanhoudende zorgen der ijverige pastoors en de milde bijdragen der edelmoedige parochianen nog heden 's-Hertogenbosch tot sieraad strekt.

Het bedehuis in de Vuchterstraat.

Onder de religieusen, die tegen het verbod der Staten, maar met toestemming hunner geestelijke overheid, na de verovering van Den Bosch, aldaar tot troost der geloovigen vermomd achterbleven, is de Predikheer

pater Dominicus Strick een der meest bekende en, wegens zijnen langdurigen apostolischen arbeid, ook een der meest verdienstelijke. Op twintigjarigen leeftijd in 1622 in de Orde getreden, was hij nog jeugdig priester en vol moed om gevaren te trotseeren en ontberingen ter wille van het geloof te verduren, toen de stad ingenomen, het klooster geroofd en de katholieke godsdienst verboden of, zooals men zeide, afgeschaft werd. Wat hij in de eerste twintig jaren na deze rampen geleden heeft, welke lotgevallen hem wedervoeren bij het heimelijk lezen der H. Mis en het toedienen der H.H. Sacramenten, heeft hij, tot onze teleurstelling, evenmin als zijn medebroeder P. Janssen Boy te boek gesteld, maar wij kunnen het ons voorstellen, wanneer wij denken aan den overmoed der veroveraars, den godsdienstijver der predikanten en den geestelijken nood der talrijke bevolking.

Hoelang de tijd zijner omzwervingen geduurd heeft, m. a. w. wanneer hij een vast kerkhuis gesticht heeft, weten wij niet, maar bij het bedaren der vervolging had hij zijne bidkapel in de Vuchterstraat bij de Molenbrug. Hier bediende hij vooral de parochianen van Sint-Cathrien, wier parochiekerk tijdens het bombardement veel had geleden, maar later hersteld, aan de hervormden in gebruik was gegeven. Zijne geestelijke hulp was hun onontbeerlijk sinds pastoor Leonardus Schindelius, na van alles te zijn beroofd, in 1635 Den Bosch verlaten had. Als deservitor deelde pater Strick in het herderlijk ambt, vandaar vindt men hem van Juli 1643 tot 25 Februari 1668 in het doopregister vermeld.

De toestand der Katholieken werd in dien tijd dra-

gelijker, vooral door den invloed van eenen uitnemenden edelman, met wien men den naam van P. Strick verbonden heeft, n.l. Hendrik de la Trémoille, gouverneur van Den Bosch. Van dezen Franschen veldheer, die Willem den Zwijger in den bloede bestond en door zijne dappere krijgsbedrijven zich grooten naam verworven had, liep in 1670 het gerucht, dat hij tot de Roomsche Kerk wilde overgaan, tot den godsdienst van die arme, vernederde bevolking in wier midden hij leefde. Het was te dwaas om geloof te verdienen, wekte verontwaardiging en spotlust op en werd door de pers gelogenstraft. Maar ondanks de verwondering, ergernis en tegenspraak bevatte het gerucht waarheid: de prins legde zijne waardigheid den 25sten Juli 1670 neder, vertrok naar Frankrijk en zwoer den 3den September van hetzelfde jaar het Calvinisme af [1]).

Alsnu besloten de Staten eenen gouverneur te zenden, op wiens rechtzinnigheid men bouwen kon, wiens papenhaat een veilig schild was; zij benoemden den kolonel in Staatschen dienst Kirckpatrick. Nauwelijks was hij aan het bestuur, of hij nam allerlei maatregelen, getuigende van argwaan en haat tegen de papisten. Het was hem een gruwel, dat monniken, Jesuïeten en vreemde geestelijken onschadelijk in Den Bosch rondliepen en paapsche vergaderingen hielden; dat moest verhinderd, desnoods met gewapende vuist. In dit opzet, waardoor hij de perken zijner macht te buiten ging,

[1]) J. C. A. Hezenmans, t. a. p. *Onze Wachter*, 1883, blz. 83. — Het aandeel van P. Strick in de bekeering van Trémoille — zoo hij ten minste hiertoe heeft bijgedragen — zal niet groot geweest zijn; wij vermoeden dat de bekeering van verschillende bloedverwanten in Gods hand de aanleiding van 's prinsen overgang geweest is. — H. J. Allard, S. J. *Flandrina van Nassau. Almanak voor Ned. Kath.* jrg. 1894, 1895.

werd hij gestijfd door de predikanten, die de gelegenheid waarnamen om bij de Schepenen weer hartroerende klachten aan te heffen over de vermetele papen. Zij drongen er op aan, dat „Schepenen geliefden zich „gevoelig te toonen over de stoutigheid van eenen „gepretendeerden Pater Dominicus Strick, dewelke niet „alleen (zooveel de Kerkeraad geinformeerd is) in deze „stad verblijft zonder verlof van hen, die naar de order „van het land bevoegd zijn het verlof te verleenen, „maar die ook alle dagen dienst doet en attestatiën „verleent van trouwen, doopen enz., even alsof hij „pastoor dezer stede ware, ja die zelfs onlangs één „rekwest aan Schepenen heeft durven presenteeren, met „deze subscriptie: *Frater Dominicus Strick*" [1]).

Het was verregaand; zulk een misdaad mocht niet ongestraft blijven. Die „paep" kwam onverholen voor zijn religieusen staat uit, stelde zich aan als pastoor, als herder; waren zij dan niet de herders der stad? Zeker waren zij dit, evenzeer als hunne ambtgenooten, die bij de nadering des vijands naar Den Bosch kwamen gevloden en hunne kudde aan haar lot overlieten. Wat ten gevolge dier aanklacht tegen P. Strick door de vroede mannen werd besloten, is onbekend, maar het zal den eerbiedwaardigen grijsaard zeker bange dagen berokkend hebben.

In den zwaren arbeid werd P. Strick bijgestaan door zijnen medebroeder P. Joannes van Horenbeeck; deze gaf echter den 25sten Juli 1663 in zijne armen den geest. Daarna kwam P. Gerardus Syben, die de zorgen en werkzaamheden deelde, totdat de hoogbejaarde die-

[1]) J. C. A. Hezenmans. t. a. p. *Onze Wachter*. 1883. blz. 188.

naar des Heeren den 26sten Mei 1677 ontsliep. Zeven-en-veertig jaar had P. Strick den Katholieken van Den Bosch bijgestaan. Schatten voor den Hemel had hij verzameld, schatten voor de aarde versmaad. Nog bezitten wij den uitvoerigen inventaris van zijn sterfhuis, het is een inboedel, waarmede geen burgerman genoegen zou nemen [1]).

Het ging P. Syben aan het hart, dat zijn kerkhuis in de Vuchterstraat zoo klein en nietig was. Gaarne had hij het vergroot en verfraaid, maar de middelen ontbraken, en van de zwaar gedrukte Katholieken nog meer offers vergen, dit kon hij niet. Hij besloot zich te houden aan den bekenden levensregel van zuinigheid aan vlijt te paren. „Dezen goeden Pater" — aldus P. Van Bilsen in zijn bovengenoemd werkje — „was van „zin een nieuwe bidtplaets, tot dienst van sijn Gemeynte „te maecken, gelijck alle het volck noch sal getuygen: „Tot dien eynde heeft hij een somme gelds niet soo „seer vergadert, als uyt sijnen mondt gespaert; want „yder een die hem gekent heeft, weet hoe miserabelijck „dat hy huys hield: Komende te sterven, soo heeft „men by hem gevonden een redelycke somme gelds, „soodaenigh als men daer had afgenomen de onkosten „van de begraeffenis, en de schulden betaelt, dat er „noch overbleef de somme van seven honderd, en

[1]) Volgens voorschrift der Orde moesten de sieraden der kerk zoowel als de meubelen des huizes en al wat den kloosterling tot gebruik strekte, bij versterf aan zijn opvolger komen, die van de ontvangst een officiëele verklaring overleverde. Dit was een der redenen, waarom de geloovigen aan de staties der regulieren de voorkeur gaven; bij de seculieren — althans te 's-Hertogenbosch — kwamen huisraad en kerksieraden aan de erfgenamen, zoodat de opvolger ten laste der gemeente van alles moest voorzien worden.

„omtrent vijftigh guldens." Ziedaar de som, die P. Syben na bij de twaalf jaren in de Missie te hebben gearbeid door „spaeren en menageren" zijnen opvolger voor het bedehuis achterliet. Hij overleed den 21sten Mei 1689.

P. Petrus van Kerckhoven had de voldoening bij zijne komst in 1689 het kerkhuis te kunnen verfraaien, waarschijnlijk zal toen de „scholstoel dienende tot preekstoel" door een passend gestoelte vervangen zijn. Bijzonder bekend werd P. van Kerckhoven door zijne gevangenschap wegens de geruchtmakende zaak van Sophia Aelberts. Hij haalde zich eene levenslange verbanning op den hals, maar week naar Dreumel, waar hij sinds 1706 ijverig de Parochiale bediening waarnam. Deze gemeente telde destijds 340 à 350 communicanten en zes of acht protestantsche huisgezinnen. Hier bleef de Predikheer werkzaam, totdat zijne krachten waren gesloopt. Na 31jarigen arbeid keerde hij in 1720 naar zijn klooster te Mechelen terug en overleed daar den 31sten December 1721.

Bij de verbanning van P. van Kerkhoven en het interdict, waaronder de religieusen namens de Staten rustten, besloot de prior van Mechelen, P. Norbertus van Bilsen, broeder van P. Joannes van Bilsen, vooreerst geen opvolger te zenden; zelfs was er een oogenblik sprake van het kerkhuis te verkoopen. De storm dreef evenwel over, en nu zond hij in 1706 P. Petrus Josephus de Neve, een jeugdigen, veelbelovenden priester, die in 1703 zijne eerste H. Mis had opgedragen. Deze keuze mishaagde aan de oudste paters des kloosters, omdat zij liever een man van rijperen leeftijd en meer ondervinding in de Hertogstad geplaatst zagen. Op hun vertoog riep de Provinciaal hem na een halfjarig verblijf

dus terug, doch nu waren de Bosschenaars, wier harten hij gewonnen had, ontstemd en wilden van zijnen plaatsvervanger P. Reginaldus van Lier niets weten. Om het verschil bij te leggen kwam in 1707 P. Caesarius van Houten, maar nog waren eenigen niet tevreden, zij eischten P. De Neve, zoodat de overheid, om alle moeilijkheden in dien zoo hachelijken tijd te voorkomen, ten laatste bewilligde en in 1708 hem voor goed aanstelde. Deze religieus beantwoordde volkomen aan de verwachting, die zijn Prior van hem koesterde. Zijne rijke gaven en talenten kwamen in den loop des apostolischen arbeids tot volle ontwikkeling en verwierven hem de vereering en liefde der geloovigen, de algemeene achting der geestelijkheid. Hij werd tot deken van Den Bosch gekozen, en toen hij, na 39 jaren de zielzorg van velen gedragen te hebben, den 4den Juli 1745 de eeuwige rust inging, was de rouw der burgerij algemeen en vergezelde de protestantsche magistraat zijn stoffelijk hulsel ter laatste rustplaats [1]).

P. Petrus van der Vliert, Bosschenaar gelijk zijn voorganger, volgde hem op ondanks het plakkaat van 1730 tegen de religieusen uitgevaardigd. In hetzelfde jaar 1745 had er in de stad een ongeval plaats, waarvan de Predikheeren de gevolgen zouden ondervinden. Het

---

[1]) *Chronicon Conventus Mechlin.* 4 Julii 1745 † Sylvaeducis R. adm. ac Amplissimus pater Petrus Josephus de Neve, Miss. 39 annis ac Decanus, Senior conventus nostri, vir omnibus dotibus ac talentis ornatissimus, lugentibus omnibus civibus non solum catholicis sed etiam haereticis imo et magistratu, qui eum persecutus fuerat, qui se exequiis ejus associaverunt. P. A. O. P. — Uit dit bericht zou men moeten besluiten, dat de protestantsche Bossche Schepenen met de vervolging der katholieke medeburgers niet van harte instemden, maar alleen van hoogerhand gedwongen, daartoe overgingen.

bedehuis, dat in de Kruisstraat als parochiekerk van Sint-Jan en Sint-Cathrien door de seculieren bediend werd, stortte in en nu kwam Barth. Smulders als kapelaan zijn intrek nemen bij P. van der Vliert, terwijl de pastoor van Sint-Jan, Lambertus Hoex, die tevens pastoor was van Sint-Cathrien, zich in de gesloten bidplaats der Jesuïeten achter de Tolbrug vestigde. Vele jaren werkten beiden aan het heil der zielen, toen de Pastoor van Sint-Jan door den Paus in 1756 tot apostolisch vicaris benoemd werd. Hoe voortreffelijk deze priester ook was, hij kon de aanstelling der Staten niet verkrijgen, omdat de Drossaard van Den Bosch, ontevreden wijl men hem geen geld had toegestopt, de benoeming bemoeilijkte. Alle uitoefening der jurisdictie werd hem verboden. Zoo bleef het vicariaat feitelijk zonder vicaris, maar misten ook de parochiën van Sint-Jan en Sint-Cathrien haren pastoor. Weldra stonden zij hierin niet alleen. In 1763 waren er door de halsstarrigheid der Staten en de knevelarij des Drossaards 57 kerken verstoken van pastoors of kapelaans. De geestelijkheid was radeloos; niemand mocht den verweesden parochiën ter hulp snellen. Eindelijk stemde Rome toe in de benoeming van den candidaat der Staten, Andreas Aerts, een overigens achtenswaardigen priester [1]). De nieuwe kerkvoogd benoemde P. van der Vliert in 1763 tot deken van 's-Hertogenbosch, zijn huisgenoot Barth. Smulders tot pastoor van Sint-Cathrien; zoo was hij dus deken en kapelaan of deservitor tevens. Nog eenige jaren was de kloosterling werkzaam, toen hij omstreeks

[1]) Dat de H. Stoel, na de ondervinding in de Hollandsche Missie opgedaan, huiverde eenen candidaat uit de handen der Staten aan te nemen, zal wel niemand verwonderen.

1767 in hoogen, zegenrijken ouderdom overleed. De Predikheeren bleven van de opvolging uitgesloten; de pastoor kreeg een seculieren priester tot kapelaan.

Aldus ging ook dit kerkhuis voor de Orde verloren, niet omdat de Predikheeren — gelijk Schutjes pleegt te zeggen — de statie verlieten, maar omdat zij niet werden toegelaten.

In het bedehuis in de Vuchterstraat kerkten de parochianen van Sint-Cathrien tot het jaar 1811, toen zij naar de eeuwenoude parochiekerk terugkeerden. De kapel werd afgebroken en het terrein als hof bij de pastorie gevoegd.

Het bedehuis in de Kerkstraat.

In de nabijheid der Sint-Anna-kapel — ter plaatste waar zich nu de kerk der hervormden bevindt — bouwden de Predikheeren tegen de helft der 16de eeuw een derde bedehuis. Wanneer wij spreken van bouwen, dan bedoelen wij slechts, dat een particulier huis door het wegbreken der vloeren en het aanbrengen van daklichten in een kerkhuis veranderd werd. Uitwendig toch kon en mocht men niets bespeuren, wat de bestemming der woning zou verraden. De eerste missionaris, dien wij hier ontmoeten, misschien had hij ook voorgangers, is pater Anthonius van der Heyden, of, zooals hijzelf zich teekent, Verheyden.

Vijf-en-twintig jaren oud, was hij in 1624 in Den Bosch in de Orde getreden en maakte, na de uitdrijving der kloosterlingen in 1629, de omzwervingen met zijne oversten mede. Zoo treffen wij hem aan te Stratum in 1634. Omstreeks het jaar 1640 schijnt hij op last zijner oversten zich in Den Bosch gevestigd te hebben.

Armoede en gebrek was hier zijn deel, maar het was zijne vreugde te lijden, mits de burgerij aan het voorvaderlijk geloof gehecht bleef en de jeugd de voetstappen der ouderen volgde. Met alle toewijding was hij hier werkzaam, totdat hij den 5den Juni 1672 voor altijd de oogen sloot.

Zijn opvolger P. Ambrosius van Echten, kon bij zijne komst niet beweren, dat er weelde heerschte in het missie-huis; alles verried armoede, het schijnt zelfs, dat de stookplaats ontbrak en elders men ter waardschap gaan moest [1]). Slechts korten tijd vervulde hij zijne priesterlijke bediening, want hij overleed den 29sten Januari 1674 en werd opgevolgd door P. Petrus Wannijn. Ofschoon deze religieus tot zijn dood, den 10den Juli 1693, het kerkhuis bediende, zijn toch geene bijzonderheden tot ons gekomen. Spaarzaam zijn ook de gegevens van P. Gerardus Geenen, die in de laatste jaren van P. Wannijn in Den Bosch arbeidde. Eerst was hij in het klooster te Calcar professor in de philosophie, vervolgens te Mechelen professor in de theo-

[1]) Als curiositeit deelen wij hier den inventaris mede:

Memoriale der goederen die geerft heeft pater van Echten van pater Anthonius:

In den eersten heeft hij geerft 6 witte schootels.

ten 2 heeft hij 5 Spaensche stoelen.

ten 3 heeft hij noch geerft een ronde tafel, de beste dier was.

Noch 4 coopere candelaers.

Noch een kas met een ledicant.

Noch een coopere lanteerne met twe coopere candelaers.

Noch een paer gordijnen.

Noch een nieuw tafelcleedt.

Noch eenen lessenaer.

En ten lesten heeft hij geerft allen de boecken met den *Ecce Homo* van Anthonius van der Heijden.

Voorts noch allen de ornamenten met het silverenwerck aengaende de kerck heeft hij ontfangen.

P. A. O. P.

logie, daarna zeide hij den katheder vaarwel, begaf zich naar de Missie en oefende vijf-en-twintig jaar het apostolisch ambt onder de Bossche Katholieken uit. Hij stierf aldaar op Kerstmis van het jaar 1716.

Den 27sten Januari 1717 nam de vicaris Govaerts den Predikheer Gerard van Enghen als zendeling aan en verleende hem de noodige volmachten. In 1738 ontving deze den Bosschenaar Hyacinthus Spykers, die in 1716 op twintigjarigen leeftijd zijne religieuse geloften had afgelegd, als medehelper in den wijngaard des Heeren. Zonder, voor zoover wij weten, bijzonder in de uitoefening zijner bediening gehinderd te zijn, was het hem in den avond zijns levens gegeven, het gouden professie-feest te vieren. Als bijzonderheid wordt gemeld, dat hij zich naar zijn klooster te Mechelen begaf en daar den 9den Juni 1749 een plechtig dankoffer opdroeg, geassisteerd door de oudste en verdienstelijkste paters der provincie. Den 9den Juni 1755 stierf hij, in de laatste oogenblikken bijgestaan door zijn trouwen medebroeder P. Spykers, die hem opvolgde.

Met P. Hyacinthus Spykers sluit de rij der ijverige missionarissen uit Sint-Dominicus' orde, die na de bedwinging van Den Bosch onder vervolging en ellende de burgers trouw hebben bijgestaan, tegen Calvinistisch geweld en Jansenistische sluwheid in bescherming genomen. Als lid dier oude garde hield hij den standaard zijner broeders tot den laatsten ademtocht binnen de Bossche wallen opgeheven. Bij het klimmen zijner jaren rees er een misverstand tusschen hem en de bedienaars der twee voormalige Predikheeren-kapellen aan het Hinthamereind en in de Vuchterstraat. In hunne bedehuizen n.l. hadden de Dominicanen krachtens persoon-

lijke volmachten rozenkransen gewijd, leden in de broederschap opgenomen, deze godsvrucht gepredikt en verbreid, maar de broederschap zelve niet canoniek opgericht. De twee pastoors nu meenden, dat zij ieder voor zich in het wettig bezit der broederschap waren, hetgeen aanleiding tot tegenspraak gaf, zoo onder geestelijken als leeken. P. Spykers voorzag, dat bij zijn aanstaand afsterven de verwarring nog zou toenemen, en vreesde dat altaar tegenover altaar zou staan. Hij richtte zich daarom in 1769 tot den Generaal der Orde met het nederig verzoek in zijne bidkapel in de Kerkstraat de broederschap van den Rozenkrans canoniek te willen oprichten. De hooge kloostervoogd bewilligde in de bede van den eerbiedwaardigen pater jubilarius. Den 6den Januari 1770 werden de officiëele stukken uit Rome verzonden. Of de grijsaard nog het geluk had deze blijde tijding aan de geloovigen mede te deelen, is onzeker, want hij overleed in hetzelfde jaar, doch de Rozenkransbroederschap werd opgericht en strekte tot kostbaar monument, dat de zonen van den H. Dominicus aan de burgerij van Den Bosch vermaakten. Al was het hun niet meer gegeven binnen de gastvrije veste, in wier opkomst, bloei en vernedering zij onafscheidelijk hadden gedeeld, voor Gods volk het brood der Waarheid te breken en het hoogheilig Offer op te dragen, door hunnen Rozenkrans zou 's Hemels genade over de stad voortdurend nederdalen en hunne gedachtenis in zegening blijven.

Na den dood van P. Spykers verving Gijsbert de Cort, seculier priester, zijne plaats. Onder diens rectoraat werd de bidkapel, die een uitweg had in de Kerkstraat, de Oude-Gasthuisstraat en de Hinthamerstraat, in 1775

met verlof der Staten twintig voeten vergroot; ook hernieuwde hij in 1779 het missie-huis. Zijn opvolger Joannes van Cuyk zag in 1811 het nederig heiligdom op last des oppermachtigen Franschen Keizers gesloten en opgeheven, maar nam bij den val des dwingelands in 1814 als rector bezit der onvergelijkelijk schoone Sint-Jan.

De apostolische arbeid der Predikheeren in de Meierij werd bij het uitbreken des krijgs in 1672 geheel belemmerd. Religieusen en seculiere priesters waren, het is zoo, aan eene groote vervolging ontsnapt — want de Staten schenen in 1671 zich op te maken tot eene algemeene uitdrijving der „papen" — maar moeilijke tijden braken aan. Het land, waar het katholieke geloof zoo diep had wortel geschoten, werd tot eene woestenij gedoemd. De vijand mocht bij zijne nadering geen leeftocht hoegenaamd vinden, en daarom klonk het barbaarsche bevel, dat alle opgezetenen hun goed en vee, granen, hooi en stroo naar de vaste steden moesten vervoeren en hunne akkers zoo omploegen, vertreden en verwoesten, dat daarop geen korenhalm, geen grasspier meer groeien kon. Wie binnen vier dagen aan dit bevel niet voldeed, had eene ruiterbende te wachten. Gelukkig was deze verordening in haar geheel onuitvoerbaar; maar zij toont genoeg, hoe men tegenover Brabant gestemd was. Arbeiders werden geprest, dijken afgegraven, akkers onder water gezet, paarden en vee weggevoerd, levensmiddelen geroofd, niets bleef den rampzaligen landlieden over. Zoo stonden zij weerloos tegenover den vijand; want de kwartierschouten, officieren, ontvangers, predikanten, schoolmeesters, dat

heerleger van verdrukkers en uitzuigers, waar waren zij gebleven? In overhaaste vlucht had men ze met have en goed kunnen zien snellen langs dijken en dammen naar Den Bosch, om zich daar achter de wallen in veiligheid te stellen. De aanrukkende Franschen overheerden dra het land en ontzagen de arme landlieden niet. Het was alsof de Spaansche tijd, het beruchte tijdvak der retorsie, was teruggekeerd: wat den Staatschen ontsnapte, viel den vijand in handen. De eenige troost, die in deze benarde tijden het landvolk overbleef, was de stille hoop, die men elkander toefluisterde, dat bij den vrede godsdienstvrijheid zou worden bedongen. Die vrede kwam in 1678, doch de godsdienstvrijheid liet zich wachten. Hier en daar was misschien met oogluiking eene schuurkerk geopend, een pastoor toegelaten, meer niet. Daarbij sloeg tot bevestiging van dien vrede het Statenkrijgsvolk zijn kwartier op in de Meierij en hield er zoo huis, dat landzaten niet wisten of zij met vijanden dan wel met bondgenooten te doen hadden. Tot overmaat van tirannie vorderden de Staten dezelfde beden en verpondingen als vroeger, en hieven tienden van oogsten, die zij zelf hadden laten verwoesten [1]). Moet men zich verwonde-

[1]) J. C. A. Hezenmans. t. a. p. *Onze Wachter*. 1883. blz. 261. — „Door „den Vrede (1713) en de gevolgen van dien haalde de Meierije wel eenigen „ademtogt. De Opgezetenen aldaar bleven egter in de uiterste armoede „gedompeld. Het duurde nog eenige jaren, eer men om herstel daar omtrent bedagt was. Om van deze armoede eenig denkbeeld te geven, moet „men weeten, dat zederd den Oorlog, die in het jaar 1689 begon, tot deeze „Vrede toe, de Meijerije, zo aan Schattingen als Legerdiensten omtrent „zes en zeventig tonnen gouds heeft moeten opbrengen. Dit is voor het „grootste gedeelte met opgenomen penningen betaald, waar van de Opgezetenen de Renten tegen vier ten honderd betaalen moesten: Bovendien „moesten alle de 's Lands en Dorps Lasten nog voldaan worden." — Van Heurn. t. a. p. Dl. III. blz. 412.

ren als later, op den dag der bevrijding, de forsche hand des akkermans dreigend naar gaffel en dorschvlegel grijpt om dat gehate ras der knevelaars over den Moerdijk te jagen?

Hoe de geestelijken onder die beproevingen des volks gedrukt gingen, kan men bevroeden. Zij deelden het schamele dak en de bete broods, de zorg en het lijden der arme lieden. Meermalen verloor eene parochie haren herder en dreigde ook de geestelijke nood, maar dan waren de religieusen aanwezig om hulp te verleenen. Zonder te gewagen van de Abdijheeren van Heeswijk en Postel, de Minderbroeders van Weert en Megen, zien wij de Predikheeren in Woensel, Orthen, Sint-Oedenrode, Erp, Deursen, Budel, Nuenen, Groot-Linden, Dreumel, Escharen de zielzorg op zich nemen en in wijden kring hunnen arbeid uitstrekken. Zoodra de wegen eenigszins van krijgsvolk gezuiverd waren, trokken zij vermomd uit het Mechelsche klooster de Meierij binnen om de pastoors ter zijde te staan. Twaalf paters togen — zooals de nog bestaande termijnlijsten uitwijzen — geregeld tegen den Paaschtijd en den Kersttijd naar verschillende dorpen om daar biecht te hooren, te preeken, de H.H. Sacramenten toe te dienen [1]). Al hadden de Staten duizenden guldens als boete gesteld, al werden de paters achtervolgd door den Schout en zijne dienaars, zij gingen trouw van schuurkerk tot schuurkerk. Eene officiëele verklaring der Aartspriesters van Osch, Orthen, Helmond en Hilvarenbeek uit het jaar 1708 kan dit bevestigen [2]).

Eerlijkheid gebiedt te bekennen, dat in 1705 kwijtschelding van lasten werd verleend. — Van Heurn. t. a. p. Dl. III. blz. 370.

[1]) Zie Bijlage XVIII.

[2]) Zie Bijlage XIX.

Op hunne tochten droegen zij evenwel zorg Den Bosch, waar de Hoogschout loerde, zooveel mogelijk te ontwijken. Vooral omstreeks 1705, toen de heeren van den gerechte, als het ware, strooptochten hielden op de geordende priesters. Bezorgd voor zijne onderhoorigen verbood dan ook de Provinciaal in 1705, dat een pater zonder zijn uitdrukkelijk verlof naar de stad zou gaan.

Toen deze door fanatismus opgezweepte storm voorbij was, en de Katholieken onder godsdienstig en stoffelijk oogpunt wat vrijer konden ademhalen, bleven de Staten-Generaal toch uiterst bezorgd, dat de Roomsche Kerk in de Meierij zich te krachtig zou ontwikkelen. In 1727 besloten zij aan alle ambtenaren in de Generaliteit eene vaste toelage te geven, maar dan te verbieden, dat de Katholieken voortaan allerlei vrijheden kochten. Nu bleek echter welk eene vlucht, als wij het zoo noemen mogen, de knevelarij en afpersing der officieren genomen had; men inde 1°. eigenlijke recognitie-gelden, dat wil zeggen, vaste jaarlijksche bijdragen, die aan verschillende ambtenaren moesten worden opgebracht; 2°. admissie-gelden, vrij belangrijke sommen, die gestort moesten worden bij de komst van een pastoor of kapelaan; 3°. permissie-gelden, als men een nieuw kerkhuis bouwen of een bouwvallig opknappen wilde; 4°. zoogenaamde remissie-gelden, indien de Roomschen zich aan de een of andere overtreding der plakkaten hadden schuldig gemaakt [1]). Daarbij kwamen de vrijwillige (?) giften, die niet onder Staatstoezicht vielen: rolletjes goudgeld, vette kapuinen, kippen, enz. waarmede de vrouw en de kinderen van den Drost op menige plaats door de gulhartige boeren vereerd werden.

[1]) Dr. W. P. C. Knuttel, t. a. p. Dl. II. blz. 208 en 294.

Om hieraan perk te stellen werd voor de Meierij een tarief vastgesteld met aangifte van het bedrag dat den Advocaat-fiscaal, den Hoogschout, den Kwartierschout en den Drost van de recognitiën toekwam, want ieder moest zijn aandeel hebben. Ambtenaar zijn in Brabant en geen fortuin maken was ongehoord. Hoe hoog dit tarief was; of het op zichzelve billijk was; of het rekening hield met den armzaligen toestand der bevolking, laten wij onbesproken. De Meierij heeft nog wel andere ongerechtigheden gezien.

Bitter werden de Katholieken gegriefd door het plakkaat van 1730, dat allen ordesgeestelijken den toegang tot de Meierij ontzegde en pastoors en geloovigen van hunne ijverige hulppriesters beroofde. Reeds vroeger waren soortgelijke plakkaten uitgevaardigd, maar nu werd het met alle kracht gehandhaafd. Een Dominicaner broeder, David van Robbroeck, werd den 16den Juni 1735 door den Drost van Berlicum gegrepen en gevangen gezet. De gevangenis had steviger kunnen zijn: de broeder verbrak de tralies en ontvlood. Door de inhechtenisneming had hij zich echter eene ziekte op den hals gehaald, waaraan hij in 1737 stierf. Ook andere religieusen moesten met zware geldsommen en kerkerstraf voor de overtreding der hatelijke plakkaten boeten. Men zou kunnen vragen: viel er voor den Hoogschout en zijne onderhoorigen niets anders te doen in de Meierij dan te waken tegen het binnendringen der priesters? De bittere klachten door de dorpelingen over landloopers, voortvluchtige schelmen en roovers leeren ons wel anders, maar aan het opsporen en vangen van „papen" waren niet te versmaden geldelijke voordeelen verbonden, want zonder kleerscheuren kwamen dezen er niet af.

Dàt ondervond de Predikheer P. Jacobus van Kerckhof, die in 1760, toen door de willekeur der Staten 35 pastoors- en 37 kapelaansplaatsen in de Meierij onbezet bleven, der verweesde parochie van Hilvarenbeek was ter hulp gesneld. Hij werd den 9den April gegrepen, naar Den Bosch vervoerd en niet losgelaten, voordat hij acht dagen in den kerker had doorgebracht en den Hoogschout 600 gld. toegeteld had. Waarschijnlijk hadden aanzienlijke handgiften den ambtenaar zoo goedertieren gestemd.

De Meierij werd aldus voor de Predikheeren „als zijnde geordende priesters" ontoegankelijk; enkele paters verbleven te Gemert, waar het termijnshuis tot wachtpost diende, andere zullen elders langs de grenzen hunne priesterlijke bediening uitgeoefend hebben, maar de meeste wachtten zeker in het klooster te Mechelen betere tijden af. Die tijden zouden niet aanbreken. Het klooster werd door de Franschen opgeheven, de communiteit der paters uiteengedreven. Het was gedaan met het Bossche klooster, gedaan met het vruchtbaar apostolaat der Predikheeren in de dorpen van Kempenland en Peelland, Oisterwijk en Maasland. En toch zouden sporen, onvergankelijke sporen, van hunnen onbezweken ijver blijven getuigen in de vele Rozenkransbroederschappen, die zij overal en dikwijls ten tijde der hevigste vervolging in huis- en schuurkerk hebben opgericht.

Tot bewijs volge hier eene reeks, die echter geenszins volledig is:

1616. 25 Juni.	Best.	1639.	Heeswijk [1]).
1621. 10 Jan.	Diessen,	1648.	Nistelroy.

[1]) „Ter instantie van Joos Moors, abt van Bern."

1648. . . . . Uden.
1652. . . . . Waalwijk.
1656. . . . . Eindhoven.
1663. . . . . Venloon.
1675. . . . . Woensel.
1676. . . Aerle bij Beeck.
1676. . . . . Heesch.
1677. . . . . Rijthoven.
1678. . . Vucht St. Pieter.
1678. . . . . Oerle.
1679. . . . . Strijp.
1680. Zeeland bij Ravestein.
1680. . . . . Reeck.
1709. 13 Aug. Dinther.
1728. . . . . Escharen.
1732. 28 Nov. Meursen.
1732. 28 Nov. Gheel.
1732. 28 Nov. Moll.
1734. 2 Jan. Geldrop.
1738. 9 Aug. Stiphout.
1739. 31 Febr. Orthen.
1739. 1 Aug. Huisseling.
1742. 11 Aug. Walderen.
1743. 6 Juli. Udenhout.
1749. 8 Febr. Dommelen.
1749. 13 Sept. Vlierden.
1754. 4 Dec. Enschot (?).
1760. 21 Dec. Sambeek.
1765. 12 Jan. Stamproy.
1768. 17 Mei. Haaren.
1772. 8 Juli. Stratum.
1773. 1 Mei. Berlicum. (hernieuwd)
1773. . . . . Vucht.
1773. . . . . Wamel. (hernieuwd)
1773. 20 Nov. Onsenoort.
1775. 16 Sept. Oisterwijk.
1776. 16 Nov. Helvoirt.
1777. 5 April. Loon.
1777. 30 Aug. Afferden.
1778. 24 Juli. Ewijk.
1787. 28 Nov. Lierop.
1788. 13 Febr. Schijndel.
1788. 1 Mei. Borghaeren.
1791. 13 Mei. Goirle.
1794. 2 Juli. Zevenbergen.
1800. 28 Feb. Kaatsheuvel.
1801. 25 Maart. Leeuwen.
1801. 29 Aug. Helena-veen.
1804. . . . . Druten.
1804. . . . Maasbommel.
1805. . . . . Horssen.
1806. 19 April. Batenburg.
1807. 20 Mei. Maashees.

Het is zeker niet zonder reden, wanneer de Katholieken van Noord-Brabant, bij den menigvuldigen afval elders in den lande te betreuren, het wonderbaar behoud

des geloofs in het bisdom van 's-Hertogenbosch aan hunne vurige vereering van de allerheiligste Moedermaagd toeschrijven, maar dan zal men ook — zonder de verdiensten van seculieren en andere regulieren gering te achten of te miskennen — den Predikheeren bijzonderen dank weten, dat zij door het Rozenkransgebed de godsvrucht tot de Moeder Gods bij de geloovigen hebben opgewekt, onderhouden en bestendigd. Zij hebben met zoovele anderen vaak in bitterheid het zaad des geloofs uitgestrooid, dat thans zulk een rijken oogst te aanschouwen geeft. In vrede zijn zij ten grave gedaald, maar hunne namen leven in eeuwigheid; ook al vraagt de nazaat bij het inzamelen der volle garven in zijne vreugde niet, wiens noeste vlijt den akker heeft bebouwd, wiens hand het zaad heeft uitgeworpen.

AANHANGSEL.

I.

Het Bossche Predikheeren-klooster te Mechelen [1]).

In Meimaand 1651 vestigden zich de ballingen van het Bossche klooster in Mechelen, waar zij het huis kochten van den raadsheer Roelants in den Ouden Brul of op het Vlietken. Met goedkeuring van den Aartsbisschop verrichtten zij daar den H. Dienst met gesloten deuren, want de officiëele toestemming was nog niet verkregen. Verschillende personen waren nog steeds werkzaam om, zoo niet de komst der paters te verijdelen, dan toch hunnen geestelijken arbeid te verhinderen. Het mocht evenwel niet baten. De aartsbisschop Jacob Boonen had eenmaal de Predikheeren onder zijne bescherming genomen; en de voorspraak van dezen doorluchtigen kerkvoogd overwon allen tegenstand. In persoon begaf hij zich tot den aartshertog Leopold en wist dezen te bewegen tot de afgifte van een koninklijk diploom, waarbij het klooster officiëel

[1]) *Belgium Dom.* pag. 301 et seq; *Register* van P. Jac. Brouwer.

erkend werd. Het belangrijk document met het groot koninklijk zegel bekrachtigd, was gedagteekend van den 24sten Febr. 1652. Krachtens dezen brief werd het refugie-huis tot klooster verheven, en bijgevolg moest volgens de privilegiën der Predikheeren de broederschap van den H. Rozenkrans van de Sint-Janskerk naar hunne huiskapel worden overgebracht. De paters moesten van hun kant een accoord treffen met het kapittel, zich verplichten om niet meer dan 24 leden te onderhouden, en den magistraat het verslag van hunne roerende en onroerende goederen overleggen.

Den 28sten April 1652 werd de deur der bidplaats geopend, en onder grooten toeloop des volks de eerste H. Mis plechtig door den kanunnik der Metropolitaankerk Le Roy opgedragen. Vervolgens verklaarde de provinciaal Van den Heede met machtiging des Generaals, dat het klooster te Mechelen in alle rechten trad, welke eertijds het klooster te 's-Hertogenbosch bezat; het werd gesteld onder dezelfde Patroonheiligen Petrus en Paulus, terwijl de prior bij de provinciale kapittels in rangorde de plaats der Bossche priors zou innemen.

De eerste religieus, wien het prioraat werd opgedragen, was P. Rijderus, de man, die zoozeer voor de stichting des kloosters geijverd had en nu zijne pogingen met schitterenden uitslag bekroond zag. Hij aanvaardde het bestuur met moed, en zou zeker de burgerhuizing spoedig in een ruim klooster herschapen hebben, hadden de Augustijnen niet geprotesteerd wegens de te groote nabijheid beider gestichten. Het protest leidde tot een proces, dat tot 1655 duurde en door de Predikheeren verloren werd. Alsnu wees de Aartsbisschop den paters drie terreinen aan om een klooster te bouwen; hunne

keuze viel op de erven bij de wallen aan de Kerkhofpoort gelegen. Verscheidene huizen aan de Volckerstraat, Jodenstraat en het Schillemansstraatje werden deels uit de hand gekocht, deels onteigend, en met den grond gelijk gemaakt, zoodat een uitgestrekte vlakte den kloosterbouwmeester alle vrijheid bood. Inmiddels was P. Rijderus in het prioraat opgevolgd door P. Van Asten, wien het vergund was de eerste spade in den grond te steken. Op breeden grondslag ontwierp deze een eenvoudig, doch ruim en regelmatig klooster. Reeds was de refter met keuken en gastenhuis onder dak en werden toebereidselen gemaakt voor den verderen bouw, toen de werkzame kloosterling door eene besmettelijke ziekte uit het midden zijns arbeids werd weggerukt en zijn ontwerp ter voltooiing moest achterlaten aan den prior P. Van der Waarden. Achtereenvolgens verrezen nu, omstreeks 1681, het tweede en derde kloosterpand — zooals men weet, bestond een klooster oudtijds uit een vierkant of vier kloosterpanden — doch het laatste pand werd eerst door den prior P. Van den Bossche opgetrokken.

Vele jaren bleef het klooster in dien staat, ofschoon het voornaamste gebouw nog ontbrak, n.l. de kerk met koor en sacristy. Men wilde eenen waardigen tempel bouwen, maar hiertoe waren de fondsen niet toereikend. Wachten en zich behelpen was bijgevolg voorschrift. Eerst in 1720 onder het prioraat van P. Norbertus van Bilsen werd plechtig de eerste steen der kloosterkerk gelegd door den kardinaal-aartsbisschop Thomas Philippus d'Alsace. Onvermoeid ijverde deze Prior om de noodige gelden te verzamelen; en zijn arbeid werd zoo gezegend, dat geheel de kerk door zijne persoonlijke

bijdragen werd opgetrokken [1]). Den 30sten September 1736 overschreed dezelfde kerkvoogd wederom den kloosterdrempel om het voltooide heiligdom in te wijden. Ter zijde gestaan door den aartspriester C. P. Hoynck van Papendrecht en den gegradueerden kanunnik L. Gilis consacreerde België's Primaat drie altaren en droeg in tegenwoordigheid eener overgroote schare het H. Misoffer op. Dat, nu de kerkbouw voltrokken was, de tempel langzamerhand met nieuwe altaren en kerkmeubelen verrijkt werd, spreekt wel vanzelf. De beeldsnijder Paraut werd aangezocht om het beeldhouwwerk te leveren voor het hoofdaltaar, dat in 1747, en den predikstoel, die in 1756 geplaatst werd, terwijl den schilder Smeijers de schildering van een groot altaarstuk in 1751 werd opgedragen. Het orgel werd gemaakt in 1777 door Van Peteghem. In welken stijl deze werken uitgevoerd waren, wordt genoegzaam opgehelderd, wanneer wij in het *Register* lezen: „Accoort tus„schen d'Eerw. Paters Predikheeren, d'Heer Carolus „van Sypenseel en Jan Baptist de Noir over het mar„moriseeren van de Choor, van 't portael en den orgel„kast, anno 1777." De wansmaak zat toenmaals ten troon.

Bijzonder vindt men nog geroemd een dubbel officie voor het koor, zoo kostbaar, dat het Mechelsche klooster hierin alle Belgische kloosters overtrof en een bod van 6000 gulden, door het klooster van Leuven gedaan, glad afsloeg. Behalve de twee klokken, in 1743 gewijd, was er nog een kunstig carillon, geheel van metaal en

[1]) Bij het bouwen van het klooster, en waarschijnlijk ook van de kerk, hanteerden de leekebroeders passer en schietlood. Een hunner, Br. Columbanus Cats, genoot als bouwmeester zekere vermaardheid. Op last van den Generaal der Orde moest hij in 1684 naar Maastricht vertrekken om Br. Franciscus Roman bij te staan in het bouwen der bekende Maasbrug.

eene trouwe afbeelding van den toren van 's-Hertogenbosch.

Alles wat na zoovele stormen van het Bossche klooster was overgebleven, werd met kinderlijke piëteit bewaard. Oorkonden, documenten, akten, processen, sloot men zorgvuldig weg in de zware archiefschrijnen; boeken en handschriften, waaronder de rijkverluchte koorboeken van de paters Nicolaas van Roosendael en Joannes van Maren, vonden in de schoone bibliotheek eene welverzekerde plaats. Het wonderdadig Rozenkransbeeld, waarvoor de religieusen en de geloovigen in Den Bosch zoo vaak hunne gebeden gestort hadden, prijkte als het palladium des kloosters op het hoofdaltaar en trok daar de vrome vereering der Mechelsche burgerij. Daar hing ook aan den tempelwand de bekende schilderij van Lekkerbeetje's heldendood. In het klooster zag men nog een oud paneel, waarop de afbeelding van het voormalige Bossche klooster.

Door de vestiging te Mechelen waren de betrekkingen met de oude Hertogstad en de Meierij niet afgebroken. Integendeel, het klooster, waar sinds 1722 een cursus der wijsbegeerte en der godgeleerdheid was opgericht, werd een kweekschool voor missionarissen, die in de Vereenigde Provinciën zich aan het zielenheil gingen toewijden en niet zelden onder allerlei gevaar en ontbering aan de geloovigen den troost van den godsdienst brachten. Uitgedost volgens de grillen dier dagen met alonge pruiken, gelijk o. a. hunne konterfeitsels in de Dominicaner pastorieën te Alkmaar en te Schiedam ze ons nog vertoonen, trokken zij de Republiek binnen en verschalkten vaak door hunne volkomen vermomming de waakzaamheid der heeren van den gerechte.

In de Hollandsche Missie bedienden de Predikheeren van het Mechelsche klooster te Utrecht de statie van den H. Dominicus, door P. Bodaen in 1636 bij de Witte-Vrouwenpoort gesticht en later naar de Walsteeg verplaatst; te Haarlem de statie van den H. Dominicus door denzelfden P. Bodaen in 1620 opgericht; alsmede de parochiën te Tiel en te Goorn bij Hoorn. Het klooster bezat het recht van voorstelling, de Provinciaal als Prefect der Missie deed de benoeming, terwijl de Apostolische Vicaris den vereischten zendingsbrief gaf. Aan het hoofd der statie stond veelal een *pater primarius;* zijne medehelpers werden *patres secundarii* genoemd.

Dit vruchtbaar apostolaat werd belemmerd en ten slotte geheel vernietigd door de reeks dacronische wetten, waarmede het ongeloof of de voltairiaansche wijsbegeerte tegen het einde der 18de eeuw het kloosterleven stelselmatig doodde. Nog onder de regeering van Maria Theresia, in 1771, verscheen een edict, bevattende tal van verordeningen omtrent het aannemen van religieusen; de postelanten moesten o. a. 25 jaar oud zijn, enz. Het doel dezer wetsbepalingen was niets anders dan het ontvolken der kloosters. Hoe dit bereikt werd, blijkt uit een officiëel verslag der Predikheeren, waarin zij klagen, dat van 1771—1780 hunne Orde in België 207 leden door den dood heeft verloren en slechts 51 aangewonnen. Toch werkte deze wet te langzaam, en daarom werd in 1783 een edict afgekondigd om de zoogenaamd onnoodige kloosters op te heffen. Tevergeefs verhieven de bisschoppen hunne stem en bepleitten zij op de welsprekendste wijze het nut der kloosterorden, tevergeefs teekenden de Staten der verschillende provinciën verzet tegen de inbreuk op de

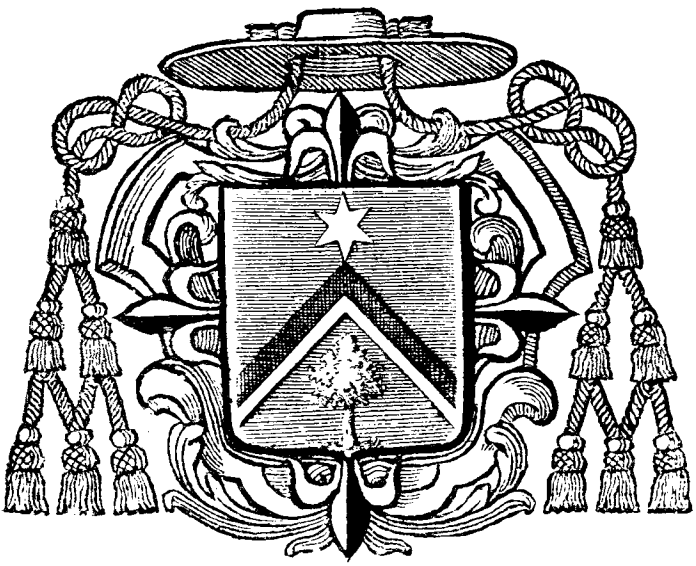

LUCE ET FRUCTU.

MICHAEL OPHOVIUS.

Praeclari ingenii, invictae virtutis, curae pervigilis pastor.

Obiit IV Novembris MDCXXXVII.

artikelen der „Blijde Inkomste", het plechtanker van 's lands vrijheden, Joseph II, door den heilloozen tijdgeest verblind en medegesleept, dreef zijne wetten onbezonnen door. Op 's keizers bevel drong de fiscus in het klooster en eischte nauwkeurige opgaaf van het aantal religieusen met toevoeging van leeftijd, woonplaats, bediening, enz., getrouwe aangifte van alle roerende en onroerende goederen. Den kloosterlingen werd verboden met Rome in briefwisseling te staan, of van buitenlandsche overheden bevelen te ontvangen, onderricht te geven in de kerkelijke wetenschappen, enz.

Van de overige dwangmaatregelen, die nu eens het wezen van den religieusen staat aanrandden, dan weder door spitsvondige kleingeestigheid kwelden, zullen wij maar zwijgen. Ontbinding der kloosters en roof der geestelijke goederen was de klaarblijkelijke toeleg.

Hoe het den Predikheeren te Mechelen in die troebele tijden verging, is ons in bijzonderheden niet bekend; alleen weten wij, dat zij met den fiscaal Gouban in aanraking kwamen, wat vermoedelijk niet uit vriendschap was.

De broederschappen van den H. Rozenkrans, van den Zoeten Naam Jesus en van den H. Thomas werden bij keizerlijk decreet van 1781 opgeheven en moesten tevens alle fundatiën, gelden voor armenbedeeling, enz. uitleveren. De keizerlijke Majesteit, wars van zulke verouderde ideeën, stelde een algemeen broederschap in, genaamd: „De werkdadige menschenliefde," met Christus tot Patroon en den Staat tot Bestuurder, een genootschap, waartoe niemand bijtrad of een penning bijdroeg.

Ondanks al die knevelarijen wist de communiteit he hoofd boven water te houden, totdat de Fransche

Omwenteling losbrak. Als een orkaan trok zij over België heen en verwoestte alle kloosters en katholieke instellingen, die nog staande waren gebleven.

In bange verwachting zagen de Mechelsche Predikheeren, nog 18 in getal, den gevreesden, onvermijdelijken dag naderen, waarop de Jacobijnen ook hun stil verblijf zouden binnendringen om hen uit te drijven en het klooster leeg te plunderen. Den 6den September 1796 traden de woeste Franschen binnen en eischten in naam der vrijheid volkomen overgave. Het was geen dralens tijd, want onmiddellijk sloegen zij met onverzadigbare roofzucht de klauwen uit naar alles, wat slechts eenige waarde had. De schoonste werken der bibliotheek met de fraaie schilderijen en kostbare kerkgewaden werden op drie wagens geladen en naar Parijs, het algemeen roofnest, gevoerd; het overige kwam onder den hamer of verdween in de zakken der schraapzieke plunderaars [1]). Slechts twee schilderijen hadden de paters uit de lijsten gesneden en medegenomen; deze werden later in de Dominicanerkerk te Tiel geplaatst. Het archief ging grootendeels verloren; wat overbleef, berust thans bij de Predikheeren te Gent, of is door de ijverige bemoeiingen van P. A. Hoogland in het archief der Nederlandsche Provincie in veiligheid gebracht.

Van de paters, die den ondergang des kloosters overleefden, hebben vier zich begeven naar de Hollandsche

---

[1]) Volgens aanteekening van Isfridus Thijs, pastoor van Wijnechem, moet de schilderij van den strijd van Lekkerbeetje bij de Fransche omwenteling in de kommanderij van Pitzenborg binnen Mechelen met anderen verkocht zijn. Daar het stuk in zeer slechten staat verkeerde, is 't hoogst waarschijnlijk niet bewaard gebleven.

Dietsche Warande N. R. 4de Jrg. blz. 157.

Missie; anderen hebben in verschillende bisdommen van België de pastoreele bediening waargenomen, terwijl de overigen in stilte en afzondering hun sterfdag hebben te gemoet gezien.

Dankbaarheid gebiedt, dat wij verschillende religieusen van het Mechelsche klooster, voor zoover zij vroeger nog niet vermeld zijn, hier in het kort herdenken.

P. Joannes Davidts, weleer sacristijn in Den Bosch; als prior te Gemert door de Staatsche soldaten opgelicht, onderging hij eene harde gevangenschap in Den Bosch, was later als missionaris werkzaam te Leiden, waar hij den 4den October 1652 stierf.

P. Petrus Bersius, geboren in 1572, trad in het klooster te 's-Hertogenbosch in 1594, was aldaar prior in 1609, 1617 en 1623; vervolgens was hij ook prior te Leuven. In 1653 vestigde hij zich als missionaris te Tiel en overleed den 17den Augustus 1643.

P. Joannes van de Wiel, werd geboren in 1609, ontving het kloosterkleed in 1627, volgde P. Bersius als missionaris op te Tiel en overleed in 1664.

P. Joannes Boudaen werd in 1589 te Breda geboren, ontving het ordeskleed te 's-Bosch in 1608 en kwam op last van den Nuntius en P. Ophovius, prefect der Missie, in 1620 te Haarlem, waar hij na vele moeilijkheden eene statie vestigde. In 1626 werd hij Prior te 's-Bosch gekozen, maar verwierf in 1628 op zijn verzoek ontslag. Thans trok hij naar Utrecht, waar hij in 1632 gevangen genomen en verbannen werd. De vier volgende jaren arbeidde hij met veel vrucht onder de Katholieken van Woerden, totdat het hem gelukte in 1636 eene tweede Dominicaner statie te vestigen bij de Witte-Vrouwenpoort. Hij eindigde zijn verdienstelijk

leven te Antwerpen den 6den November 1671.

P. Nicolaus Georgius, Lotharinger van geboorte, werd in 1595 in Den Bosch geprofest, was supprior, werd met zijne medebroeders in 1629 uitgedreven en stierf te Brussel den 23sten Juli 1655. Hij schreef een werkje getiteld: *De Navolging van den dood onzes Heeren J. C.*

Het boek werd gedrukt te Antwerpen bij Hendrik Aertsens in 1622 in 8°; de tweede verbeterde en vermeerderde druk verscheen te Brussel bij Joes Mommaert in 1650 in 8°. Vermoedelijk is dit hetzelfde boek, waarvan wij in de akten van den Bosschen Magistraat lezen: „Item (3 Martii 1623) door ordre aen Jan van „Turnhout, boeckbynder, voir sekere exemplaren van „sekeren boeck bij den Eerw. Pater Nicolaum Georgie „Dominicaen gemaect, ende bij zijnder E. den heeren „geschoncken, betaelt 18 gul."

P. Henricus Dompselaer, Apost. Miss. overleed te Beemster den 16den December 1656.

P. Michael Coninckx, Praedicator Generalis, Apost. Miss. overleed te Haarlem den 27sten Juni 1657.

P. Augustinus Leerse, Apost. Miss. overleed te Goorn bij Hoorn, den 10den October 1657.

P. Joannes Ryderus, Bosschenaar van geboorte, Magister en Doctor in de Theologie, was prior in zijne geboortestad, vervolgens te Maastricht, Brussel en Leuven, en eerste prior en hersteller van het klooster te Mechelen. Van 1645 tot 1649 was hij Provinciaal en stierf als Prefect der Missie te Brussel den 4den Januari 1658. Hij schreef: *Epistola monitoria ad eos quibus incumbit probare vel improbare spiritum aspirantium ad ingressum in religionem.* Lovanii, de Witte 1638.

P. Jacobus a Marca, lector in de philosophie, Apost.

Miss. te Groningen, overleed te Mechelen den 20sten October 1659.

P. Petrus Jacobs, geprofest te 's-Hertogenbosch, stond aan het hoofd der communiteit te Stratum in 1632, was prior te Breda, toen hij in 1637 de wijk moest nemen. Later werd hij Praed. Gen., Vicarius der Miss. in 1650 Apost. Miss. te Utrecht, waar hij den 3den April 1661 stierf.

P. Reginaldus Leowardius legde zijne geloften af te 's-Bosch, zwoegde veel voor het herstel des kloosters, was eerste prior te Stratum in 1634, tweede prior te Gemert in 1640 en tweede prior te Mechelen. Hij overleed den 30sten September 1661.

P. Hyacinthus van Asten deed zijne professie te Gemert, was prior te Mechelen en legde in die hoedanigheid den grondslag voor het nieuwe klooster. De dood overviel hem te midden zijner bouwplannen, den 21sten October 1661.

P. Reynerus Dobbelijns, geprofest in Den Bosch, was de derde prior te Gemert in 1643, vervolgens prior te Calcar, daarna Apost. Miss. en overleed te Leiden den 16den Februari 1663.

P. Leonardus Jansenboy was een der vier gebroeders, die het kleed van den H. Dominicus droegen en door woord en veder onvermoeid in de Missie werkten. Bij de verovering van Den Bosch, waar hij geprofest was, bleef hij met toestemming zijner oversten in wereldlijke kleeding achter en arbeidde daar voorbeeldig gedurende 34 jaren, totdat hij de eeuwige rust inging den 21sten Februari 1663. Hij schreef: *Geestelijke gezangen ter eere van de Heiligen der Predikheeren-Orde.* Antwerpen, Joes Cnobbaert 1635 in 12°., en vertaalde *Vitae S. S. Belgarum*

Ord. Praed. Antwerpen, Guil. Lesteens 1644, in 8°.

P. Albertus Wijnen werd te Gemert geprofest en Apost. Miss. te Utrecht. In 1665 werd hij tot prior gekozen, maar onttrok zich uit bescheidenheid aan de keuze. Hij overleed den 28sten Mei 1666.

P. Joannes Buckelius, Apost. Miss. overleed te Haarlem den 18den October 1669.

P. Joannes Antonius d'Aubremont. Ofschoon deze Predikheer tot het klooster van Gent behoorde, meenen wij hem als Bosschenaar niet te mogen verzwijgen. Uit een adellijk geslacht in 1612 te 's-Hertogenbosch geboren, omhelsde hij in 1633 het kloosterleven, volbracht zijne studiën te Leuven en Keulen, was achtereenvolgens professor in de wijsbegeerte en de godgeleerdheid. Aan de universiteit te Leuven behaalde hij in 1652 den doctorstitel, werd regens der studiën en deed zich kennen als ijverig voorstander der leer van Sint Thomas en onverschrokken verdediger van de rechten der H. Kerk. Ook als raadsman was hij gezocht en als redenaar gevierd; kortom, jarenlang was hij een sieraad van zijne Orde en de Alma Mater. Hij stierf den 22sten November 1686.

P. Vincentius Stayakkers te Gemert geboren, trad aldaar in de Orde, werd Magister en Doctor in de H. Godgeleerdheid en prior te Mechelen. Uit ootmoed verlangde hij geen ander opschrift op zijn graf dan: *Hic jacet P. Vincentius Stayackers. Requiescat in pace.* Hij overleed te Mechelen, den 5den Augustus 1691.

P. Henricus Wijnen, Apost. Miss. te Alkmaar in 1685 en stierf aldaar den 18den November 1691.

P. Alanus Stam trad te Mechelen in de Orde van den H. Dominicus, werd in 1666 professor in de wijsbegeerte,

in 1669 opvolger van P. Buckelius in de statie te Haarlem. Hij verwierf naam door zijn catechetisch onderricht en bracht vele afgedwaalden tot de Moederkerk terug. Den 24sten Februari 1695 ging hij te Haarlem tot een beter leven over.

P. Joannes Pater, Apost. Miss. te Leiden, stierf te Mechelen den 21sten December 1696.

P. Gerardus Wassenberg, Apost. Miss. oefende op verschillende plaatsen de pastoreele bediening uit en stierf als pastoor jubilarius te Orten den 6den September 1698.

P. Ambrosius van Cleeff, weleer pastoor in Verckensweert, Apost. Miss. te Utrecht, tweemaal prior te Mechelen, daarna prior te Calcar en overleed na een stichtend leven als jubilarius te Mechelen den 4den Januari 1702.

P. Nicolaas de Munck, Praed. Gen., Apost. Miss. stierf te Utrecht den 30sten Juni 1703.

P. Melchior Appelmans. Door allen bemind wegens zijn zachtzinnig karakter, arbeidde hij 41 jaren te Goorn en omstreken. Eindelijk door ouderdom en arbeid gebroken, ging hij rusten in zijn klooster te Mechelen, waar hij als jubilarius overleed den 27sten Februari 1704.

P. Franciscus de Windt, Apost. Miss. overleed te Tiel den 4den April 1707.

P. Humbertus Mees, Praed. Gen., was driemaal prior te Mechelen, Apost. Miss. overleed te Haarlem 1710.

P. Hyacinthus Vereycken, lector in de wijsbegeerte en H. Godgeleerdheid, Apost. Miss. overleed te Amsterdam den 6den December 1716.

P. Vincentius Boschman, geprofest in 1702, vestigde zich als terminarius metterwoon te Eindhoven tot het jaar 1716, toen hij vervangen werd door:

P. Matthias van den Bogaert. Deze religieus was gepro-

fest in 1706, hield gedurende dertig jaar den termijn te Eindhoven en overleed aldaar den 24sten September 1745.

P. Rumoldus de Jonghe. Na zes jaren de philosophie onderwezen te hebben in het seminarie te Roermond, werd hij in 1716 lector in de moraal-theologie, in 1738 licentiaat en regens primarius van het algemeen studiehuis te Leuven, in 1743 prior te Mechelen, in 1747 magister in de theologie en vierde in 1758 plechtig zijn gouden priesterjubileum.

P. Augustinus van Duren was kapelaan bij den Spaanschen gezant in Den Haag. Hij overleed den 3den September 1717.

P. Petrus Geenen, licentiaat in de Theologie, werd professor en tevens prior te Mechelen in 1722, en regens primarius te Leuven in 1724.

P. Lambertus van den Heuvel werd in 1703 als Apost. Miss. naar Utrecht gezonden, maar had met veel moeilijkheden te kampen, alvorens de regeering hem toeliet; eens werd hij de stad uitgeleid. Tijdens zijn pastoraat verdubbelde het aantal kerkbezoekers en viel der nederige Walsteegkerk de eer te beurt, in 1712, dat Kardinaal de Bouillon op Sint-Dominicusdag aldaar plechtig eene Hoogmis opdroeg. In 1731 vierde hij zijn gouden professie-feest en ontsliep den 2den Maart 1738.

P. Reginaldus van Lier begon in 1710 zijne pastoreele bediening te Haarlem en stierf aldaar den 26sten April 1731. Wegens de plakaten en de kuiperijen der Jansenisten ging na zijnen dood de Sint-Dominicus-statie aan de seculieren over. De Sint-Thomas-statie te Haarlem, veelal door de Predikheeren van Antwerpen bediend, was om dezelfde redenen in 1727 voor de Orde verloren gegaan.

P. Bernardus Schuurmans. Deze pater was missionaris te Tiel en oefende daar sinds jaren ongestoord zijne heilige bediening uit, toen hij in den storm, die in 1734 tegen de Katholieken der Noordelijke Provinciën opstak, werd gevangen genomen, omdat hij aan een zieke de laatste H.H. Sacramenten had toegediend. Tegen een losprijs van omstreeks 1000 gulden herkreeg hij zijne vrijheid. In het vervolg liet men hem met rust; hij stierf op 73-jarigen leeftijd, in het 52ste jaar zijner professie en het 37ste zijner pastoreele bediening.

P. Petrus Bel. In het beruchte jaar 1734 in Friesland als missionaris werkzaam, moest deze kloosterling ijlings vluchten. Hij hield zich eerst eenigen tijd schuil in de statie te Leeuwarden, week toen niet zonder gevaar naar Groningen en nam, daar ook hier de vervolging bleef woeden, de wijk naar zijn klooster te Mechelen, waar hij eindelijk behouden aankwam.

P. Thomas Hellinx. Hij legde zijne religieuse geloften af den 29sten Augustus 1735 en werd in 1741 met de zielzorg te Alkmaar belast. Zes-en-dertig jaar nam hij het pastoraat waar, bouwde in 1757 de Banekerk en stond in hooge achting wegens zijne welsprekendheid. Na zijn dood, in 1777, werden zijne preeken gedeeltelijk uitgegeven onder den titel: *Meditatien op het Lyden van Jezus-Christus*. Amsterdam, Crajenschot, 1782.

P. Norbertus van Bilsen. Deze pater, broeder van P. Joannes van Bilsen, was ongetwijfeld de uitstekendste religieus, waarop het klooster van Mechelen gedurende de 18de eeuw wijzen kon. Gesproten uit eene aanzienlijke Bossche familie — zij voerde als wapen een zilveren lelie op een veld van sabel, met devies: *Non laborant* — begaf hij zich vroegtijdig naar Meche-

len, om daar in de Orde van den H. Dominicus zich aan 's Heeren dienst toe te wijden. In 1702 ontmoeten wij hem te Mechelen als licentiaat en professor in de theologie. Twee jaren later verwierf hij den doctorstitel aan de universiteit van Leuven en werd in hetzelfde jaar tot prior van Mechelen gekozen. Zesmaal, in 1704, 1710, 1719, 1722, 1727, 1730, bekleedde hij deze waardigheid; en had de Generaal in 1733 de keuze niet vernietigd, hij zou nog langer met het bestuur des kloosters zijn belast geweest. Niet zonder reden genoot hij zoo onbepaald het vertrouwen zijner medebroeders, want de belangen des kloosters bleken aan goede handen toevertrouwd. Reeds bij den aanvang zon hij op middelen om de kloosterkerk te bouwen, maar de tijd van zijn prioraat was nauwelijks verstreken, of hij ontving van den Generaal het vereerend bevel om in Rome aan het Collegium Casanatense zijne theologische studiën voort te zetten. Daar leerden de oversten hem niet alleen kennen als een diepzinnig geleerde, maar ook als een waar religieus, wien de volmaaktheid des levens, niet minder dan de godgewijde wetenschap ter harte ging. Op plechtige wijze werd hem door den Generaal, omgeven van alle professoren, ring en baret van het magisteriaat geschonken en tevens de benoeming meegedeeld van regens der studiën te Antwerpen en van bijzonderen agent of vicarius van den Generaal. Hieruit blijkt, hoe groot vertrouwen de oversten stelden in zijn beleid en zijne rechtzinnigheid, want beide waren noodzakelijk in een tijd, dat het Jansenisme zich te Leuven nestelde en van daar over geheel België zich verspreidde. Niet lang stond P. Van Bilsen aan het hoofd van het Antwerpsche studiehuis; zijne medebroeders te Mechelen

konden den waardigen kloostervoogd niet vergeten; zij kozen hem in 1710 weder tot prior. Uit eigen middelen, d. w. z. uit aalmoezen, door hem persoonlijk verzameld, begon hij nu den kerkbouw en bracht dezen tot een goed einde. Nog een ander plan zweefde hem voor den geest: hij wilde te Mechelen een cursus openen voor philosophie en theologie. Ook dat plan kwam tot uitvoer, al was het ook minder welgevallig aan andere kloosters. Een verzoekschrift in 1721 naar de Eeuwige Stad gezonden, werd daar gunstig ontvangen, en keerde weldra, voorzien van de hoogste goedkeuring, terug. Zoo werd den 24sten Februari 1722 met eene Mis van den H. Geest plechtig de nieuwe cursus geopend. De uitnemende begaafdheden, die hem als prior de liefde en de achting zijner onderhoorigen wonnen, waren ook de reden, dat P. Norbertus van Bilsen bij de provinciaalskeuze in 1723 de meeste stemmen op zich vereenigde. Als provinciaal trad hij vol zachtheid op om aan de verwikkelingen, die de geestelijken destijds vaak van elkander vervreemdden, een einde te maken, doch, zoo noodig, stond hij ook beslist pal voor de belangen en de rechten zijner Orde. Zulk eene houding dwong den eerbied af van den Kardinaal-Aartsbisschop, die hem benoemde tot examinator synodalis. Waardigheden en eerbewijzingen waren overigens door dezen eenvoudigen religieus geenszins gewild. Toen de Generaal de zevende keuze in 1733 nietig verklaarde, schreef P. Van Bilsen onmiddellijk eenen brief naar Rome om zijn Oversten te danken en eenen opvolger voor te stellen. Het mocht weinig baten, of hij liever als gewoon kloosterling in zijne cel met gebed en studie zijne dagen doorbracht, in 1735 werden de teugels der Provincie hem weer toe-

vertrouwd; en, als ware deze last te licht, ook de praefectuur der Hollandsche Missie werd hem opgedragen. Gebukt onder de zorgen, nog meer dan onder de jaren, arbeidde hij voort in het vooruitzicht, dat hem hier geene rust wachtte, maar in het andere leven. In die blijde hoop gaf hij den 20sten Januari 1739 zijne ziel den Schepper weder. Groot was de droefheid der medebroeders bij het verscheiden van hunnen dierbaren overste; met weemoed dachten zij aan de weldaden, die ieder persoonlijk en het klooster in het algemeen van hem ontvangen had. De dankbaarheid vorderde eene treffende hulde, en zij besloten eenparig om gedurende vijftig jaren een plechtig jaargetijde te houden voor de zielerust van den Hoogeerw. Pater Norbertus van Bilsen.

Op zijn grafsteen werden volgende regels gebeiteld:

D. O. M.
Quod mortale hic deposuit
Resurgens reassumet
Rdus adm. ac eximius Pater
Norbertus van Bilsen
Sylva — ducensis,
in Ord. Praed. et Universit. Lovan.
S. Theol. Doctor,
olim Romae Theologus Casanat.
conventus sui Mechl. sexto prior,
Germaniae Inf. iterato provincialis,
Missionum Praefectus apostolicus,
Archiepiscopatus Mechlinien.
Examinator synodalis,
Hujus ecclesiae a fundamentis
Erector magnificus,
Vivere desiit jubilarius
Aetatis anno 68
Die 20 Januarii 1739.
Requiescat in Pace.

P. Philippus Meulemans was architect en overleed den 9den October 1742 in het klooster te Vilvorden.

P. Adrianus van Woudt. Deze religieus werd in 1744 als Apost. Miss. naar Tiel gezonden, maar zag zich in de uitoefening zijner bediening verhinderd door den nieuwen burgemeester, die hem een verblijf van slechts één jaar toestond: in Mei 1745 moest hij de wijk nemen naar Utrecht. Op aandringen zijner vrienden, en niet het minst door het aanbieden van geschenken, liet de burgervader zich vermurwen, hief alle hinderlijke bepalingen op en gaf den pastoor oogluikend alle vrijheid.

P. Petrus Cornelius Branger, kapelaan van den gezant der Beide-Siciliën te 's-Gravenhage, overleed aldaar den 21sten Maart 1745.

P. Joannes van Leuven was Apost. Miss. en overleed te Utrecht den 2den Juni 1748.

P. Joannes van Bennekom was in 1741 Apost. Miss. te Utrecht en overleed aldaar den 3den Mei 1761.

P. Jacobus Brouwer was geboortig uit Rotterdam, legde te Mechelen zijne religieuse geloften af den 30sten September 1755, was in 1771 pastoor te Groningen en stierf aldaar in September 1775. Bijzonder verdienstelijk maakte hij zich door een kroniek van het Bossche klooster samen te stellen en een uitvoerig register van het kloosterarchief te schrijven. Het eerste handschrift bevindt zich bij de Predikheeren te Gent, het tweede te Huissen.

P. Leopoldus Teniers was gedurende tien jaren terminaris te Eindhoven en overleed aldaar den 10den Mei 1755. Hij werd opgevolgd door den Megenaar P. Joannes van den Bogaert, die in 1757 vervangen werd door P. Jacobus van Kerkhoff.

P. Joannes Bapt. de Backer was terminaris van Maasland en stierf den 5den Oct. 1756. Hij werd opgevolgd door P. Petrus van Kessel.

P. Antonius Bergmans was terminaris te Gemert tot den 15den October 1784, toen hij tot prior van Mechelen gekozen werd.

P. Jacobus de Haes was prior te Mechelen in 1772, missionaris te Rotterdam in 1775 en overleed aldaar den 14den Juli 1794.

P. Jacobus Josephus Hanse werd in 1746 geprofest, in 1750 socius en later primarius te Utrecht en overleed aldaar na een lang en werkzaam leven den 12den Januari 1793.

P. Lambertus van den Heuvel, te Osch geboren, werd in 1765 Apost. Miss. te Utrecht en ontsliep in hoogen ouderdom den 26sten Juni 1805.

P. Joannes Batens werd omstreeks September 1789 medehelper van P. van den Heuvel, in 1805 diens opvolger en overleed den 5den December 1817. Hij was een der laatste overlevende Predikheeren van het voormalig Bossche klooster te Mechelen.

II.

Het Vicariaat te Gemert [1]).

Het leede oogen hadden de inwoners van Gemert in 1649 de Predikheeren zien uitdrijven en hun klooster door den predikant en den „geusekoster" betrekken. Het onrecht viel niet te herstellen. Wel drong de Landscommandeur bij de onderhandeling, die hij met de Staten over de vrijheid van Gemert voerde, op de terugkomst der paters aan, maar dit verzoek wezen de Hoogmogenden glad af en stelden daarentegen als eersten eisch voor de transactie het verbod van eenig klooster binnen de Heerlijkheid te vestigen. Om grooter kwaad te voorkomen en de onderhandeling niet te laten afspringen, was hij dus genoodzaakt zich dit artikel te laten welgevallen. Het vredesverdrag zou nu gesloten worden, toen het gerucht zich verspreidde, dat de Dominicanen, ondanks het verbod, wilden terugkeeren, en de overeenkomst, een werk van zooveel moeite, tijd en geld, in gevaar gebracht werd. Aanleiding tot dit gerucht had vermoedelijk de onvoorzichtige voorbarigheid

[1]) G. v. d. Elsen, *Geschiedenis van de Latijnsche School te Gemert*, blz. 183—208.

van enkele Predikheeren gegeven, die het plan hunner overheden waren vooruitgeloopen. Aanstonds stelden de Pastoor van Gemert, de Commandeur, de Landscommandeur en de Grootmeester der Duitsche Orde alles in het werk om de kloosterlingen van zulk een roekeloos besluit af te brengen. De Prior van Mechelen, P. Stayackers schreef den 3den April 1662 eenen geruststellenden brief aan den Landscommandeur en verklaarde niets te zullen ondernemen buiten zijne voorkennis en goedkeuring. Hiermede doofde het vuurtje vanzelf uit. De zaak bleef rusten tot geschikter tijd.

Door de droeve tijdsomstandigheden was de Latijnsche school te Gemert achteruitgegaan, en geraakte in nog grooter verval door den dood van den verdienstelijken rector Impens omstreeks 1670. Goed en goedkoop onderwijs kon haar redden, maar wie was bekwaam en bereid om aan dien eisch te voldoen? Terwijl de gemeente en de Commandeur hierover beraadslaagden, boden de Dominicanen hunne diensten aan en verklaarden tevens, dat niets hunne komst in den weg stond, want door het tractaat van 1662 werden wel de kloosters, maar niet de kloosterlingen geweerd. Indien zij dus niet kloostersgewijs leefden, was er van de zijde der Staten niets te vreezen. De ingezetenen namen dit aanbod gretig aan en lieten door den Schout een smeekschrift opstellen, dat door 48 huisvaders onderteekend en door een begeleidend schrijven van den Commandeur aanbevolen, naar Aldenbiezen aan den Landscommandeur werd opgezonden. Zij verzochten om „tot fleur der „gemeynte ende Heerlyckheyt soo de clyne als de „Hooge Schole aldaer door de Eerw. paters predickheeren „te doen ende te laten doceren." Zes dagen later, den 17den

Juni 1670, kwam een antwoord van den Landscommandeur, waarin hij toestemming gaf, dat de paters zich met het onderwijs belastten, doch waarschuwde alles te vermijden, wat verwikkelingen kon veroorzaken met de zoo prikkelbare Hoogmogende Heeren. Aan den Commandeur werd overgelaten met de paters te onderhandelen.

Het akkoord, dat met de Predikheeren werd getroffen, bevatte o. a. de volgende bepalingen: Drie paters zullen zich belasten met het geven der latijnsche klassen van de figuur tot de rhetorica, en daarbij in de school zoowel als daarbuiten de studenten in goede tucht houden. Een hunner zal dagelijks op een vastgesteld uur voor hen de H. Mis lezen, overigens zullen de paters, zonder hiertoe verplicht te zijn, den Pastoor op Zon- en feestdagen behulpzaam zijn; op termijn gaan in de Meierij is echter verboden. Als traktement zullen de leeraars jaarlijks 700 gulden genieten, benevens vrije woning in het schoolgebouw. Dit contract werd aangegaan voor den tijd van zes jaren, maar kon om gewichtige redenen na drie jaren opgezegd worden.

Bij hunne komst hadden de paters verzekerd, dat vele jongelieden uit Holland en andere gewesten naar Gemert zouden komen om zich tot den geestelijken stand voor te bereiden. Deze verzekering bleek niet ijdel. Zoowel op aansporing en aanbeveling der kloosterlingen, die in de Hollandsche Missie werkzaam waren, als door de deugdelijkheid van hun onderwijs vergaderden de Predikheeren rondom zich eene menigte studenten, die het getal honderd verre te boven ging. De school bereikte een ongekenden bloei; en geheel Gemert, groot en klein, deelde in dien voorspoed. Alleen de pa-

ters voeren er minder goed bij. Karig was hun inkomen, en de emolumenten waren gering. Menige brief ging naar het klooster van Mechelen, met klachten over den dringenden geldnood van het vicariaat te Gemert. Men moest de uitgaven beperken tot het uiterst noodzakelijke en zich allen schijn van weelde ontzeggen. Al deze ontberingen werden echter met liefde gedragen bij het aanschouwen der heerlijke vruchten, welke hun onderwijs voor de katholieke Kerk afwierp. Tal van jongelingen werden daar gevormd tot wakkere kampioenen, die eenmaal in de gelederen der Nederlandsche priesterschap zouden strijden voor de uitbreiding van het Rijk Gods. Toen dan ook de zes jaren van het contract verloopen waren, stelden zij zich tevreden met dit te vernieuwen, zonder dat de geldelijke toelage verhoogd was.

De jaren 1672 en 1673, die als ongeluksjaren in Neerlands geschiedsrollen staan opgeteekend, brachten den Katholieken eene ongekende vrijheid, want wat de landgenoot hun hardnekkig weigerde, schonk hun de overmachtige vijand. Nauw hadden echter de Fransche legers den vaderlandschen bodem verlaten, of een algemeene storm, door calvinistische predikanten aangewakkerd, brak tegen de Katholieken los. Niet het minst moesten de Predikheeren te Gemert het ontgelden. Zij, die zoowel in de geheele Meierij als te Gemert de voornaamste verdedigers waren der aloude Moederkerk, moesten tegen elken prijs uit hun bolwerk worden verdreven. Brief op brief schreef Ds. Veldhovius uit Gemert aan de classis te 's-Hertogenbosch, waarin hij klaagde over de paapsche stoutigheden en op uitdrijving der paters aandrong. O. a. schreef hij, „dat de witte „paep van die Rhetorycke alléén meer hoorderen heeft

„naer de taele der Heidenen, dan ick en hebbe by het „Woord, twelck ick onweerdige, gesuivert van mensche- „lycke vindinghe, van den Heere verkondige aen niet „meerder dan seven, synde de gantsche gemeynte Christi „tot Gemert."

Niet tevreden met het voormalige klooster der Predikheeren te hebben betrokken en hun de stichting van een nieuw te hebben verhinderd, gingen de predikanten verder dan het vredesverdrag van 1662 toestond, en eischten, dat de leeraars, waaraan de Gemertsche school haren bloei te danken had, de Heerlijkheid zouden verlaten. Op allerlei wijze werd saamgespannen; allerlei invloed te baat genomen, zoodat de toestand der paters in 1680 onhoudbaar werd. Men stond voor de keuze: of de Dominicanen wegzenden, of het tractaat van 1662 verscheurd zien. Om de godsdienstvrijheid niet in gevaar te brengen, besloten de kloosterlingen hunne belangen op te offeren en Gemert te verlaten, ofschoon aanzienlijke personen hen trachtten tegen te houden. Tot dit besluit kwamen zij te gereeder, omdat het vicariaat te Gemert het Mechelsche klooster aanmerkelijk bezwaarde, en hunne krachten elders, in de verweesde parochiën der Missie, dringend gevraagd werden. Ook werd beweerd, dat het onderricht door paters in strijd was met de statuten der stichting. Vanwege den Landscommandeur Bocholtz, kwam bovendien een schrijven van den 2den September 1680, „ordineerende het vertreck van de „paters docenten, ter oorsaeke van moeylijkheden tus- „schen het duytsche Order en de Staeten van Holland." Men vreesde eene overrompeling der Staatschen en de vernietiging van het zoo duur gekochte vredestractaat.

Zoo moesten de paters wederom wijken voor het

geweld van hunne, wij zouden bijna zeggen, natuurlijke vijanden. Zij vertrokken, betreurd door de inwoners, die in hen ijverige priesters verloren en daarbij vreesden voor de toekomst der Latijnsche School, want reeds bij het gerucht dat de Dominicanen Gemert moesten verlaten, was de helft der studenten teruggebleven. Eene laatste poging tot behoud der hoogvereerde kloosterlingen wilden de ingezetenen nochtans wagen. Al de schepenen, de burgemeesters, de kerk- en H. Geestmeesters met den secretaris, onderteekenden een smeekschrift, dat den 27sten September 1680 den Landscommandeur werd ter hand gesteld en aldus aanvangt: „Geven opt oetmoedelyckste te kennen syne getrouwe „onderdanen, de geheele Gemeente van Gemert, hoe „dat tot hunne kennisse gecomen is, dat bij U. E. „Hooghw. Genade de resolutie soude genomen wesen, „de Patres Dominicanen alhier tot Gemert nu den tijt „van tien jaeren off daeromtrent tot satisfactie van de „Gemeynte de jeught hebbende geinstrueert, en de „kercke en goede Gemeynte bij noot als anders goede „diensten gedaen, van hier wederom te dimitteren." Vervolgens verzoeken zij daar „dese schielijcke en gants onverhoopte veranderinge ten uytersten smertelijck voorcomt," de uitvoering van dit besluit ten minste op te schorten.

Het was vergeefsche moeite. De Predikheeren verlieten in het najaar van 1680, of uiterlijk in 1681 de Heerlijkheid Gemert [1]). De herinnering aan hunnen vrucht-

[1]) Als leeraars aan de Latijnsche School ontmoeten wij P. Philippus Lelieboom, die tevens vicarius was en naar het Mechelsche klooster terugkeerde; P. Henricus Rosmalen van 1673—1677 pastoor te Berchem, na zijn vertrek vermoedelijk werkzaam in de Hollandsche Missie; P. Mathias Melchers in 1679 te Gemert overleden; P. Gerardus van Meerssen vóór zijn

baren arbeid leefde onder het volk voort en deed in 1692 pogingen in het werk stellen om hunne terugkomst te verkrijgen. Een breedvoerig smeekschrift, door de voornaamste ingezetenen onderteekend, werd aan den Commandeur overhandigd; wij ontleenen daaraan het volgende.

„Verthoonen in alle respect ende oodtmoedigheyt „scholtus, scepenen, borghemeesteren, kerck, H. Geest-„meesteren, representeerende het gemeijne corpus deser „vrije rijcx neutraele grondtheerlyckheyt van Gemert, „ende met haer gevought de meeste ende principaelste „geërfdens alhier, hoe dat binnen dese voorschreven „heerlyckheyt van Gemert onlancx die eerwaerde paters „predickheeren, tot groote lof, eere ende reputatie inde „latijnsche taelle hebben geinstrueert de jonckheyt ende „dieselve soodaenigh daerinne geoeffent, dat (zonder roem „ende jactantie gesproken) vele derselver sijn geworden „voornaeme ende bequaeme mannen, emmers dat sij „door die capaciteyt ende oeffeninghe sijn gheconen „soo tot geestelycken als werellycken staet, als ons „supplianten ende andere inwoonderen genough bekent „is, sijnde gebeurt, dat niettegenstaande dien die selve „paters predickheeren dese haere oeffenynghe der latyn-„sche schollen hebben moeten verlaeten ende dat dese „gemeynte van alle baeten, proffijten ende emolumenten „daervan provenierenden geheelycken is berooft ende „ontbloodt gheworden, waervan ongetwyfelt syne Genaede „beneffens ons supplianten noch versche memorie is „hebbende.

---

professoraat pastoor te Erp; P. Gerardus Wassenberg missionaris in de Meierij, in 1691 pastoor te Orten; P. Amandus van der Waerden, pastoor van Sint-Jacob te 's-Hertogenbosch.

„Omme allen hetwelcke sijne Genaede naerder te dedu-
„ceeren, ende claerelycken te doen sien den algemeenen
„intrest, soo staet aendachtigh te considereren, dat doen
„ter tijdt veele ende considerabele jonghelynghen door
„de geduerighe neerstigheyt, recommandatie ende debvoir
„der voorschreven paters predikheeren uyt veele nae-
„buerige steden ende dorpen ende naementlycken uyt
„Hollandt ende meer andere omliggende plaetschen,
„resorterende onder het ghebiedt van haere hooghmo-
„gende, wierden gebracht binnen dese heerlyckheyt (als
„wesende eene neutraele plaetsche, alwaer den catho-
„lycken godtsdienst wort gepleeght naer behooren) om
„inde latijnsche taelle ende roomsche religie opgetroc-
„ken ende geoeffent te worden, welkers getal soo groot
„is geweest, dat het selve verre excedeerde boven de
„hondert, ende daeghelycx noch grooter soude hebben
„geworden, indien dieselve paters predickheeren binnen
„dese heerlyckheyt langer hadden moghen verblijfven....

„Wordende syne Genaede verders gebeden te consi-
„dereren dat de inwoonderen door behulp ende toedoen
„der voorschreven paters predickheeren op sondaeghe,
„heilighe ende andere daeghen ten uytersten ende voor-
„comentlyken wierden gerieft van missen ende andere
„godsdiensten."

De Landscommandeur in Aldenbiezen, evenmin als de Commandeur van Gemert, durfde in dit request niet treden; zij waren den Dominicanen goed genegen, maar vreesden eene botsing met de Staten, hetgeen voor alles moest vermeden worden.

Onherroepelijk was dus het vertrek dier kundige leermeesters; en de Latijnsche School zou jarenlang de noodlottige gevolgen hiervan ondervinden. Alle hoop

van ooit terug te keeren gaven de paters nochtans niet op; zij handhaafden den eigendom van het klooster, waarin de predikanten zich genesteld hadden, tot aan de Fransche Revolutie. Ook hielden zij getrouw de jaarlijksche termijnen, en toen deze betwist werden, lieten zij ze van hooger hand bekrachtigen. Evenals te Eindhoven, vestigde zich te Gemert metterwoon een terminaris, die tot wederroeping of tot zijnen dood daar werkzaam bleef. Vermoedelijk is dit de reden, waarom men herhaaldelijk in de registers en quitantiën te Gemert Dominicanen ontmoet, n.l.: P. Nicolaas Vosch in 1689, P. Augustinus van Duren in 1699, P. Rumoldus de Jonghe in 1708, P. Pius Walscharts in 1727, 1728, 1732 en 1736, P. Antonius Pickart † 1754, P. Petrus van Kessel † 1782, P. Antonius Bergmans in 1784, P. Petrus de Leener in 1793, later pastoor van Overloon [1]).

Op waardige wijze werd de roemvolle nagedachtenis van Sint-Dominicus' zonen in het begin dezer eeuw verlevendigd door den Predikheer P. Henricus van der

---

[1]) In 1733 bedroegen de inkomsten der Predikheeren te Gemert:

predikant	*f* 80.00
novitiaet	„ 59.00
sieckhuys	„ 21.00
Een stuxken Landt	„ 6.00
een hofken	„ 2.00
Megen, den rentmeester . .	„ 8.00
	f 176.80

In 1740 stond de Generaal der Orde toe de goederen te verkoopen: „1740. 3 Sept. Patribus Convus Mechlin. datur licentia vendendi domunculas „quas dum 1629 ex civitate Sylvaeducensi ab haereticis expulsi fuerant „anno 1640 Gemertae nunc municipio Ordis Militaris Tentonici coemerant, „cumque et inde abire coacti nullam habeant spem redeundi, domunculas „illas elocarunt Magistratui, quia autem varie vexantur propter reparationes „earumdem consultum fuit ut eas venderent pro 4000 fl. Hac tamen conditione „ut totum hoc pretium ad alium stabilem fondum in censum perpetuum „applicent." — *Reg. Mag. Gen.* — Of de verkoop doorgegaan is, weten wij niet.

Aa, een der verstrooide leden van het opgeheven klooster te Mechelen. Den 15den Januari 1798 werd hij door den Gemertschen gemeenteraad tot leeraar van de syntaxis en de poesis benoemd, en waarschijnlijk in 1809 met de rhetorica belast. Vier-en-twintig jaren besteedde hij al zijne krachten aan den bloei der school, maar smaakte bij zijn dood in 1822 ook de voldoening haar het toppunt harer grootheid bereikt te zien hebben. Met volle recht heeft het dankbaar nageslacht hem genoemd: *vir doctus, justus et in regendo dexter.*

BIJLAGEN.

BIJLAGE I.

PREDIKHEEREN-CLOOSTER TOT 'S-HERTOGENBOSCH [1]).

Renten en Cijnsen.

Aerle Beecke.

Copy aut. van een Rent van 18 Caroligl. losbaer met 300 dito op een stuck land tot *Aerlebeecke* tot laste van Peter, soon van Paulus Thomasz. Coninex ten behoeve des convents 10 Julii 1621. 't Is de dote van Michiel Petersz. Coninex alhier geprofest.

Antwerpen.

Rentebrief op de stad Antwerpen van 25 schellingen ten Behoeve van Beatrijs Wolfs 12 Martii 1521.

Dito van 10 Caroligl. 5 st. en ½ blanck tot laste van de stad Antwerpen ten behoeve van Juffrouw Magdalena Boeijemer 15 Martii 1550.

Beeck bij Aerle.

Dito van 25 Caroligl. op huijs, schuer, brouhuijs en erven in de *Blockstraet* en een stuck land in de *Kerkstraet* ibid. van Arndt, soon van Goyart Jansz. van Dommelen, ten behoeve van Joncker Tobias van Eijnalte, 29sten April 1628.

Berlicom.

Dito van 10 Ponde op 9 Lopense land in het *Beeckveld* ibid. 't sijn

[1]) Extract uit het *Register* van P. Brouwer M. S. P. A. O. P.

twee brieven, de eerste van 1472, de tweede van 2 Junii 1483 tot behoeve van Hadewigis doghter van Goeswinus Martsz.

Boxtel.

Mangelingh tussen het convent en het capittel van S. Jan tot 's-Hertogenbosch van eenighe Rente, het convent aan het capittel opdragende een Rente van 13 Pond op twee Erven aghter de *Tolbrugh* ibid, en het capittel aen het convent gevende de Rente dew. stond op de Heerlijckheijd van Boxtel tot behoef van 't convent, item op sig nemende een Rente van 2 pond dew. was tot laste van 't convent ten behoeve van de kerck van de H. Clara tot 's Bosch, 4 Julii 1511. Hierbij verheffingh van leen voor het hof van Braband van 1 Rent van 15 oude scilde op de goedere ut supra op Jan Brock nomine conventus 12 Martii 1585, Cop. aut.

Gemert.

Rentebrief van 6 Rijnsgl. op huijs en erve ibid. nevens de *Waeterlaet* tot behoeve van Arndt soon van Gerard Andriesz. 10 Junii 1626.

Gestel bij Oisterwijck.

Rentebrief van 6 Rijnsgl. uijt huijs en landerije ibid. ten behoeve van Jan Jacobs Beerez. 1529.

Dito van 2 Renten 1 van 6 en 1 van 8 Caroligl. beijde tot laste van de kerck ibidem ten behoeve van Hendrick onmondighe soon van Arient Gerit Vendix bij hem lotinghe aan hem ten deele gevallen, 17 December 1558.

Herpt.

Dito van 1 Caroligl. op 3 Morgen land in 't *Herptenbroeck* ibid. tot fondatie van de *Passie Misse* in de St. Jacobs choor tot Heusden alle vrijdaghen gefondeert door Godtschalck Boeckelaer 19 Oct. 1551.

's-Hertogenbosch.

Dito van 15 Pond op een huijs in de *Ortestraet* ibidem, en op een hoef tot *Roosmaelen* op de hijnen, 't sijn 2 brieven, de eerste van 1467, de tweede 12 Maii 1473 ten behoeve van Jacobus Gerardsz. de Os.

Dito van 33 Guldepeters 19 st. ten behoeve van de Predickheeren en Minderbroeders ibid. op huijs en erve van Gozewinus van den Hezeacker ibid. 4 Januar. 1493.

Transport van een huijs op de *Mart* op hetw. stond een cijns van 39 quartiere *olij*, het derde part hiervan ten behoeve van de kerck van het convent 10 Mart. 1555, het is cop. aut.

Rentebrief van 2 Caroligl. op huijs en erve op het *Hyntamereynd* bij Jan Pijnappels Poort, ten behoeve van Aleijdis, doghter van Goeswinus Henrici Beijensz alias in den Beer. 20 Mert 1556; hier in transport van dit huijs op Peter Dierx Ottensz waer in behouden word de rente ut supra 8 Januar 1601.

Rentebrief van 3 Caroligl. op huijs en erve in de Vuchterstraat ten behoeve van 't convent 9 Julii 1557.

Littoijen.

Rentebrief van 10 Pond op verscheyde Parceelen land ibidem ten behoeve van Jacobus van Ghempe Willewever, 1573; hierin Lossingh van desen cijns met 150 gl. door Henrick van Echt als Rentm^r^ van het convent. 27 Nov. 1637.

Cop. aut. van Rentebrief van 25 Caroligl. op een hofstede en andere landerije ibd. ten behoeve van Juffr. Maria van Gerwen Beggijn op het Groothof tot 's-Bosch, 10 Juni 1627.

Dito van 19 Caroligl. ten behoeve van Arndt Janssen van Meurs op huys en land bij kerck ibid. 23 Junii 1627.

Macheren.

Cop. aut. van een Rente van 5 Rhynsgl. uijt huijs en hof ibidem ten behoeve des convents 9 Junii 1491, dit is de fondatie van de *Vrijdaghsche misse* in de kerck van 't convent, gefondeert door Juffr. Machtildis de Macheren; hierin: Transport van deze Rente aan Mr. Petrus de Os door het convent 17 Julii 1497; hierin Dito van deselve Rente door Mr. Petrus de Os aen het convent 26 Septemb. 1497.

Luttel Maren.

Rentebrief van 20 schellingen op 2 stucken land, het een bij den *Wiel*, het ander in 't *Meesbroec* ibid. 't sijn 2 brieven, de eerste is van 1343, de tweede 25 Maii 1451 ten behoeve van Rutgerus van Geldrop.

Oisterwijck.

Dito van een cijns van 12 stuyvers Brabandts op eenen hof ibidem tot behoeve van Th. Petrus, soon van Wouter Thomas Wouters Predikheer tot 's-Bosch. 12 Sept. 1540.

S. Ode Rode.

Rentebrieve van 2 oude scilde op huys en hof ibidem, 't sijn twee brieven, de eerste is van Mr. Petrus. soon van Joannes Rutgerusz de Os ten behoeve des convents, de tweede is van het convent ten behoeve van Mr. Petrus supra 14 Oct. 1514.

Dito van 6 Caroligl. op huys en erve ibid. in *d'Eerde* ten behoeve

van Joannes soon van Jacobus Matthaeusz in den *Rijder* 14 Dec. 1583. Deze Rent is aan het convent getransporteert door Hn. Verasseldonc.

Scyndel.

Dito van 5 pond op een stuck genoemt den *Hageacker* ibid. aan den *Borne* ten behoeve van Rodolphus van Herpen. 1407.

Dito van 3 pond op huys en erve ibidem op *lutteleynde* ten behoeve van Henricus van Eyck, priester tot 's-Bosch.

Dito van 4 pond op huys en erve ibidem op *d'Elschot* ten behoeve van Rodolphus van Herpen. 24 Jan. 1431.

Dito van 18 pond op een stuck den *lobbenhoeve* genoemt in *d'Eerde* ibid. ten behoeve van Gijsselbertus Gijsselen Jansz 16 Martii 1465.

State van Braband.

Dito van 12 Caroligld. 10 st. ten behoeve van Heer Gerrit, Adriaen Bernaerts Priester en Catharina Doghter van Everaert van Wynterlee 7 Nov. 1564.

Rentebrief van 21 Caroligl. ten behoeve van juffr. Anna van Vlierden doghter van Joncker Aelbrecht van Vlierden. 20 Martii 1570.

Vechel.

Rentebrief van 5 Rhynsgl. op huys en hof tot Vechel in 't *Offelaer* ten behoeve des convents 17 Oct. 1525.

Vlijmen.

Dito van de helft van 52 schellingen op land ibidem verkoght door de stad 's-Bosch ten behoeve van Wijnric Sereijmaecker, 1 Dec. 1396.

Vucht S. Lamberti.

Dito van 11 Rhijnsgl. op *Wintmole* en erve ibidem ten behoeve van Ardo Lambertsz. van den Hezeacker verkoght door 't convent.

Woensel.

Brief van het leenhof van Braband gebiedende aen het convent een leenman te stellen om te verheffen een rent van 158 gld. op het Goed en Heerlijkheid van Woensel 26sten September 1607; den lesten leenman was geweest P. Anthonius Jacobi.

Zoneren.

Ses schepene brieven van een Rent van 50 Pond op 2 goederen ibidem, het een genoemd: *het goed te schoet*, het ander te *Eckerbroeck*. Den eersten is 19 Febr. 1454. den lesten 28 Sept. 1536 ten behoeve van Franciscus Lambertsz. van den Boogaert.

Coorenpachten en Tienden.

Rentebrief van een paght van 1 Mud Rogh verkoght door de Provisoirs van S. Anna-Capelle tot 's-Bosch aen Margarita natuerlijcke Doghter van Rudolphus, soone van Joannes Brant en dat maar ten tijde van haar leven; den 13 Martii 1503.

's-Bosch.

Copije Aut. van een paght van 13 quart *Raep of Lynsaet Olie* om te brande in de kerck, gaende uijt een huijs bij de Merckt ibidem, gegeven aen het convent door Joannes Wilgheman, 17 Julii 1381.

Boxtel.

Dito van 1 Paght van 1 sester Rogh tot laste van de Tafel van den H. Geest ibidem, waer van de een helft aen het convent der Minderbroeders te 's-Bosch, de andere helft aen de Predickheeren verkoght door de H. Geestmeesters van Boxtel, 10 Aug. 1419.

Geffen.

Attestatie van P. Jan van Son Prior etc. van dat in het convent berustе een schepene brief van 3 Mud Rogh gaende uijt hoeve en erven ibid. ten behoeve van Joannes van Erpe soon van Arnoldus van Erpe van Megen, 27 Junii 1412.

Helvoirt.

Brief van een Paght van 2 sesters Raepsaet ten behoeve van Luitgardis Doghter van Jan Ghevarts op huijs hof en erve ibidem in de *Dijstelberch*, 27 October 1442.

Heze.

Twee dito van 2 Mud Rogh op verscheijde stucken land ibidem: de eerste is van 16 Januari 1438, de tweede 26 Julii 1448 ten behoeve van 't Convent, Groot-gasthuijs, het Armhuijs bij de Geerlinxsbrug en Minderbroeders tot 's-Bosch; ieder voor een vierde part, gegeve door Peter Reijners en Elisabeth, weduwe van Nicolaas Bloyman (van wie den paght voorquam) eghtelieden.

Hesewijck.

Drie schepene brieven van een paght van 1 Mud Rogh op 12 Bundere land in de *Cameren* ibid. de eerste is van 14 April 1442; de tweede van den 18 Martii 1455 ten behoeve van H^{r} Gijselbertus de Porta Presb. mede gehypotiqueert op een stuck land tot Berlicom in

't *Gewat*, de derde is van den 18 Martii 1455 ten behoeve van de kinderen van Gertrudis en Matthaeus de Monic.

Schepene 's-Bosch Vidimus van 2 brieven van een pacht van 1 Mud Rogh op huys en land aen de heyde; den eersten brief is van 2 Sept. 1465, den tweede van 24sten Maii 1466 ten behoeve des convents.

Hilvarenbeeck.

Schepene brief van een Pacht van 9 Lopense Rogh op Landerijen ibid. ten behoeve van Mysken van der Byest. 13 Maji 1361.

Nedermierde.

Verkoopingh van huijs en land ibid. waer in gewagh gemaekt word van een Pacht van 1 Quartier Rogh ten behoeve des Convents, 13 Januari 1575.

Oirschot.

Drie schepene brieven van een Pacht van 5 Mud Rogh op het *hofgoedt* ibid. in den uythoeck *Best* de eerste is 1388, de tweede 1390, de derde 1390 ten behoeve van Joannes van Eyck.

Son.

Dito van een Pacht van 6 sester Rogh op een stuck land op 't *Esp* ibid. ten behoeve van Aleydis Doghter van Boudewijn Emens, 10 Julii 1452.

Vucht.

Drie schepene brieven van een Pacht van ½ Mud Rogh op den *Cromvoirt* ibid. de eerste is van 10 Aug. 1407, de tweede 5 Junii 1420, de derde 9 Julii 1455 ten behoeve des convents in dew. den voorschr. Pacht verhoogt word met 2 sesters Rogh. Twee dito van 3 sesters Rogh op een halven acker geheeten den *Veeckenacker* op den *Cromvoirt* ibid. De eerste is van 1389, de tweede 26 April 1415. Copij Aut. van desen Pacht aen het convent door Hermannus Sticker, 18 Julii 1425.

Een dito van een Pacht van 1 Mud Rogh op huijs en land in den *Boerenacker* ibid. ten behoeve des convents, 8 Jan. 1493.

De Mustiende tot Veen.

Vier brieven van Schepene van Heusden van dese Tiende. De eerste is van 1428; de tweede 29 Maii 1459; de derde 28 Maii 1471, de vierde 28 April 1480 ten behoeve van Jan Bruijstensz. Een vidimus is van B. Everardt Prior van S. Mariae Croon tot Heusden van 7 Aug. 1431.

Verheffing van Leen van dese Tiende voor de Heeren van Rossem, Heeren tot Zoele, 27 Julii 1431.

Landerijen.

Boxtel.

Copij aut. van Vercoop van sommighe Landerije tot Boxtel en Liende aen Petrus soon van Jordaen Jansz. Roelofs 15 April 1540.

Gemonde.

Transport van menigvuldige goederen tot Gemonde en elders op Petrus de Rode door Mechtildis Doghter van Albertus van Boxtel, weduwe van Hendric van Kessel 1397, Septemb. 24.

Transport van den voorgaenden brief op Theodorus Soone van Joannes Pauwels door het convent, 26 Junii 1480.

Outheusden.

2 schepene brieve van Transport van $2^1/_2$ Morge land geheten *Robbenhoeve* in den banne van Outheusden, de eerste is 18 Januar 1481, de tweede 6 Febr. 1482 ten behoeve van Jan Bruystensz.

4 Brieven van Verheffing van Leen van 13 hond land op Outheusden in *Robbenhoeve* voor de Heeren Dierck en Willem van Meerhem, Heere van Boxtel. De eerste is 1394, de tweede 1400, de derde 1416, de vierde 15^{den} Oct. 1424 op Berthout Aert Ywijnsz.

Os.

Wettige attestatie van menigvuldige Personen over het Wegen door de Erve van Hendrick Aert Jansz. ibid. 16 Junii 1456.

Scijndel.

Transport van den Tocht van 't vijfde deel in een stuck Hoyland in het *Wijbosch* ibid. groot $1^1/_5$ bunder door Yda weduwe van Arnoldus Pauwelsz. op hare kinderen, 25 Nov. 1551.

Vechel.

Vergunninghe van te mogen Wegen door een velt in 't *Offelaer* ibid. geaccordeert aen Gerard Henric Boertmansz 14 Martii 1434.

Transport van 3 Parceele Land ibidem op Heze op Arnoldus soone van Godefridus van den Eynde 30 Martii 1467 door Gerard Henric Boertmansz.

Vucht.

Transport van een stuck land op de *Cromvoirt* ibid. op Catharina Doghter van Godefridus van Heijst. 1389.

Venloon.

Vidimus van Br. Henric Ord. S. Wilhelmi Prior van Baseldonc van een gift van 50 Roede Brabants Moer ibid. door Paulus van Haestert, Ridder, Heer tot Loon aen Jan Jansz van Dalem. 4 April 1399.

Vidimus van denselven van een gift van 50 Brabantsche Roede Moer ibid. aen Vrouw Elsbeen van Dalem, vrouw tot Loon, door haer zoon Hr. Dierck van Haestrecht, 3 Sept. 1402.

Vergunning van Hr. Dierck van Haestrecht aen het convent om te mogen torven 12 pleyten torf in sijn moer ibid. en deselve cijnsvrij door sijn vaert te vaere naer 't convent, en waer 't het convent afbrande om alsdan te torven tot de waerde van 100 Gelitgl. 22 Januarii 1405. Dit was eerst vergunt door Vrouw Catharina zijn huysvrouw.

Gifte van Vrouw Elsbeen voorschr. van 12 Brabandsche Bundere Moer wijl de voornoemde 50 aen het convent op den last van een eeuwig jaergetijde en een erfcijns van 1 oude swarte Tournoye voor ieder Bunder 1402.

Vergunningh van Wilhelmus, soon van Joannes de Haen aen 't convent om door sijn vaert te mogen vaeren naer het moer tot Venloon 1405.

Giften en Fundatiën. [1])

Testament van Joannes van Craendonck soon van Ludovicus tot 's-Bosch funderende volgens uyterste wille van Yda eertijds sijn huisvrouw een *Misse alle Woensdaeghen ter eere van de H. Dryvuldigheyd* te singen op het hoogh Altaer, met twee jaergetijden. 15 Martii 1469.

Testament van Joannes van Lit legaterende aen het convent een Rent van 4½ Rhijnsguld. op een hoeve tot Amerzoden onder last van een *eeuwigh jaergetijde met Officie der doden en recreatie.* 8 Sept. 1502.

Testament van Elisabeth, weduwe van Godefridus de Bije verkiezende haer begraefplaats in het convent, en onder andre aen hetselve legaterende 6 Rhynsgl. eens voor *recreatie op het uytvaert*, 20 dito voor een daghelyksche Misse gedurende een jaer, item 1 Rent van 12 en een van 7 Rhynsgl. op het dorp van Scyndel voor een *eeuwigh jaergetyde met recreatie* en een wekelijke Misse voor altijd. 13 December 1515.

---

[1]) Wij doen hier slechts een greep uit de talrijke giften, fundatiën en legaten, die in het *Register* van P. Brouwer voorkomen.

Testament van Theodorus Dierese van Cleef en Agnes Gijsbrechts echtelieden legaterende aen het convent een Rente van 3 Rhijnsguld. $17^1/_2$ stuyv. staende op het huys *den hasencindt* voor *Recreatie in vis en wijn* op uytvaert en jaergetijde. 3 Dec. 1533. Testament van Henric van den Hoevel en Aleijdes Doghter van Hubrecht Roelofs van Hees, echtelieden. legaterende aen het convent 100 Caroliguldens voor jaergetijde met recreatie; item een Rent van 6 Pond Payement op een goed tot Littoyen voor een *jaergetijde met vigilie, sermoon en recreatie op Aldersielendagh;* item een Pacht van 27 Lopense Rogh op een Goed tot Oirschot; item 36 Caroligl. voor een dagelykse Misse geduerende een jaer. 24 Oct. 1539.

Testament van Margaretha Doghter van Matthaeus Jansz tot 's-Bosch, verkiesende haer begraefplaats in het convent legateerende 2 Caroligl. eens voor *recreatie;* item 36 dito voor een dagelykse Misse gedurende een jaer. 30 December 1542.

Testament van Jenneken Doghter van Gerard van Hazelenberch tot 's-Bosch legaterende aen het convent een Rent van 3 Guld staende op een huys in de *koertse straet* te 's-Bosch voor een jaergetijde; item 6 Caroligl. voor den Pater denwelke *haer graf geduerende een jaer dagelijks sal visiteeren.* 13 Sept. 1553.

Testament van Wolterus de Esch en Maria sijn huijsvrouw funderende een jaergetijde met *Pictantie* in 't convent hiertoe legaterende een Rent van 13 Ponde Payement op de goederen van Aelbert Ariaen Albertsz van Gewande. 16 Sept. 1505.

Testament van Yda. Doghter van Johannes Wijers van Os Beggijntjen op 't Groot-hof tot 's-Bosch legaterende aen 't convent een mergen landt tot Vucht op den *Oeten* voor *Misbrood* en *Misrijn;* item een Rent van 10 Guld. tot laste van de stad 's-Bosch voor een *Burse* voor een *student van 't Clooster* of van het naeste Predickheerenconvent; item 4 mergen land tot Os op de *Enshoere* voor een *Burse* ut supra; item een stuck land van 10 hond tot Os in 't *Eyelbroeck* voor een jaergetijde met *pictantie.* 20 Sept. 1515.

Testament van Alardis van Kempen legaterende aen het convent een camp van 6 Mergen tot Macheren; item 2 Mergen land tot Os voor 4 jaergetijden met *pictantie;* item een camp tot Maren geheeten den *Roggencamp* voor een *altyldduerende wekelijkse Misse.* 3 Julii 1522.

Legaet van een Rent van 9 Pond Payement op een huijs over het convent-poort aen het convent, sijnde fundatie van een *wekelijkse Misse* door Joannes Verstegen en Lisabeth, Doghter van Simon Mauritii. 10 Maii 1474 met den Brief van dese Rente. Sepulti sunt in hoc conventu.

Transport van een Rent van 5 Pond op een huijs bij de *Geerlinx-*

brugh en een dito van 3 Pond op een huijs en hof in de *Volrestraet* ibid. aan 't convent door Verstegen voornoemd tot fundatie van een Misse *alle Saterdaghen de Beata* op O. L. Vr. Altaer, 20 Febr. 1468.

Legaet van 28 Pond jaerlijks uijt een Rent van 100 dito uijt de Heerlijckheijd van Helmond te betaelen aen 't convent door den Rector van H.-Geest Tafel op conditie dat wekelijks twee Missen gelezen worden op de *Gevangenpoort*, en *een op den dagh van crimineele executie*, gelegateert door Vrouw Mechtildis weduwe van Gerardus Baek, moetende deze Rente geëmployeert worden in den Refter ten tijde van den Vasten en niet anders. 19 Maii 1464.

Gifte en Transport van 1 Rent van 4 oude scilden op huijs en erve over de *Tolbrugh*, item 1 dito van 2 oude scilden, item 1 dito van 2 oude scilden, item nog 1 van 2 dito scilden, alle drie op huijsen en erven over de *Tolbrugh* tot 's-Bosch door Gerardus Bakaert aen 't convent voor 4 jaergetijden met een *Pictancie*. 29 Sept. 1411.

Legaet van 2 Pond Payement uijt huijs en hof in de *Vuchterstraet* voor een Misse op *alle Feestdaghen van O. L. Vr.* in 't convent door Godefridus Bruijn. 26 April 1499.

Rente van 5 Pond op huijs en erve in de *Vuchterstraat* bij *H. Cruijspoort* voor een jaergetijde met Recreatie, komende van Margareta Want. Obierunt 1522.

Legaet van 2 Rente van 2 oude scilden en 1 dito van 1 ouden scilt op goederen en landerijen tot Empel voor een jaergetijde en een mengele Wijn voor de Paters, door Johannes Wolfaert Wolfardsz. 15 Oct. 1440.

Legaet van de helft van twee Renten ieder van 30 schellingen op huijsen en landerijen voor een *vrijdagsche Misse* door Joannes Bever Henrixz. 4 Juni 1421.

Legaet van 2 Pond op een hoef tot Venloen, item van 1 Pint wijn voor ieder conventuael op het jaergetijde van Joannes Spierinck, Raed van 's-Bosch, fondateur 25 Sept. 1470.

Legaet van de helft van een Rent van 6 goudgl. op een hoeve tot Boekel onder Uden voor twee kaersen te ontsteeken *ten tijde van de hoogmisse* in 't convent, 17 Jan. 1446.

Legaet van een paght van 3 Mud Rogh op den *Wintmolen* en 2 hoeven tot Asten; item 2 floren. *pro vicesima post obitum* item een Rent van 2 guld. voor een jaergetijde, wekelijkse *Woensdaegsche Misse de S. Spiritu* te singen in den Choor, en begraefplaetse in den choor in het familiegraf door Jonckvrouw Joanna de Lecka, Vrouw van Heeswijck, Dinter, Asten en Gestel bij Oisterwijck, 9 Dec. 1470; met octroy van Philippus, Hertogh van Bourgongien, Brabandt, con

senteerende aen Jonckvr. Joanna voorschr. om te mogen disponeren over haere goederen, 28 Febr. 1444.

Transport van $^3/_4$ in de Heerlijckheijd van Heeswijck en Dinter door Jonckvrouw Margarita de Bonsich, chanoinesse van S. Waldetrudis tot Bergen op Heer Jan, Grave van Othinge, waer in gespecificeert staet een paght van 4 sester rogh ten behoeve van de vier biddende Ordens en 1 dito van 2 Mud 5 sester rogh ten behoeve van het convent, beijde op de Heerlijckheid van Heeswijck en Dinter, 28 Sept. 1489.

Legaet van een Paght van 2 Mud Rogh en een steen Vlas op huijs en erven tot Heess voor een Fundatie van een *Vrijdagsche Misse in 't Choor van den Soeten Naem*; item dito van 8 Pond Paijem, *tot onderhoud van de kerssen in 't H. Sacraments Choor*, door Jan Petersz. van den Heuvel en Catharina Tulden Jans Doghter, eghtelieden 15 Nov. 1532.

Vonnis van Schepenen van 's-Bosch door hetw. het convent verkregen heeft de helft van een Paght van 56 Pond Paij, 40 *Pond Was en* 40 *Capuynen* op goederen en landerijen tot Oisterwijck.

Legaet van 2 pond Was of een Rent van 10 schell. tot *kaerssen* op den Altaer door Arnoldus kersmaeker Laurentiiz. 11 Juli 1408.

Gifte en Transport van een Paght van $1^1/_2$ Mud Rogh op eenige goederen tot Waelwijc voor een *dagelijkse Misse aen O. L. Vr. Altaer* in 't convent door Engela Broeke, Hendriks Doghter, weduwe van Theodericus van Breda, Beggijntje op 't Cleijn hof tot 's Bosch, 28 Nov. 1429.

Gift en Transport van een Paght van 3 Mud Rogh op hofstede tot Tilborgh voor een jaergetijde en een *daghelijkse Misse aen S. Dominicus Altaer* door Elizabeth, weduwe van Willem Back, 12 Sept. 1417.

Transport van 2 Mud Rogh op een Paght van 26 Lopense Rogh tot Zomeren voor een *wekelijkse Misse in 't H. Sacraments Choor* van 't convent, bij testamente gelegateert door Joanna van Scorhout Jans doghter, beggijntje 27 Aug. 1487.

Attestatie van P. Godefridus van Mierloo Provinciael van een *Burse* gefondeert door Hr Jacobus Ostaijen en Zundert, Priester, voor een *student* van 't Rotterdamse Predickheerenconvent in de *universiteijt van Colen* op seekere conditie, dew. door het Rotterdams convent niet onderhouden wordende, alsdan de *Burse* verviel tot profijt van het convent van 's-Bosch, 10 Nov. 1563.

Fundatie van *twee Bursen* voor de geheele studie door Hr Cornelis Aerts van Eersel, waer van eenen collateur is den Prior conventus, 29 Nov. 1611.

Acceptatie van erfenisse bij Testament van de Weduwe van Goosse

van Rossum naergelaeten: als 50 guld. of een Rent van 3 Gl. voor een jaergetijde; item 50 guldens eens voor haer soon om te *studeren*; item nog 50 dito; deze weduwe had twee soonen in dit convent gratis aangenomen, 12 Junii 1562.

Copij aut: van Petrus, soon van Jan Jorisz Daems van Mil tot 's Bosch, legaterende aen het convent 10 guld voor sijne begraevinghe, item een daghelijkse Misse geduerende een jaer, item funderende *twee Bursen* voor twee studenten in de *Latijnsche school* tot 's Bosch, instituerende collatores den Prior van 't convent en den oudsten Weesmeester van 's Bosch voor ieder *Burs* latende 40 guld. jaerlijks, 30 Sept. 1610.

Copij niet Aut: van Testamente van Jan Woutersz van Dommelen, legaterende aen het convent 2000 gl. tot Alimentatie van *twee studenten* van het convent bis 26 Oct. 1625.

Extract aut: uijt Testamente van Heer Antonius Tielens, canonick van S. Servatius tot Maestricht, legaterende aen het convent een Rent van 50 guld. op de gemeynte van Leend tot alimentatie van een *student* van 't convent.

Copij aut.: van Testamente van Heilwigis doghter van Wilhelmus, weduwe van Nicolaus Gherritsz tot 's Bosch, legaterende aen het convent een Rent van 4 en twee van 6 Rhijnsgld., tot behoeve van het *sierkhuys* en *keucken*, 25 Januarii 1505.

BIJLAGE II.

1412, 28 *September, 's-Hertogenbosch.*

De deken van Sint-Jan, Aegidius van Gerwen, met de kanunniken in kapittel vergaderd, staat toe, dat de Predikheeren te 's-Hertogenbosch bij hunne totnogtoe gevolgde gewoonten en voorrechten, wat preeken en biechthooren betreft, volharden en, aangaande de begrafenis van vreemden, dezelfde vrijheden genieten als de Predikheeren te Leuven.

In nomine Domini. Amen. Per hoc presens publicum instrumentum cunctis pateat evidenter quod anno a Nativitate Domini millesimo quadringentesimo duodecimo, indictione quinta, mensis Septembris die vicesima octava, hora vesperarum, vel quasi pontificatus sanctissimi in Christo patris et domini nostri, domini Joannis, divina Providentia pape vicesimi tercii, anno tercio, in mei notarii publici presencia personaliter constitutis venerabilibus et discretis viris Domino Aegidio de Gerwen, decano et canonico ecclesie sancti Joannis evangeliste de Buscoducis Leodiensis diocesis, in loco capitulari ipsius ecclesie, capitulantibus et capitulariter congregatis ex una parte, ac venerabili religioso fratre Laurentio de Waelwic, ordinis et conventus fratrum predicatorum dicti oppidi. Jam dicti domini, decanus et canonici, ad hoc non vi, metu aut terroribus inducti, sed provide, sponte et ex certa scientia, ut dicebant, pro se et ipsius ecclesie futuris canonicis et successoribus quibuscumque promiserunt, et quilibet eorum promisit bona fide loco juramenti in manibus dicti fratris Laurentii pro se ac aliis dicti conventus fratribus predicatoribus presentibus et futuris, recipientes meique notarii publici infrascripti presencia solemniter stipulantes vice et nomine dictorum fratris Laurentii et aliorum dicti conventus fratrum presencium et futurorum [recipientes] quod in eventum in quem parochiales ecclesie de Orten et de Buscoducis invicem canonice unite contigerunt, ipsis dominis decano et canonicis predictis per dictum dominum nostrum Papam conferri et incorporari, quod prefati domini decanus et canonici in hujusmodi eventu permittent pacifice et quiete predictos fratres praedicatores presentes et futuros uti et gaudere consuetudinibus, privilegiis et graciis in predicando et audiendo confessiones et in aliis per ipsos fratres predicatores hactenus observatis, quodque prenominati fratres predicatores tempore existentes in predicto oppido Buscoducensi uti possent et debeant funeralibus eo modo quo fratres predicatores oppidi Lovaniensis dicte Diocesis ipsis funeralibus in ipso oppido Lo-

vaniensi utuntur, in quantum ipsis dominis decano et canonicis premissa concedere fratribus predicatoribus supradictis sit possibile et in eorum potestate et non alias, prout et quemadmodum in quadam cedula papirea propria manu venerabilis et religiosi fratris Hectoris de Vitriaco, illustrissimi principis domini Antonii ducis Brabantie confessarii, dicti ordinis predicatorum Cathalonensis diocesis, scripta, plenius continetur et habetur, cujus tenor de verbo ad verbum sequitur et est talis: fratres predicatores conventus Buscoducensis gaudebunt consuetudinibus, privilegiis, graciis quantum ad audiendas confessiones et predicationibus ac aliis hactenus observatis, item quantum ad funeralia utentur eodem modo qua fratres predicatores in Lovanio utuntur, si istud concedere nobis de capitulo fuerit possibile, super quibus omnibus et singulis dictus frater Laurentius, ad opus ipsius et aliorum fratrum predicatorum conventus, sibi fieri peciit a me notario publico infrascripto unum vel plura, publicum seu publica instrumentum vel instrumenta. Acta fuerunt hec in dicto loco capitulari sub anno, indictione, die, mense, hora et pontificatu quibus supra: presentibus ibidem honorabilibus et discretis viris domino Joanne Mijn presbytero, et Lamberto van den Loer, oppidano oppidi de Buscoducis sepedicti testibus, Leodiensis diocesis ad premissa vocatis specialiter et rogatis. Hec erat consuetudo Lovanii sicut per notarium publicum erat descripta:.... quando mortuum est corpus alicujus persone suam sepulturam apud dictos fratres predicatores Lovanienses eligentis, et funus est paratum, tunc sine aliquo intermedio portatur ad ecclesiam dictorum predicatorum Lovaniensium et non alibi, et ibidem celebrantur et fiunt ea que pro defunctis sepeliendis fieri sunt consueta, et oblationes facte ad altare et candele ceree et ea que supponuntur feretro seu libitine dividuntur in duas partes equales, de quibus unam scilicet dimidiam partem habent prior et conventus predicatorum Lovaniensium, quique dicti prior et conventus predicatorum Lovaniensium obtinent per semetipsos indivisi omne ac totum illud quod et quidquid ipsi priori et conventui vel aliquibus fratribus seu personis ibidem ab illa persona, que ibidem elegit sepulturam, ad pictantiam vel alias tam in bonis mobilibus quam immobilibus hereditarie legatum, datum, vel relictum existit, nemini inde partem aliquam seu quidquid dividendum subintelligentes, antedicti attestantes unanimiter et concorditer prout ego notarius subscriptus similiter attestor etc.

Afschrift uit *Chronicon conventus Buscoducensis* van P. J. Brouwer. O. P.

BIJLAGE III

1413, 11 *September*, *'s-Hertogenbosch*.

P. P. Gerardus de Puteo en Johannes van Raemsdonck onderhandelen met Aegidius van Gerwen, deken van Sint-Jan, over de begrafenis van vreemden in hunne kloosterkerk.

In nomine Domini. Amen. Anno a Nativitate ejusdem millesimo quadringentesimo terciodecimo, indictione sexta, mensis septembris, die undecima, hora prime vel quasi pontificatus sanctissimi in Christo patris et domini nostri, domini Johannis, divina providencia pape vicesimi tercii anno quarto in mei notarii publici et testium subscriptorum presencia constituti honorabiles et religiosi viri fratres Gerardus de Puteo et Johannis de Raemsdonck conventuales conventus fratrum predicatorum de Buscoducis requisiverunt dominum Egidium, decanum ecclesie collegiate beati Johannis evangeliste de Buscoducis quatenus suos canonicos convocare vellet et respondere eis super condicionibus initis inter dominos Egidium decanum et suos canonicos ex una parte et conventum fratrum predicatorum de Buscoducis predictos parte ex altera super funeralibus, videlicet quod funera eligencium se sepeliri apud dictum conventum deberent deportari ad dictum conventum juxta antiquas consuetudines quas habet conventus fratrum predicatorum in Lovanio de funeralibus. Super quibus idem dominus Egidius respondit quod non posset jam convocare canonicos nec facere capitulum, sed oporteret prius indici capitulum, et addendo dixit se vere credere quod volumus facere prejudicium ecclesie nostre. Actum fuerunt hec in dicta ecclesia beati Johannis prope januam primam qua itur ad lapicidas, presentibus discretis viris Reynero de Langhel et Johanne Weert testibus. Deinde intervallo facto quasi unius hore fratres Gerardus de Puteo predictus et Johannes de Zon conventuales sepedicti conventus denuo aggressi sunt dictum dominum Egidium decanum et quamplures alios suos canonicos in dicta ecclesia beati Johannis apprehensos, requirentes ad idem quod prius et quod permitterentur eos uti dictis condicionibus et modo quo fratres predicatores in Lovanio de funeralibus juxta tenorem contentorum in instrumentis, que dicti fratres predicatores habent, facientibus mencionem de hujusmodi condicionibus et observanciis in Lovanio. Ad que nichil relatione dignum responderunt, dempto quod dictus dominus Egidius decanus, non audiens, nec intelligens hujusmodi requisicionem, ut

prima facie apparebat, dixit quod dicti fratres ei imperarent et injuriam inferrent in ecclesia sua, cum incumberet eos fore occupatos et vacantes et attentos esse circa exequias funerum suorum: petens super hoc instrumentum a me notario infrascripto. Acta fuerunt hec in memorata ecclesia beati Johannis evangeliste juxta chorum dictorum decani et canonicorum, presentibus ibidem discretis viris Emondo filio Theoderici domini quondam Emondi Rover, Tielmanno de Spina et Gerardo Polslawer ac quampluribus aliis testibus premissa audientibus et intelligentibus, ad premissa testificanda vocatis et specialiter rogatis.

Et ego Theodericus Johannis de Mosa clericus Leodiensis diocesis imperiali auctoritate publicus et curie Leodiensis notarius, quia premissis omnibus et singulis unacum dictis testibus presens interfui eaque sic fieri vidi et audivi, idcirco hoc presens publicum instrumentum exinde confeci, quod propria manu scripsi signoque meo solito signavi rogatus et requisitus in testimonium premissorum omnium et singulorum.

Oorspronkelijk stuk op perkament, zonder zegel. P. A. O. P.

BIJLAGE IV.

1483, 14 *September*, *'s-Hertogenbosch.*

P. P. Jacobus Sprenger en Brixius Florentii, commissarissen van den Generaal der Predikheerenorde, beloven aan den magistraat van 's-Hertogenbosch de kloosterhervorming zonder krenking van iemands rechten te zullen invoeren.

Nos fratres Jacobus Sprenger et Brixius Florentii, sacre Theologie professores atque R^mi^ Generalis Magistri Ordinis Predicatorum ad reformandum conventum oppidi Buschoducensis, dicti ordinis, commissarii, promittimus in bona fide et testimonio conscientiarum nostrarum, vobis prudentibus atque honestis viris schabinis atque consulibus dicti oppidi Buschoducensis, quod sine vestro scitu nullum ex fratribus professis nominati conventus, qui se submittere voluerit reformationi et juxta normam regularis vite vivere sine turbatione emittemus, quin pocius rogabimus et rogari faciemus talem aut tales, si reperientur involuntarii ad manendum, quod cum reformatis fratribus maneant, et cum omni humanitate prosequemur eosdem. Si autem aliquis in alio conventu reformato stare voluerit, providebimus eidem de loco, et ex tunc bona, si que habet ex parentibus, amicis aut aliunde acquisita et sibi ad usum incertum concessa, placet nobis et presencium tenore indulgemus quod talia ponat sub deposito dominorum de oppido ad unum annum duntaxat; quo evoluto, si permanere voluerit in vita regulari, omnia ad communitatem sui conventus nativi tradat. Si autem, quod absit, in tali vita reformata omnino nollet manere, ex tunc iterum nobis placet, ut hujusmodi bona deposita recipiat et sibi de conventu aliquo provideat nec in hoc volumus sibi prejudicium aliquod inferri. In quorum omnium fidem et testimonium sigillum prioratus conventus Buscoducensis de unanimi nostro consensu presentibus impressimus, anno Domini M° CCCC° LXXXIII°, die mensis Septembris XIIII^a^.

In dorso: Promissio commissariorum facta fratribus de reformatione.

Oorspronkelijke brief op papier, met opgedrukt zegel van het Bossche klooster in rood was. P. A. O. P.

BIJLAGE V.

1483, 17 *September*, *Utrecht.*

Maximiliaan, hertog van Oostenrijk, beveelt Salvus de Panormo, generaal der Predikheerenorde, de hervorming aan van het klooster te 's-Hertogenbosch.

Maximilianus Dei gracia dux Austrie, Burgundie, Brabantie, Limburgie, Lucemburgie, Ghelrie, comes Flandrie, Arthesie Burgundie, Hanonie, Hollandie etc.

Religiose vir, amice dilecte. Audivimus reformacionem conventus ordinis vestri in oppido nostro Buscoducensi, tociens a nobis et ab ejusdem oppidi nostri civibus petitam, nunc effectum sortitam esse; quod nobis plurimum placuit, mandavimus propterea sculteto seu officiario nostro, quatenus fratres sic reformatos in hujusmodi conventu sive claustro nostra parte manuteneat atque defendat, quod vobis significamus, quatenus eosdem vestra parte, prout vobis seu officio vestro incombit, eciam manutenere atque defendere velitis, nec contra eos per ceteros illos insolentes fratres quidquam in contrarium fieri permittere, pocius vero eosdem, ut se eidem reformacioni conforment, inducere, et si necesse sit compellere aut compelli mandare, non omittatis; tantum exinde faciens quod defectu vestro res tam sancta tamque salubris in rupturam ullam non cadat. Nam devocioni vestre intimamus quod ubi contrarium feceritis aut fieri permittetis, ad sanctam Sedem apostolicam cum narracione cause et vestre negligentie querimonia recurremus. Secus autem ubi ad confirmacionem tam sancte reformacionis vos cognoverimus laborare, prout et speramus et confidimus, habebimus idipsum a vobis pro maxime grato. Valeat ipsa devocio vestra. Ex civitate Trajectensi XVIJ[a] Septembris, anno millesimo CCCC° LXXXIII°.

sign. Maximilianus

Boillot
notarius subscripsi.

In dorso: Religioso viro, amico nostro dilecto, domino Salvo de Panormo, ordinis predicatorum Generali.

Oorspronkelijke brief op papier, het zegel in rood was verloren. P. A. O. P.

BIJLAGE VI.

1483, 29 *September, 's-Hertogenbosch.*

De magistraat van 's-Hertogenbosch geeft verslag aan P. Salvus de Cassetta, generaal der Predikheerenorde, van de invoering der kloosterhervorming in het Bossche klooster.

Reverendissime in Christo pater, sincere dilecte. Cum enim ad instanciam illustrissimi principis et domini nostri domini Maximiliani Austrie, Bourghondie, Brabancie et Gelrie etc. ducis et preces nostras, vestre placuit paternitati honorabiles viros magistrum Jacobum Sprenger, conventus Coloniensis, et magistrum Brixium Florencii, conventus Bruxellensis priores ac sacre theologie professores, pro laudabili reformacione conventus fratrum predicatorum in oppido Buscoducensi in commissarios ordinare et deputare; qui commissarii paucis jam peractis diebus apud nos cum suis commissionibus comparuerunt, quos tali qua decuit reverencia gratanter suscepimus; pro qua reformacione per ipsos perficienda ipsi nos tanquam brachium seculare in eorum auxilium et corporum defensionem, in casu quo necessarium fuerit, debita cum instancia invocarunt. Licet patres ejusdem conventus tam patres et seniores quam et alii conventuales per ipsos commissarios in presencia nostri consilii, ut vitam assumerent regularem, cum omni pietate plusquam sufficienter iterum atque iterum repetitis viribus, pluribus intervenientibus diebus, fuerint requisiti, eisdem bona fide promittentes, quatenus nullum eorum emittere deberent, imo cum omni pietate ac humanitate eos tractarent, hec omnia cum magna indignacione respuerunt nec quovis modo vestris litteris obedierunt, neque nostris persuasionibus acquiescere curarunt, imo et ipsum conventum manu forti contra reformacionem servare voluerunt, etc. Tandem juxta formam commissionis et plura principis Maximiliani mandata, ipsi commissarii cum pluribus fratribus ejusdem conventus ipsis adherentibus, invocato nostro auxilio pro defensione suorum corporum et introducendis fratribus reformatis, eisdem manus nostras porreximus adjutrices, ipsos commissarios cum suis ab injuriis et violenciis in quantum potuimus defendentes, ipsique fratres dicti conventus in desperacionem redacti, voluntate et opere, ut clare patuit, in quantum in eis fuit, maximis cum violenciis resistere non formidantes. Nichilominus ipsi commissarii cum suis sibi adherentibus, Dei gracia et nostro auxilio, ipsum conventum sani intraverunt,

in Dei nomine commissionem cum omni pietate adimplentes, que omnia absque alicujus mortis periculo aut notorie lesionis, laus Deo, feliciter, sunt peracta. De quibus Deo omnipotenti, vestre paternitati et omnibus in hac re fautoribus et promotoribus, sincerius quo valemus et pro corde, regraciamus et regraciare non sufficimus pro nunc et in futurum; cum pluribus annis jam peractis hoc piissimum opus totis visceribus videre exspectavimus. Quamobrem reverendissime pater, cum opus istud Deo gratissimum, ordini predicatorum magnificum, principi Maximiliano cordialissimum, nostre civitati jucundissimum, pluribusque ejusdem conventus conventualibus corde acceptum et dudum ab eis affectatum, vestram dominacionem humiliter rogamus, quatenus ob honorem Dei omnipotentis et salutem animarum nostrarum, edificacionem omnium civium et incolarum nostrorum, hujusmodi reformacionem, ipsosque reformatores et reformatos et eorum successores cum omni pietate paterna, omnibus melioribus modo vi et forma, confirmare et approbare ac robur perfecte sanctitatis tribuere velitis, imo quascumque instancias, gracias et informaciones sinistras partis adverse seu partium adversarum minime estimandas, eo quod de fratribus nativis dicti conventus remanentibus viginti quatuor, tantum sex exierint, si enim vestre occurrerint paternitati, refutare easque tamquam nullas et invalidas, imo suggestiones dyabolicas judicare non denegetis; viso, quod dominus noster dominus Maximilianus hanc rem singulariter cordi habeat in tantum, ut post reformacionem factam singulare mandatum pro hujusmodi reformacionem manutenendo sub magnis penis nobis, nostris civibus et fautoribus commisit. In hiis vestram semper venerandam paternitatem nostris precibus piissimis promptam exspectamus; offerentes nosmetipsos; de cetero ipsorum fratrum reformatorum et pro hujusmodi fratrum reformacione perseverancium fautores et fideles promotores; testante Deo altissimo, qui hoc pium opus stabile vestramque paternitatem longevam hilaremque reddat atque salvam. Scriptum in Busco ducis anno Domini XIV^{c} LXXX tertio, vicesima nona die mensis Septembris.

sign.: Oppidum de Buscoducis.

In dorso: Reverendissimo in Christo patri et domino, magistro Salvo de Cassetta, magistro generali ordinis predicatorum etc. — Domino suo colendissimo.

Oorspronkelijke brief op papier, het zegel in groen was verloren. P. A. O. P.

BIJLAGE VII.

1494, 4 *April, Oirschot.*

P. Wilhelmus van Grave, supprior der Predikheeren te 's-Hertogenbosch, doet een herhaald beroep op den apostolischen Stoel tegen Joannes van Hoorne, bisschop van Luik, die den paters, wegens eene broederschap van het H. Sacrament, alle geestelijke bediening in zijn bisdom ontzegd had.

In nomine Domini. Amen. Tenore presentis publici instrumenti cunctis pateat evidenter et sit notum, quod anno a nativitate ejusdem Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo quarto, indictione duodecima, die vero veneris, decima quarta mensis martii, hora primarum seu causarum de mane, pontificatus sanctissimi in Christo patris et domini nostri domini Alexandri, divina Providentia pape sexti, anno secundo, in mei notarii publici ac testium infrascriptorum ad hoc vocatorum specialiter et rogatorum presencia personaliter propter hoc constitutus, honorabilis vir dominus ac frater Willelmus de Gravia Ordinis predicatorum conventus oppidi Buscoducensis Leodiensis diocesis supprior, ut eciam et tanquam prioris et conventus predicatorum, ut asseruit, legitimus procurator, quamdam appellacionis, provocationis apostolorumque peticionis cedulam, quam suis tenebat in manibus, animo et intencione, ut dixit, appellandi, provocandi apostolosque petendi ac alia, que in eadem cedula continebantur, faciendi, legit et publicavit; et cum hujusmodi appellacionis cedulam, cujus tenor infrascribitur, de verbo ad verbum et usque in finem ejusdem alta et intelligibili voce legisset et publicasset, idem dominus et frater Willelmus, supprior et quo supra nomine procurator, dixit se appellare, provocare apostolosque petere ac cetera facere que et prout in pretacta et infrascripta cedula continebantur et continentur et super premissis omnibus et singulis antedictus dominus et frater Willelmus, quo prius nomine, sibi a me notario publico infrascripto unum vel plura publicum seu publica confici et fieri peciit instrumentum seu instrumenta. Acta fuerunt hec in navi ecclesie collegiate et parochialis sancti Petri apostoli Oerschottensis dicte Leodiensis diocesis, sub anno, indictione, mense, die, hora et pontificatu quibus supra, presentibus ibidem honorabilibus et discretis viris dominis et magistris Daniele de Herssel canonico et Gyselberto de Gestel cappellano predicte Oerschottensis ecclesie, Arnoldo van der Meyen et Amisio rectore de Blayel testibus, supradicte diocesis ad premissa vocatis pariter et rogatis.

Tenor vero cedule appellacionis, de qua prefertur, sequitur et est talis: Cum appellacionis remedium sit a venerandis patribus antiquissimis juris conditoribus in relevamen oppressorum salubriter adductum; idcirco Ego frater Willelmus de Gravia ordinis predicatorum, conventus oppidi Buscoducensis Leodiensis diocesis supprior etc. ut et tanquam procurator legitimus pretacti conventus, animo et intencione provocandi et appellandi apostolosque petendi ac alia infrascripta faciendi: Dico et in his scriptis propono quod, quamvis pretacti conventus et ordo predicatorum racione ordinis ac eciam juris communis adeo fuerint et sint a tempore memoriam hominum excedente privilegiati; quod ipsi fratres predicatorum ordinis et conventus, tam infra locum ejusdem sui conventus quam extra eumdem, eciam in quibuscunque ecclesiis parochialibus soliti sint et fuerint confessiones Christifidelium audire, absolucionis beneficium impendere, verbum divinum predicare, terminos suos consuetos observare et circumire capellasque oratoria infra septa conventus eorumdem ob salutem animarum, Deo et ecclesie famulantium, fundare et construere, confraternitates quoque ibidem devote confluentes recipere et benigne ad omne bonum instruere, preter tamen et absque eo quod ipsis confratribus pretactorum ordinis et conventus, presbiteris et ecclesiarum parochialium rectoribus seu personis devotis, confraternitates in ecclesia pretacti conventus colentibus et ibidem Deo famulantibus, desuper unquam aliqua inhibicio, citacio sive impedimentum a quocumque facta, intimata sive in eos executa extiterit; Nichilominus tamen decem diebus nondum elapsis, quidam domini Symon vicecuratus ecclesie sancti Johannis pretacti oppidi de Buscoducis et Johannes Borchmans ex Hilvarenbeeck, presbiteri, coram prelibato suppriore ordinis predicatorum oppidi pretacti comparuerint ipsique suppriori quoddam mandatum, a reverendissimo in Christo patri et domino Johanne de Hoerne episcopo Leodiensi, ut prima facie apparebat, emanatum, in premissorum graciam editum et fulminatum intimaverint, insinuaverint et notificaverint veramque copiam illius ad valvas ecclesie parochialis Sancti Johannis dicti oppidi et aliarum ecclesiarum affixerint seu affigi fecerint et procuraverint ut affixa fuerint; confratres quoque confraternitatis venerabilis Sacramenti in dicta ecclesia pretacti eorum conventus Deo devote servientes, per fiscum ejusdem reverendissimi patris domini Leodiensis, coram venerabili viro domino officiali Leodiensi, citati quo nescitur colore et ibidem in causam tracti extiterint.

Unde ego frater Willelmus, supprior et procurator quo prius nomine antedictus, senciens antedictum conventum, ordinem nostros, confratres

quoque in dicta nostra ecclesia devotam confraternitatem, ut pretangitur, servantes et colentes per premissa multipliciter et enormiter lesos et gravatos, timendumque eosdem imposterum plus ledi et gravari posse; idcirco a prenarratis, insolitis, inusitatis mandatis, forsan ex sinistra informacione impetratis, intimacione, insinuacione et tali quali execucione, prefatorum confratrum citacione et in causam tractione, tanquam de facto presumptis et attemptatis aliisque omnibus et singulis inquietacione, perturbacione, gravaminibus, dampnis et injuriis conventui et ordini nostro ac confratribus antedictis nobisque adherentibus et adhesuris, per premissa illatis, coram te notario publico et testibus antedictis, animo et intencione hanc causam ad Romanam curiam devolvendi ad sanctissimum in Christo patrem et dominum dominum Alexandrum papam modernum ejusque sanctam sedem apostolicam provoco et in his scriptis appello apostolosque mihi dari peto instanter, instancius, instantissime, protestans de hac mea appellacione reformanda prosequenda, insinuanda illi aut illis ac tempore et loco quibus teneor et debeo ac ut est juris et moris. Super quibus peto a te notario publico instrumentum unum publicum seu plura sub astancium personarum testimonio.

Deinde anno, indictione et pontificatu, quibus supra, die tamen veneris, quarta mensis Aprilis, hora primarum seu causarum de mane, in mei notarii publici ac testium infrascriptorum ad hoc vocatorum et rogatorum presencia personaliter constitutus honorabilis vir dominus et frater Willelmus de Gravia, ordinis predicatorum conventus oppidi de Buscoducis predictus supprior, eciam in absencia prioris Romipete, ut et tanquam dictorum prioris et conventus, ut asseruit, procurator citra tamen suorum quorumcunque aliorum procuratorum revocacionem, unde protestabatur vigore clausule in prescripta sua appellacione juncte, videlicet protestans de hac mea appellacione reformanda, prosequenda et insinuanda etc. non recidendo a prioribus appellacionis suis litteris suprascriptis nuper per eum quo prius nomine interpositis, sed illas per istam et istam per illas corroborando illique inherendo animo et intencione clarius et lucidius in scriptis provocandi et appellandi apostolosque petendi, ut asseruit, quamdam aliam appellacionis apostolorumque peticionis cedulam, quam suis tenebat in manibus, per me notarium publicum infrascriptum legi et publicari petivit. Et cum ego notarius publicus hujusmodi appellacionis cedulam, cujus tenor infra scribitur de verbo ad verbum et usque in finem ejusdem alta et intelligibili voce legissem et publicassem, idem dominus et frater Willelmus quo prius nomine, dixit se appellare, provocare apostolosque petere ac cetera facere, quae et prout in pretacta et infrascripta cedula continebantur et continentur. Super quibus omnibus et singulis premissis dictus

dominus et frater Willelmus, supprior nomine quo supra, sibi a me notario publico et infrascripto unum vel plura publicum seu publica confici et fieri peciit instrumentum seu instrumenta. Acta fuerunt hec in navi ecclesie collegiate et parochialis Sancti Petri Oerschottensis pretacta sub anno, indictione, mense, die, hora et pontificatu quibus supra, presentibus ibidem honorabilibus viris dominis et magistris Daniele de Herssel canonico et Gysberto capellano predicte Oerschottensis ecclesie, Arnoldo van der Meyen et Amysio rectore de Bladel testibus, supradicte diocoesis ad premissa vocatis pariter et rogatis.

Tenor vero hujusmodi cedule ultime appellacionis, unde prefertur sequitur et est talis: *Cum* appellacionis remedium sit a venerandis patribus antiquissimis juris conditoribus in relevamen oppressorum salubriter adductum; idcirco ego frater Willelmus de Gravia ordinis predicatorum, conventus oppidi Buscoducensis Leodiensis diocesis supprior, etiam in absencia prioris Romipete, ut et tanquam dictorum prioris et conventus legitimus procurator citra quorumcunque aliorum procuratorum nostrorum revocacionem, animo et intencione provocandi et appellandi apostolosque petendi ac alia infrascripta faciendi, dico et in his scriptis propono, quod quamvis pretacti conventus et ordo predicatorum racione ordinis ac juris communis adeo sint et fuerint a tempore memoriam hominum excedente privilegati, quod ipsi fratres pretacti ordinis et conventus tam infra locum ejusdem sui conventus quam extra eumdem conventum, in quibuscunque ecclesiis parochialibus, soliti fuerint et sint confessiones Christifidelium audire, absolucionis impendere beneficium, verbum Domini predicare, terminos suos consuetos servare et circumire, elimozinas a Christifidelibus quibus verbum Dei predicant suscipere, capellasque et oratoria infra septa conventus eorumdem ob salutem animarum, Deo et ecclesie famulantium, fundare et pro ipsorum et fidelium commodo et devocione construere, confratresque varii operis in ipsorum necnon confratres de confraternitate venerabilis et sanctissimi Sacramenti in illorum capellis ibidem devote confluentes recipere soliti fuerint, et ad omne bonum instruere; Cumque eciam pretacta fraternitas venerabilis Sacramenti ob reverenciam ejusdem a reverendissimo Domino Episcopo Leodiensi per suas litteras dudum fuerit approbata, atque idem Dominus Leodiensis in singulis trium festivitatum processionibus, in deportacione venerabilis Sacramenti, omnibus qui dictis processionibus interfuerint vel Sacramentum sequerentur, quadraginta dies indulgentiarum de gracia sua speciali indulserit et concesserit, preter tamen et absque eo quod ipsis priori Romipete [1] moderno absenti ac confratribus pretactorum ordinis et conventus aliqua canonica monicio rite emissa fuerit: Cum tamen Deus omnipotens

dederit ut videtur de clamore Zodomorum; Dederitque formam judicibus ne in condempnando sint precipites, neque nobis convictis aut confessis eciam presbyteris et ecclesiarum parochialium rectoribus seu personis devotis confraternitates in ecclesia pretacti nostri conventus colentibus et ibidem Deo famulantibus desuper unquam aliqua inhibicio, citacio seu impedimentum, a quocunque facta intimata sive in eos quomodolibet extiterit; nichilominus tamen certo tempore jam elapso, quidam dominus Symon, vicecuratus ecclesie sancti Johannis pretacti oppidi de Buscoducis, et Johannes Borchmans de Hilvarenbeeck presbyteri successive coram me prelibato suppriore ordinis predicatorum oppidi pretacti comparuerint michique suppriori quoddam mandatum a reverendissimo in Christo patre et domino domino Johanne de Hoerne episcopo Leodiensi, ut prima facie apparebat, emanatum in premissorum contrarium editum et fulminatum, intimaverint, insinuaverint et notificaverint veramque eciam copiam illius ad valvas ecclesie parochialis Sancti Johannis dicti et aliarum ecclesiarum affixerint et dimiserint seu affigi fecerint et procuraverint ut affixa fuerit; confratres quoque confraternitatis venerabilis Sacramenti, in dicta nostra ecclesia erecte et approbate, in predicto nostro conventu Deo devote servientes, per fiscum ejusdem reverendissimi patris domini Leodiensis coram venerabili viro domino officiali Leodiensi ad oppidum Distense citati, quo nescitur colore, nisi divinum, ut presumitur, cultum impedientes, et ibidem in causam tracti extiterint.

Unde ego frater Willelmus supprior et procurator, quo prius nomine antedictus, senciens antedictum conventum et ordinem nostrum, confratres quoque in dicta nostra ecclesia devotam confraternitatem in honorem venerabilis Sacramenti, ut pretangitur, servantes et colentes, per premissa multipliciter et enormiter lesos timensque nos et eosdem imposterum plus ledi et gravari posse; idcirco a prenarratis, insolitis et inusitatis mandatis, nulla monicione canonica precedente, ac forsan ex sinistra informacione impetratis, intimacione, insinuacione et taliter qualiter execucione, de privilegiorum concessorum revocacione, de non audienda confessione, in casibus episcopalibus auctoritatis absolvendi privacione, de verbo Dei non predicando ac in consuetis terminis elemozynarum peticionis et largicionis interdictione, necnon prefatorum confratrum de venerabili Sacramento citacione, et de causarum tractacione, tanquam de facto presumptis et attemptatis, aliisque omnibus et singulis inquietacionibus, perturbacionibus, gravaminibus, dampnis et injuriis conventui et ordini nostris ac confratribus nobisque adherentibus et adhesuris per premissa illatis et comminatis, coram te notario publico et testibus hic astantibus animo et intencione hanc causam ad

romanam Curiam devolvendi ad sanctissimum in Christo patrem et dominum dominum Alexandrum papam modernum ejusque sanctam Sedem apostolicam aut quemcunque alium superiorem, ad quem vel ad quos de jure vel consuetudine provocari, recurri poterit aut quomodolibet appellari, provoco et in hiis scriptis appello apostolosque michi dari a vobis notario, quales de jure michi dari debeant, saltem testimoniales peto instanter, instancius, instantissime, submittens me ac venerabilem dominum nostrum priorem Romipetam ac fratres conventus nostri fratresque confraternitatis de venerabili Sacramento, eorum bona et jura michique adherentes et adhesuros ac statum negocii presentis perfectioni, tuicioni et defensioni prefati domini nostri pape, protestans de hac mea appellacione reformanda, prosequenda et insinuanda illi aut illis ac tempore et locis, quibus teneor et debeo, ac alias protestor ut est juris et moris. Super quibus peto a te notario publico instrumentum unum publicum seu plura sub astancium personarum testimonio. Ex tunc ego notarius infrascriptus suprascriptam cedulam ad me recepi et perlegi ac apostolos testimoniales a me petitos sibi nomine quo supra appellanti dedi.

Tenor vero copie litterarum reverendissimi patris et domini Leodiensis in prefatum dominum et fratrem Willelmum suppriorem taliter qualiter, ut asseruit, executarum et in valvis prefatarum ecclesiarum affixarum et demissarum sequitur et est talis: *Johannes* de Hoerne Dei et apostolicae Sedis gracia episcopus Leodiensis universis et singulis presbyteris, clericis, notariis et tabellionibus publicis nobis subditis Salutem in Domino. Sicuti Monasteriorum piorumque locorum et in eis sub regulari observancia Domino famulancium, vota benigno favore prosequimur, sic temerarios conatus insolencium et abusus, quos aliquando aliqui sub pietatis imagine introducunt detestamur. Sane, prout accepimus, dilecti nobis in Christo prior et conventus monasterii predicatorum oppidi Buscoducensis de indultis apostolicis graciis quoque et favoribus a nobis et nostris antecessoribus concessis nimium confisi, parochianos ecclesie collegiate Sancti Johannis evangeliste, que matrix et parochialis existit, et oppidanos antedicti oppidi a supradicta matrice ecclesia illiusque frequencia retrahere et ad eorum conventum allicere cupientes, in supradicto conventu, preter religiosos conventuales, quamdam confraternitatem secularem instituere et ad illam diversas personas seculares et prophane vite, eciam in magna et copiosa multitudine, assumere, congregaciones facere et statuta componere, festa singularia et processiones solemnes instituere, illasque extra septa ordinis monasterii infra parochiam predictam, tempore quo divina celebrantur in ecclesia matrice, cum cruce elevata et venerabili Sacramento facere, nonnullaque

alia sub simulata quadam sanctitatis specie dicere et committere presumpserint et presumunt incessanter, per que supradicte collegiate et matricis ecclesie honor detrahitur, nostra quoque et illius jura multipliciter minuuntur; Nos igitur ex racionis debito, quod supradicte matricis ecclesie debitus honor non servatur, tolerare non valentes, attendentes quoque, quod privilegia sua meretur amittere qui quod non convenit curat assumere, ne supradictus prior et conventus, sub confidencia beneficiorum nostrorum, alios confidencius in suo jure molestent et matrices ecclesias earumque rectores contempnant pariter et eludant, omnia et singula privilegia, gracias seu beneficia, prefatis priori et conventui in genere aut singularibus personis ejusdem in specie a nobis aut nostris antecessoribus episcopis Leodiensibus concessas et concessa, cassamus, revocamus, irritamus et adnullamus, cassa quoque revocata, irrita et adnullata esse volumus et mandamus; sic quod illorum pretextu non poterunt in antea extra locum sui conventus infra nostram diocesim seu parochiales ecclesias ejusdem, confessiones audire et absolucionis beneficium precipue in casibus episcopalibus impendere, Verbum divinum predicare, terminos suos circumire aut in premissis vel aliis sacramentalibus, quibuscunque quidquam facere seu attemptare, nisi quatenus eisdem de jure communi licitum est et concessum. Quocirca vobis omnibus et singulis supradictis et cuilibet vestrum in solidum, in virtute sancte obediencie et sub excommunicacionis pena, districte precipiendo mandamus, quatenus ad voluntatem latoris penitenciam, predicta omnia et singula in faciebus parochialium ecclesiarum vestrarum infra missarum solemnia ac eciam alio tempore, prout expedire videbitur, significetis, insinuetis per presentium litterarum nostrarum aut vere copie earumdem exhibicionem et ostensionem et affixionem; monendo eosdem presbyteros, curatos seu vicecuratos et alios quoscunque, quatenus opus fuerit, ne supradictos predicatores in et ad earum ecclesias seu intra limites suarum parochiarum ad premissa vel eorum aliqua facienda recipiant vel admittant. Quod si secus facere aut premissis non obstantibus ipsos in eorum ecclesiis recipere vel admittere attemptaverint, nos contra ipsos et eorum quemlibet ad graviora procedemus. Harum nostrarum testimonio litterarum sigilli nostri ad causas appensione corroboratarum et datarum, in civitate nostra Leodiensi anno a nativitate Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo quarto, mensis februarii die ultima. Sic signatum et subscriptum datum per copiam, diligenti facta collacione ad litteras originales, per me Petrum Joannem Rutgers de Os, notarium publicum.

Et quia ego Wilhelmus de Petersschem, clericus Leodiensis diocesis, publicus sacra imperiali auctoritate notarius juratus, pretactis appel-

lacione, provocacione, apostolorum peticione, protestatione successive, ut prescribitur, interpositis et factis aliisque omnibus et singulis, dum sic ut prescribitur successive fierent et agerentur, una cum prenominatis testibus interfui eaque sic fieri scivi, vide et audivi; idcirco hoc presens publicum instrumentum manu alterius fidelis scriptum et ingrossatum, me aliunde occupato, exinde confeci et in hanc publicam formam redegi, signoque et nomine meo, solitis et consuetis signavi in fidem et testimonium veritatis omnium et singulorum premissorum rogatus et requisitus.

sign.: Wilhelmus de Petersschem.

Oorspronkelijk stuk op perkament, zonder zegel. P. A. O. P.

---

[1]) Romipeta = iemand die naar Rome gaat of aldaar is, aldus volgens den Zeereerw. Heer W. Hoevenaars, Can. Reg., wiens voorlichting bij de ontcijfering dezer stukken wij dankbaar erkennen.

BIJLAGE VIII.

1503, 20 *Augustus, 's-Hertogenbosch.*

Aleydis, dochter van Henricus Loenmans en weduwe van Jacobus Goyarts, wonende te 's-Hertogenbosch, kiest bij testament het Predikheerenklooster tot begraafplaats uit en vermaakt o. a. een legaat aan de broederschapskapel van het H. Sacrament, in genoemd klooster gelegen.

In nomine Domini Amen. Per hoc presens publicum instrumentum cunctis pateat evidenter et sit notum, quod anno a Nativitate ejusdem Domini millesimo quingentesimo tertio, indictione sexta, mensis Augusti die vicesima, pontificatus sanctissimi in Christo patris et domini nostri domini Alexandri, divina Providentia pape sexti anno undecimo, in mei notarii publici testiumque infrascriptorum ad hoc vocatorum specialiter et rogatorum presentia personaliter constituta, honesta et discreta matrona Aleydis, filia quondam Henrici Loenmans relictaque legitima quondam Jacobi Goyarts, incola et inhabitatrix oppidi de Buscoducis, Leodiensis dyocesis, licet corpore debilis et in lecto sue egritudinis decumbens, ratione tamen et discretione vigens ac sensuum suorum bene per omnia compos existens, prout cuilibet ipsam videnti et audienti clare apparere poterit. Attendens et in mente revolvens hujus vite humane inconstantiam et fragilitatem mortemque esse certam, hora autem ejusdem nil incertius existere, diesque nostros Job testante, velud umbram deperire; idcirco nolens ab hac luce intestata decedere, Deo altissimo favente, volens et summopere desiderans anime sue saluti providere ac intestatorum casus evitare, de bonis suis sibi ab omnium bonorum Largitore super hanc terram collatis et concessis suum in presentia et de expressis consensu et voluntate Henrice et Elisabeth, sororum filiarum dicte testatricis, fecit, condidit et ordinavit testamentum ac suam ultimam et extremam declaravit voluntatem secundum modum et formam infrascriptos. In primis dicta testatrix animam suam, dum enim corporis sui ab ergastulo dissoluta fuerit in manus altissimi sui Creatoris et gloriosissime virginis Marie sue genitricis humiliter et devote commendavit corporisque sui seu cadaveris elegit sepulturam ecclesiasticam in conventu fratrum predicatorum in Buscoducis, volensque et mandans debita sua legitima unacum exequiarum suarum expensis, necnon injuste si que fuerint per eam acquisita, de primis et promptioribus suis bonis persolvi, restitui

et emendari. Et in speciali pro suis vagis et forsan injuste acquisitis bonis, de quibus minime constare poterit, legavit fabrice ecclesie sancti Lamberti Leodiensis quinque stuferos semel post mortem suam dandos. Item fabrice ecclesie sancti Joannis evangeliste in Buscoducis etiam quinque stuferos semel ut supra dandos. Insuper dicta testatrix dixit se habere solvendum certum redditum hereditarium supra oppidum de Huesden redimibilem perpetuis temporibus cum et mediantibus centum et quinquaginta aureis florenis, gouden Andriesgulden communiter vocatis, computando duodecim denarios, dictos dubbel vuyrysers, pro quolibet hujusmodi florenorum, juxta continentiam suarum litterarum inde mentionem facientium. De qua quidem summa centum quinquaginta aureorum florenorum dicta testatrix hujusmodi triginta florenos, gouden Andriesgulden vocatos, legavit et jure testamenti reliquit et in puram eleemosinam dedit capelle venerabilis Sacramenti, situate in dicto conventu fratrum predicatorum, ab eadem capella statim post mortem dictarum testatricis et Henrice sue filie et non prius habendos ac ad libitum et voluntatem magistrorum seu provisorum fabrice dicte capelle applicandos et convertendos. Insuper dicta testatrix voluit et mandavit per presens hoc suum testamentum vult et mandat, quod dicti rectores ac provisores dicte fabrice capelle venerabilis Sacramenti pro parte sua singulis annis et hereditarie quousque dictus redditus ab incolis de Huesden redimeretur tantummodo levabunt et percipient, nec plus levare et percipere tenebuntur in annuali solutione, quam de decem et octo florenis unum florenum, reducendo videlicet dictam summam centum et quinquaginta florenorum ad hereditarium redditum octo aureorum florenorum, dictorum gouden Andriesgulden, et tertiam partem unius hujusmodi aurei floreni, non obstante licet littera facit mentionem de decem hujusmodi florenis. Item insuper voluit dicta testatrix, quod rectores dicte capelle venerabilis Sacramenti dictos denarios aut redditum eis, ut premittitur, legatos nunquam vendere, alienare, transportare aut aggravare poterunt nec valebunt. Et si contigerit eumdem redimi quod ex tunc denarii exinde provenientes per predictas Henricam et Elisabeth, suas filias, si protunc in humanis vixerint, alioquin per suos executores infranominatos, converti et applicari debent in redditus hereditarios ad opus dictorum rectorum capelle pro una parte, scilicet pro sua parte. Postremo elegit suos executores venerabilem patrem presbyterorum et clericorum domus sancti Gregorii in Buscoducis et magistros fabrice dicte ecclesie sancti Joannis evangeliste pro tempore existentes, absentes tamquam presentes. Que premissa omnia et singula dicta testatrix dixit suum fore et esse testamentum finalemque voluntatem, quod seu quam valere voluit jure

testamenti seu codicillorum aut alio jure quocunque quo quevis ultima decedentis voluntas melius et firmius valere poterit, non obstante si in eo vel in ea aliqua juris vel facti solempnitas de jure aut consuetudine adhibenda, requisita pretermissa fuerit vel alias neglecta. De et super quibus premissis omnibus et singulis dicta testatrix sibi a me notario publico subscripto unum vel plura publicum seu publica fieri atque confici petiit instrumentum et instrumenta in forma meliori. Acta fuerunt hec in domo habitationis dicte testatricis in Buscoducis sita; sub anno, indictione, mense, die et pontificatu, quibus supra, presentibus ibidem honestis viris Johanne Alberti et Egmondo Alberti testibus ad premissa testificanda vocatis specialiter et rogatis.

Et ego Fredericus Schaeck, presbyter Trajectensis diocesis publicus sacra imperiali auctoritate notarius juratus, quia premissis omnibus et singulis, dum sicut premittitur, fierent et agerentur, unacum prenominatis testibus presens ut notarius interfui eaque omnia et singula sic fieri vidi, scivi et audivi; idcirco hoc presens publicum instrumentum manu alterius, me aliis occupato negotiis, fideliter scriptum, exinde confeci et in hanc publicam formam redegi ac manu mea propria subscripsi signoque et nomine meis solitis et consuetis signavi in fidem et testimonium omnium et singulorum premissorum rogatus et requisitus.

Sign.: Schaeck.
Goeswini.
Fredericus.

Oorspronkelijk stuk op perkament, zonder zegel. P. A. O. P.

BIJLAGE IX.

1501, 12 *April.*

Vrouwe Herbrech, dochter van den heere Theodoricus, heer van Bronckhorst en Batenburg, weduwe van heere Joannes Dichier, heer van Mierlo, kiest hare grafstede in het Predikheerenklooster te 's-Hertogenbosch onder bijvoeging van verschillende testamentaire beschikkingen.

In den iersten soe beveel ick myn zyele in de handen Goids Almechtich van Hemelryck, Marien synre lieve gebenedider Moder ende Maget ende den gehelen Hemelschen Heer, als 't huer gebuert van mynen lichaem te sceyden, ende begere myn sepulture binnen der convent van de Predikaren in der stat van 's-Hertogenbossche gelegen. Item ic besette ende maecke voor 't geen, dat ic met onrecht vercregen mach hebben, der Fabryken van Sunte Lambrechts tot Ludich een Rynsgulden na mynre doot eens te geven. Item ick make ende late elcken van den vier biddenden orderen een Rynsgulden als boeven te geven. Item den cappellaen van Myerle een Rynsgulden eens als boeven te geven. Item den coster van Myerle eenen halven Rynsgulden eens te geven. Item ick make mynen erffgenamen ende elcken van hen, soe verre sy 't begeren offt yemant van hen begeert, eenen Rynsgulden eens te geven als boeven. Item myn tafel die op ten Huyse is, beset ick te staen op sunte Rombouts Autaer in den nyeuwen choer binnen der kercken van Myerle. Item der kercken van Megen alsoe veel uyt te reicken als deselve by testamente zelliger gedachten myns Heren mans gemaect ende geberten is. Item voerts soo laet, maeck ende beset ick te staen alle recht, toeseggen ende macht, die ick hebbe tot mynen Heer van Yselsteyn, allet 't geen, dat hy my schuldich is in alsulcke manieren by my verbonden ende verobligeert staet, nae innehout ende uytwysen sekerer brieven, daer af zynde oock 't gene geheelyck, dat my noch aen versterven mach van patrimonio, meegaders allet 't geen daerinne ic mocht hebben te disponeeren ende te laten van den gueden, die myn heer vader zaliger gedachten met my in Heylix voerwarden gegeven heeft, den convent van den Predikaren binnen de stadt van den Bosse, ende dies sal Broeder Andries Woutersz van Es, binnen denselven convent woenachtigh, verobligeert ende schuldich syn te doene 't geene, dat tussen hem ende my vercalt is, te weten: te doen maken een capelle van Misgewaedt, autaercleet, geerdinen aen den hoogen autaer, oock een serck op men graft te doen

leggen, ewiche vigilie, Missen te doen geschyen, ende die President op ten stoek in der sermoen alle Sondaegen sal mynre gehoechnisse houwen, bidden ende doen bidden getrouwelick voer myne zyele. Item ick wille ende maeck dat men van de voirsc. gueden, den Predikaren gemaeckt, alsoe veel neme, te weten van den penningen daer affcoemende, 't sy inne coep off gelden alyne, mynen broeder Jacoppen huer kemerlinck en Heylwichen huer camerier elcken tot hueren lyven vyftien Rynsgulden jaerlyx. Item ick wille ende begere dat men alle myn wettige scout, waer men die bevinden sall van mynen alregereetsten gueden voldoe ende betaele ende men vercope allet 't geen, dat men toebehoert op ten Huyse synde ende die penningen applicere soet voersc. is myn scult te betalen ende myn uytvaert doende. Item indien daer yet overschyet den ..... ende 't surplus van dien men bekeren sall ende geven der kercken van Myerle tot eenre capelle van Misgewate, als een kasel ende twee rocken, off wat hulpe daer toe en 't eenre spynde den armen eens te doen en alle dit nae discretien en ordineren mynre executoeren, hieronder genoempt. Item indien ende het van geenen node en werde eenige tapisserie oft clederen te vercoepen met wapenen myns mans zaliger gedachten, will ende begeer ick, dat men die laet volgen ende uytreicken den convent van den Predikaren voersc. Item in gevalle ende myn wittige scult haer voirder ende breder strecten, dan myn goet uytbrengen mach, sullen dat vervullen die Predikaren metten penningen van mynen Heer van Ysselsteyn coemende, ende met desen gespecificeerden lasten sullen sij lossen ende vry syn van alle andere Impeticiën ende moyenisse. Item besette ende macke der kercken van Myerle twelff Peters, die men beleggen sall op guede onderpanden, daer voer sal men doen jaerlicx myn jaergetyde met vigilie ende Missen, welcke rente men sall deelen in dryen gelycke deelen; te weten den pastoer, oft syn vicaris, een derdeel, d'ander derdeel den kerckmeesters tot behoeff der kercke voer 't gelucht, ende derde dordel den priesteren, die Missen doen; gereserveert daerinne den coster syn quoet; ende in gevalle die Missen nyet gedaen worden, men het dorde gedeel in eenre spynde den armen beke, gereserveert nochtans den coster syn portie. Item ick wille ende begere, dat men Willem van Enckevoirt, Willem Tyssen, die erffgenamen Willems Oems, erffgenamen Jacops van Grolle ende alle andere, die borche moegen syn, vuer dyeselve borgen aen Heeren Jacoppen Maes, canonick der kercken Sint-Jans binnen der stadt van den Bossche, doen hy leefde, vuer een somme van vier hondert Rynsguldens, daer men jaerlycx twee en dartich Rynsgulden pachte voir geldende is ten losse staen, waervan Lambertus Millinck die helft, metgaders de halve pacht sculdich is, losse quyte

ende vrye alsoe dat ter causen van huer borchtochte hen egeen commer en coeme; ende dit myn testament ende mynen utersten wille [1]).

Afschrift uit *Chronicon conventus Buscoducensis* van P. J. Brouwer. O. P.

---

[1]) Krachtens dit testament verkreeg het klooster recht op 984 Rijnsgulden, welke de Heer van IJsselstein uit een cijns van de heerlijkheid Craenendonck aan gemelde erflaatster schuldig was. Bij den dood der erflaatster rees er geschil tusschen het klooster en heer Frederik, graaf van Buren, heer van Leerdam en Cranendonck, erfgenaam der Heeren van IJsselstein. Eerst den 4den Januari 1509 werd de zaak bijgelegd in dier voege, dat de Graaf aan het klooster 300 Rijnsgulden zou uitkeeren in hout, balken, enz. en 200 Rijnsgulden in specie.

BIJLAGE X.

1561, 28 *Juli.*

P. Godefridus van Mierlo, provinciaal der Predikheeren, getuigt dat de hoogwaardige heeren Robertus van Bergen, prins-bisschop van Luik, Gregorius Silvius, suffragaan van Luik, en Nicolaas van Egmond, suffragaan van Utrecht, ieder 40 dagen aflaat hebben verleend aan de geloovigen, die rouwmoedig voor het beeld van *O. L. Vrouw van den Vrede* hebben gebeden om den vrede der Christenheid.

Anno domini Millesimo quingentesimo sexagesimo, procurante R^do^ patre fr. Anthonio de Leendt sacrae theologiae lectore, Priore huius conventus fratrum Praedicatorum in Buscoducis, erecta est statua deiparae virgini gloriosae in horto dicti conventus *Ad Sanctam Mariam de pace* nuncupata. Et ex sollicitatione praedicti P. Prioris Reverendissimus et illustrissimus Princeps D. Robertus a Bergis Epūs Leodiensis concessit contritis cum proposito confitendi tempore et loco (orantibus tamen ante praedictam imaginem pro tranquillitate et pace totius Christianismi et bono statu Ecclesiae) quadraginta dies Indulgentiarum. Item R^dus^ Dominus Gregorius Silvius sacrae theologiae professor ordinis Praedicatorum, Epūs Tagastensis ac dicti Reverendissimi Leodiensis Suffraganeus pro eadem causa concessit totidem. Datum Leodii, Anno domini 1561 in die sanctorum Innocentium, sub sigillo et signatura Reverendi D. Tagastensis praedicti, quod ego frater Anthonius praedictus sigillo officii mei prioratus confirmo ac certifico, Item dominus Nicolaus de Eckmunda Epūs Hebronensis, Suffraganeus Reverendissimi domini Trajectensis sub eadem ratione concessit quadraginta dies Indulgentiarum. Attestatus est Eximius Magister noster Provincialis frater Godefridus de Myerle, Anno domini Millesimo quingentesimo sexagesimo primo, XXVIIJ mensis Julii.

In dorso: Sancta Maria de pace. Pacem relinquo vobis. Anno 1561, 28 Julii.

Oorspronkelijke brief op perkament, met uithangend geschonden prioraatszegel in rood was. P. A. O. P.

BIJLAGE XI.

1618, 30 *Januari, 's-Hertogenbosch.*

Nicolaas Zoesius, bisschop van 's-Hertogenbosch, bevestigt door eene oorkonde den loffelijken arbeid der Predikheeren.

Nicolaus Dei et Apostolicae Sedis gratia Episcopus Buscoducensis, universis et singulis praesentes nostras litteras visuris, lecturis, pariter legi audituris, salutem in Domino. Notum facimus et attestamur per praesentes ex certa et propria nostra scientia, quod hisce induciis durantibus sub parochia de Druenen, nostrae diocesis, per religiosos conventus Praedicatorum hujus Buscoducensis civitatis Sacrosanctum Missae officium diebus Dominicis et festis est celebratum, Verbum Dei praedicatum et Sacramenta ecclesiastica administrata ejusdem conventus, et non sine gravi labore, difficultate et molestia, illius Religiosorum, atque maximo bono et utilitate Christifidelium in oppido de Huesden et aliis vicinis locis ab haereticis occupatis habitantium; unde et ii in Catholica et Orthodoxa fide confirmantur et alii ad eamdem acceptandam excitantur ac pretacta capella de Cuyck ita frequentatur a multis ut eas capere nequeat et contra conciones haereticorum ministrorum per hoc multum deseruntur, adeo ut concioni Ministri in parochia de Vlymen satis populosa et dictae capellae proxima, plerumque decem, duodecim aut circiter tantum auditores intersint. Ab eo itaque Induciarum tempore hac in parte copiosus fructus per praefatos religiosos in Sancta Dei Ecclesia quotannis factus est et adhuc in praesenti fit. In quorum praemissorum fidem et robur sigillum nostrum praesentibus nostris litteris propria manu signatis et per dilectum nostrum secretarium subscriptis duximus subimprimendum. Datum Buscoducis 1618, mensis Januarii die trigesima.

† Nicolaus Episcopus Buscoducensis.

Jo.: Bardoul *st.*

Gekopiëerd uit het *Chronicon Conventus Buscoducensis*, waarin verklaard wordt, dat de oorspronkelijke, verzegelde akte in het kloosterarchief aanwezig is.

BIJLAGE XII.

1630.

Staat van het jaarlijksch inkomen van de Predikheeren te 's-Hertogenbosch.

De renten ende thijnsen gaende vuijt de onderpanden binnen de stadt geleghen bedraeghen jaerlijcx volghens den overgegevenen staet de somme van . . . . . 208—10—

De verhuerde huijsen hebben int jaer 1628 gedaen in hueringhe volghens den beschreven staet ende die reparatie is geweest van het convent de somme van . . . . . 529—10—

Soo t'ghene in de stadt is bedraeght 738

Incomste buijten de Stadt.

De landereijen buijten de stadt geleghen ende 't convent competeerende bedraghen de hueringhe int jaer 1628 de somme van . . 218—

Twee hoeven hebben gedaen in huere tjaers boven rogh als anders de somme van . . . . . 60—

De renten ende thijnsen gaende vuijt de onderpanden buijten de stadt geleghen bedraghen jaerlijcx de somme van . . . . . 642—7—14

Het incoomen van rogh vuijt de onderpanden buijten de stadt gaende bedraeght jaerlijcx 34 mud 4 sester een loopen geestimeert teghen 5 gld. 't mud de reductie subject zijnde, de somme van . . . . 172—10—

Het incoomen van rogh vuijt de onderpanden buiten de stadt gaende alsmede de pachten vande twee hoeven bedraghen jaerlijcx omtrent 46 mudden roghen in specie geestimeert teghens 12 gld. 't mud compt te beloopen . . . . . 552 gld.—

Summa . . . . 1644—17—14

Op huijden den 2 Septembris 1630, volghens de bovengestelde apostille geliquideert zijnde, is bevonden dattet landt jaerlijcx treckt ongeverlicken 650 gld. Ende de Predickheeren buijten de stadt geleghen 1645 gld. Sulcx dat naer proportie van slands incoomen bij 't landt gedraghen moet worden 146 gld. voor het loopende jaer 1630 toecoomende Bamis te verschijnen. Ende vermits in lest vierendeel jaers gestorven is Joffrouw van Rossum ende met haer 300 gld. sal voor de volghende jaeren bij het landt betaelt worden de somme van 60 gld.

totter tijdt datter noch iemant sal coomen te sterven, waer naer de repartitie sal verandert worden.

't Gene 't landt is treckende vande Predickheerengoederen bedraeght jaerlijcx de somme van 738 gld. waervan affgetoghen de reparatie vande huijsen 88 gld., rest van 't gene bij 't landt wordt genooten 650—

Het incoomen vande Predicheeren buijten de stadt geleghen bedraeght als bij de specificatie hier boven . . . . . 1645—

Compt het incoomen zoo binnen als buijten de stadt . . . 2295—

Lasten van lijffrenten bedraghen jaerlijcx de som van . . . 514—

Compt pro rato 't landt inde 514 gld. de somme van . . . 146—

Comt de Predicheeren naer proportie van haer goederen of incoomen in lasten de somme van . . . . . 368—

Zijn geweest de lasten van lijffrenten vant loopende jaer 1630 de somme van . . . . . 514—

Door de afflijvigheijt van Joffrouw van Rossum int lest vierendeel jaers 1630 ende met haer 300 gld. jaerlijcx zoo blijven de lasten 214—

Compt pro rato 't landt daer in te draghen naer proportie . . . 60—

De Predicheeren compt naer haer incoomen daer in naer proportie te draghen 154--

Summa 214-

Noch zijn deselve buijten geleghen goederen beswaert jaerlijcx met 12 vat rogghen, 't mud teghen 12 gld. beloopen . . . . . 9—

Met seventien gld. 14 st. 3 oort van renten ende thijnsen 17—14—3

Met jaerlijckse reparatie tot 50 gld. ten minsten . . . . . 50—

Ende met twee hondert gld. poldergelt ist nyet tjaers ten minsten alle twee jaer . . . . . 200—

Alle welcken lasten vande voors. 1645 affgetoghen en blijven maer ter goeder reeckeninghe . . . . . 1216—50

In dorso: Staet van het jaerlijcx incoomen van de preeckheeren tot 's-Hertoghenbosch, an.: 1630.

Copij Aut. P. A. O. P.

BIJLAGE XIII.

1634, 27 *Augustus, Antwerpen.*

De Provinciaal der Predikheeren laat door eene commissie een onder zoek instellen omtrent de oprichting van een prioraat te Stratum.

R. admodum P.

Eximius pater Magister provincialis qui litteras a Reverendissimo Generali accepit pro erigendo prioratu inter vestros fratres ex urbe Silvaeducensi expulsos, nobis commisit, ut super ea re nostrum ferremus judicium. Quia vero ante omnia cupimus rationes scire in utramlibet partem, placebit scripto nobis, si quas habetis, significare clare et candide et pro religionis zelo ad nos transmittere mentem vestram super hoc negotio idque fiat incunctanter, ut rationes vestras habeamus decem ut minimum diebus, ab hujus scripti notitia vobis facta: quia haec res in alteram partem decidenda nobis est cito. Valete et Deum pro nobis orate. Autverpiae 1634, 27ª Augusti:

fr. Marius Ambros. Capello. S. Th. Mag. ac Prior Ant.
fr. Joes Boucquetius. S. Th. Mgr.
fr. Hyacinthus Choquetius. S. Th. Mgr.
fr. Jac. Brouwer. S. Th. Mgr. et Commissarius.

Oorspronkelijke brief. P. A. O. P.

BIJLAGE XIV.

1634, *September*, *Stratum*

Brief, waarin de Bossche Predikheeren de beweegredenen aangeven voor de stichting van een prioraat te Stratum.

Adm. Reverendi Patres.

Litteras vestras nobis exhibitas summa voluptate perlegimus quod ex iis intelligamus iteratum Reverendissimi Generalis de erigendo vel potius resumendo Conventu Sylvaeducensi statutum. Amplectamur sane plusquam paternam ejus in nos sollicitudinem et desolatis istis temporibus nihil majori esse potuit consolationi, praesertim quod noverimus plurimorum (imo paucis exceptis) omnium dispersorum fratrum unum idemque illud fuisse desiderium, qui nihil magis quam suum exilium deplorarunt et nihil avidius quam proprias sedes postularunt. Nos quoque infrascripti ejusdem semper opinionis fuimus videlicet quod longo ante hoc tempore multumque desideravimus et plusquam rationi consentaneum esse duximus et infrapositis rationibus confirmamus.

Imprimis quod alii conventus sicuti conventus Canonicorum Regularium, Cruciferorum etc. qui sunt in Majoria semper perstiterunt et continuaverunt in titulo Prioratus.

Quod Reverendus Pater Guilielmus Somers qui capta civitate prior existebat idem etiam persistere potuisset si Boxtellae vel alibi dispersos fratres collegisset, et ita expirato ejus triennio alius successisset cum non putamus conventum a loco sed potius a suppositis talis loci dependere.

Quod Religiosi qui sunt in Majoria qui hactenus ita fervide laborarunt pro continuando exercitio Religionis, confirmandis in eo pastoribus, denique una cum missionariis pro exstirpatione heresum, propaganda fide catholica etc. non debeant esse deterioris conditionis quam erant antequam haec munera obirent: Unde si priventur et conventu et priore non solum non condignum suis laboribus praemium accepturi sunt sed etiam gravissima poena, quae per Constitutiones infligi potest, afficerentur quae est privatio vocis activae et passivae.

Quod videamus defectu prioris multa bona communitatis ad particulares Religiosos devoluta, ut sunt ornamenta ecclesiae, supellectilia domus, redditus ex sacris et anniversariis provenientes etc.

Quod prior majori authoritate possit tum temporalia tum etiam spiritualia negotia dirigere et communitati proponere etiam in illis

super quo Status Hollandiae aliquid praetendere possent, cum non sit ipsis notum nisi nomen et titulus prioris quem titulum etiam vicarius ante hoc usurpavit ad obtinendam licentiam a Principe Auriaco divertendi ad civitatem Sylvaeducensem.

Quod hoc modo missionariis et aliis post discessum ex hac vita de suffragiis provisum erit cum tunc ad determinatum aliquem conventum pertinebunt.

Quod omnia de facto in vicariatu nostro in Strathum observentur quae in aliquo conventu et nullo vicariatu, nimirum quoad recitationem horarum in Ecclesia, missas solemnes, praedicationes etc., imo observetur etiam communitas et omnia necessaria ad amussim religiosis impendantur.

Quod cum onera chori voluntarie a religiosis suscepta sint spe erigendi conventus pro quo indefesse laborarunt, si effectus jam non sequatur, exercitia diu continuari non poterunt cum non habeant sublevantes, cum tamen sine magno obloquio et scandalo denuo intermitti non possint.

Quod ita religiosi dispersi qui ratione alicujus accidentis inhabiles redduntur ad deserviendum aliis conventibus, semper habebunt recursum ad proprium, et ita aliis prioribus et conventibus non sint futuri oneri.

Eundem recursum habebunt missionarii dum contigerit eos ab haereticis expelli.

Quod graduati qui ob labores in provincia susceptos loco honoratiori donati sunt in nullo alio conventu (ut patet) accepti sint cum tamen proprio conventui (si quis sit) consilio esse possint authoritati et honori.

Quod per priorem apostatae et qui obedientiae jugum excusserunt facilius congregabuntur et ad cariorem matrem redibunt cum nunc non habeant ad quem recurrant.

Quod cum multae difficultates tum in spiritualibus tum etiam in temporalibus oriantur quotidie, prior in conventu consilio supprioris et patrum, in capitulo autem (cujus est membrum) authoritate gravissimorum patrum provinciae dirigi poterit et oretenus in capitulo suas difficultates proponere.

Visis hisce rationibus aliisque expensis judico pro beneficio Ecclesiae et honore ordinis expedire ut sub uno capite Priore communitas Buscoducensis tam numerosa regatur.

Ita judico

fr. Michael Eps Buscoducensis.

Omnibus hisce rationibus a me mature visis ac consideratis libenter

subscribo ac subsigno, judicoque Priorem eligendum necessario.

Ego fr. Gulielmus Donckanus.

Rationes hasce positas et ego approbo

fr. Petrus Berzius praed. generalis.

Approbo et ego infrascriptus qui a viginti quatuor circiter annis colui conventum nostrum Bruxellensem, addoque omnino necessarium esse Priorem eligi ac designari pro Communitate praedicta; ut oves videlicet hinc inde dispersae per varia loca non plane insolescant quin potius ad ovile reducantur paullatim facilius et efficacius, novaeque oves veteranis deficientibus supponantur ac nascantur pro Patribus filii. In horum caeterorumque supra positorum robur subscripsi.

F. Nicolaus Georgius, praedicti conventus filius.

F. Joannes Boudanus Praedicator generalis ex missione nostra in Woerden.

F. Michael Coninx ex missione nostra Harlemensi.

F. Petrus de Breda.

Oorspronkelijke brief. P. A. O. P.

BIJLAGE XV.

1634, 24 *September*, *Atrecht.*

Decreet van P. Carolus Pluchart, provinciaal der Predikheeren, waarbij het vicariaat van Stratum tot klooster verheven wordt.

Quia hac tristi temporum calamitate, Sylvaeducensi urbe in hostium potestatem redactâ, nostri inde commigrare et in varia loca sese recipere debuerunt, quorum nonnulli cum provincialis praedecessoris nostri licentia et benedictione domicilium Boxtellae acceperunt, ubi sub uno vicario degentes unanimiter Deo servierunt sed necessitate compellente in Stratum juxta Eyndhoviam postmodum transtulerunt, ubi nunc agunt cum maximo Sylvaeducensis agri, et (ut vocant) Majoriae fructu atque omnia Ordinis nostri munia quantum cum Domino possunt, indefesse et strenue obeunt, Nos qui afflictos patres et fratres solari cupimus, et ne tanta et religiosa communitas dilabatur et penitus intereat, occurrere, habito desuper R^mi^ Patris P. Nicolai Rudolphii Ordinis nostri generalis magistri consensu et mandato, necnon perillustris ac R^mi^ Episcopi Sylvaeducensis audito consilio et suffragio, atque requisita sententia R. R. P. P. magistrorum, R. P. magistri P. Marii Ambrosii Capello, prioris nostri conventus Antverpiensis, R. P. magistri Joannis Boucquetii exprovincialis, R. P. magistri P. Hyacinthi Choquetii, et R. P. magistri P. Jacobi de Brouwer Apostolici super missionarios commissarii; tenore praesentium et nostri authoritate officii, et insuper quatenus opus est, authoritate nobis specialiter facta a praefato R^mo^ totius nostri Ordinis generali, restituimus seu de novo instituimus et erigimus dictam patrum et fratrum communitatem in conventum, cujus caput sit prior, cum omnibus privilegiis et gratiis quibus alii conventus et priores in hac nostra provincia et ordine frui et gaudere consueverunt. Damusque patribus Sylvaeducensibus ad eam communitatem quomodocunque spectantibus, qui secundum nostrarum constitutionum praescripta ad id idonei fuerint, licentiam et facultatem canonice eligendi priorem secundum formam, modum et jura nostri Ordinis. In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti. Amen, non obstantibus in contrarium quibuscumque. Ceterum R. P. Priori qui

rite electus fuerit et confirmatus, districte praecipimus, ut omne studium et diligentiam adhibeat, conquirendi quempiam alium locum in aliqua civitate tuta, ubi extra haereticorum imperium Deo liberius servire valeant, et Ordinis nostri statuta servare ac imprimis regularem communitatem sub qua eos vivere omnino volumus. Datum in conventu nostro praedicatorio prope Attrebatum 24 Septembris, 1634 sub sigillo nostri officii.

f. Carolus Pluchart.
mgr. et provincialis.

In dorso: an: 1634 licentia datur patribus nostris degentibus in *Stratum* eligendi priorem.

Oorspronkelijke brief op papier, met in was gedrukt zegel. P. A. O. P.

BIJLAGE XVI.

1637, 23 *Juni. Rome.*

P. Nicolaus Rudolphius belooft de belangen van het Bossche klooster te zullen bevorderen.

R. P. Prior. Mihi quidem Buscoducensis Conventus memoria et reparatio (quantum fieri poterit) maxime cordi est: nec desinam totis viribus eniti, ut votis V. P. satisfiat. Translationes affiliationum ab eodem Conventu non concedam: et si quid ultra potero, quo illa communitas integra in disciplina, et bono statu perseveret, libens efficiam. Vale, et ora pro me.

Romae, 23 Junii 1637.

R. V.

Cons. in Dno, fr. Nicolaus Rudolphius
Mag. Ord^{nis}.

In dorso: R. P. Priori v. Conventus Buscod. Ord^{nis} Praedicatorum.

Oorspronkelijke brief op papier; het zegel verloren. P. A. O. P.

BIJLAGE XVII.

Termijnen van het Predikheerenklooster te 's-Hertogenbosch.

Ex libello conscripto anno 1564.

Terminus Campaniae.

Arendonck. Patrona: B. Virgo.
Fer. 3ª rogat.
Station.: Dom. post Martin.
Purificat. B. Virg.

Beeck. Patronus: S. Petrus.
Dom. 2ª quadrag.
Station.: Fer: 2ª rogat.
Dom. 2ª advent.

Beers Orient. Patr.: S. Andreas.
Purificat. B. Virg.
Station.: Dom. rogat.
ad placitum.

Beers Occident. Patron. S. Willebrord.
Purificat. B. Virg.
Station.: Dom. rogat.
ad placitum.

Blaeyel. Patronus: S. Petrus.

Boxtel. Patronus: S Petrus.
Dom. Laetare.
Station.: Dom. 3 advent.
Dom. ante Martin.

Blaercum. Patronus: S. Lambertus.
Dom. quinquag.
Station.: Fer. 2 rogat.
S. Catharina.

Best. Patronus: S. Odulphus.
Dom. Oculi.
Station.: Dom. ante Sim. et Jud.
Fer. 3ª Pentecost.

Borkel sub Westerhoven.

Casteren. Patron.: S. Willebrordus.

Diessen, Patron.: S. Willebrordus.
Dom. 2ª advent.
Station.: Dom. 2ª quadrag.

Dommelen. Patronus: S. Mar.
Station: Omnium Sanctor.
Convers. S. Pauli.

Duysel. Patronus. S. Joes. Bapt.
Cathedra S. Petri.
Station.: Feria 3 rogat. vel.
Dom. post Willebr.

Eyck: bergeyck. Patr.: S Petrus.
Cathedra Petri.
Station.: Feria 4 rogat.
Dom. post Omn. S.S.

Endoven. Patrona: S. Catharina.
Dom. quadrag.
Station.: Dom. rogat.
S. Catharina.

Esch. Patronus: S. Willebrordus.
Dom. ante pentec.
Station.: Dom. passionis.
Dom. Trinitat.

Gestel. Patronus: S. Martinus.
Concept. B. Virg.
Station.: Fer. 4ª Rogat.

Hapert. Patronus: S. Severinus.
Fer. 4 rogat.
Station.: Dom. post Omn. S.S.
Hees. Patronus: S. Martinus.
Dom. 1ª advent.
Station.: Dom. 1ª quadrag.
Dom. Trinitatis.
Hulsel. Patronus: S. Clemens.
Station.: Ascensionis Dni.
S. Andreae.
Knechtsel. Patronus: S. Monulphus.
Simon et Jud.
Station.: Dom. post Epiph.
Fer. 4 pentec.
Leendt. Patronus: S. Petrus.
Dom. 1ª advent.
Station.: Dom. 1ª quadrag.
Dom. Trinit.
Loemel. Patronus: S. Petrus.
S. Crucis.
Station.: Ascens. Dni.
Animarum.
Loon. Patronus: S. Pancratius.
Station.:
Lind. Patronus:
Station.: Dom 1ª quadrag.
Dedicationis.
Meervelthoven. Patrona: S. Martha.
Station.:
Mierd super. Patronus: S. Joes Ev.
Purificat. B. Virg.
Station.: Ascens. Dni.
Martini.
Mierd infra. Patronus: S. Stephanus.
Station.:
Nycestel. Patronus:
Station.: S. Brigidae.
Orschot. Patronus: S. Petrus.
Dom. Oculi.
Station.: Dom. ante Sim. et Jud.
Fer. 3ª Pentec.
Oers. Patronus S. Joes Evang.
Fer. 4 pentec.
Station.: Dom. p. Sim et Jud.
Dom. 5 p. Trin.
Rythoven. Patron.: S. Willebrordus.
Station.: Conversio Pauli.
Fer. 4 rogat.
Reusel. Patrona: S. Martha.
Station.: Ascens. Dni.
Circa fest. S. Mart.
Stercksel . . . .
Station.:
Steensel. Patrona.: S. Lucia.
Station.: Fer. 3 rogat.
Straetum. S. Georgius.
Station:
Strijp. Patronus: S. Trudo.
Dom. quinquag.
Station.: Fer. 2ª rogat.
S. Severini.
Velthoven. Patrona: S. Cecilia.
Station.:
Vessem. Patronus: S. Lambertus.
Station.: Fer. 4 pentec.
Praes. B. Virg.
Waelre. Patronus.: S. Willebrordus.
Station.:
Weerd. Patronus: S. Nicolaus.
Station.: Omn. S.S.
Westerhoven. Patr. S. Servatius.
Fer. 4 rogat.
Station.: Omn. S.S
Conv. Pauli.
Wintersel. Patron.: S. Willebrordus.
Station.:
Woensel. Patronus: S. Petrus.
Dom. quinquag.
Station.: Dom. rogat.
S. Catharina.
Zeelst. Patronus.: S. Willebrordus
Station.:

Ex libello conscripto anno 1564.

Terminus Pelandiae.

Aerle. Patronus:
Station.:
Asten. Patrona: B. Virgo.
Station.: Praes. B. Virg.
Baekel Patronus: S. Willebrordus.
Station.: S. Willebr.
Berlicum. Patronus:
Station.: post Lamb. ded.
Beeck. Patronus:
Station.:
Boeckel. Patrona: S. Agatha.
Station.:
Binderen. Patronus:
Station.:
Boerdonc. Patronus:
Station.:
Breugel. Patron.: S. Severinus.
Station.:
Dinter. Patronus: S. Servatius.
Station.:
Dunghen. Patron.: S. Jacobus.
Station.:
Deursen. Patronus: S. Willebrord.
Station.:
Erp. Patronus: S. Servatius.
Station.:
Gemert. Patronus: S. Willebrord.
Dom. 1a quadrag.
Station.: Ascens. Dni.
Omn. S.S.
Geldrop. Patrona: S. Aligunda.
Station.: Omn. S.S.
Gerven. Patronus: S. Clemens.
Station.: S. Crucis.
Gestel. Patronus: S. Michael.
Station.: Dom. post dedic.
Gemonden. Patronus: S. Lambertus.
Station:
Helmont. Patronus:
Station.: Animarum.
Hoydonck. Patronus:
Station.:
Liessel. Patronus:
Station.:
Lieshout. Patronus: S. Servatius.
Station.:
Lyrop. Patronus:
Station.:
Mierloo. Patr. B. Virgo et S. Lucia.
Station.:
Meyl. Patronus: S. Nicolaus.
Station.:
Nuenen. Patronus: S. Clemens.
Station.:
Neerwetten. Patronus:
Station.:
Roy. Patronus: S. Martinus.
Station.:
Rixtel. Patronus:
Station.:
Schindel. Patronus: S. Servatius.
Station.: Purificat. B. Virg.
Tongeren. Patronus: S. Martinus.
Station.:
Uden. Patronus: S. Petrus.
Station.:
Vechel. Patronus: S. Lambertus.
Station.:
Vlierden, Patronus:
Station.:
Zeelant. Patronus: S. Cornelius.
Station.:
Zeumeren. Patronus: S. Lambertus.
Station.:

Ex libello conscripto anno 1559.

Terminus Maeslandiae.

Alem. Patronus: S. Hubertus.
Station.: S. Michael.

Berchem. Patronus:
Station.:
Deemen. Patron.: S. Willebrordus.
Station.:
Dennenborgh. Patron.: S. Michael.
Station.:
Dieden. Patron.: S. Laurentius.
Station.: Dom. post Dionys.
Doeren. Patron.: S. Vincentius.
Station.: Dom. p. Nat. B. V. Dedicat.
Empel. Patronus:
Station.:
Geffen. Patron.: S. Maria Magd.
Station.: Dom. ante Lamb. ded.
Gevanden. Patronus:
Station.:
Haeren. Patronus:
Station.:
Heesch. Patronus:
Station.:
Herpen. Patronus: S. Sebastianus.
Station.: Dom. ante Dionys.
Hintem, Patronus: S. Antonius.
Station.:
Huyslingen. Patronus:
Station.:
Kessel. Patronus: S. Lambertus.
Station.:
Litt. Patronus: S. Lambertus.
Station.: Dom. post (?)
Littoyen. Patronus: S. Remigius.
Station.:
Loon. Patronus:
Station.: Dom. post Dionys.
Macheren. Patronus: S. Petrus.
Station.:
Maeren. Patronus: S. Lambertus.
Station.: Dom. p. Magd.
Megen. Patronus:
Station.:
Neerlangel. Patronus:
Station.:
Nistelroy. Patronus:
Station.:
Nuijlant. Patronus: S. Joes Bapt.
Station.: Dom. p. Bavonis.
Oeyen. Patronus: S. Servatius.
Station.: Dom. ante N. B. V. Dedicat.
Orten. Patronus:
Station.:
Oss. Patronus:
Station.:
Ravestijn. Patrona: S. Lucia.
Station.:
Reeck. Patronus:
Station.:
Rosmaelen. Patronus: S. Lambertus.
Station.: Dom p. S. Bav.
Scaijck. Patronus:
Station.:
Teelen. Patronus:
Station.:
Vorp (?). Patronus:
Station.: Dom 1ª quad.
Vorstenbosch. Patronus:
Station.:

Ex libello conscripto anno 1560.

Terminus Heusdanus.

Aelborgh. Patronus: S. Petrus.
Dom. 4 adventus.
Station.: Dom. passionis.
Dom. p. Mich.
Bochoven. Patronus:
Station.:
Broeck. Patronus:
Station.:
Doeveren. Patronus: S. Willebrord.
Station.:

Drongelen. Patronus:
Station.:
Dussen. Patronus:
Station.:
Eeren(?). Patronus: S. Martinus.
Station.:
Engelen. Patronus:
Station.:
Genderen. Patronus: S. Martinus.
Station.:
Ghressen. Patronus: S. Michael.
Station.:
Heedickhuijsen. Patron.: S. Martinus.
Station.:
Heesbeen, Patronus: S.
Station.:
Herpt. Patronus: S. Trudo.
Station.:
Heusden. Patrona: S. Catharina.
Station.:
Meeuwen. Patronus:
Station.:
Neerael. Patronus:
Station.:
Opael. Patronus:
Station.:
Outheusden. Patronus: S. Joes Evang.
Station.:
Rijswijk. Patronus:
Station.:
Veen. Patronus:
Station.:
Vlijmen. Patronus: S. Joes Bapt.
Station.:
Wijck. Patronus: S. Lambertus.
Station.: Dom. p. Lamb.

Ex libello conscripto anno 1540.

Terminus Oosterwijckanus.

[1])
Purificat B. Virg.
Station. Ascension. Dni.
Omn. S. S.
Baerle. Patronus: S. Remigius.
Purificat. B. Virg.
Station.: Ascens. Dni.
Dom. ante Omn. S. S.
Chaem. Patronus: S. Antonius.
Station.:
Ensschot. Patronus: S. Joes Bapt.
Station.:
Gestel. Patronus: S. Joes Bapt.
Station.:
Gils. Patronus: S. Petrus.
Station.: Sim. et Jud.
Haeren. Patronus: S. Lambertus.
Station.:
Helvoort. Patronus: S. Nicolaus.
Station.:
Loon. Patronus:
Station.:
Osterwyck. Patronus: S. Petrus.
Station.:
Berckel Patronus:
Station.:
Poppel. Patronus:
Station.: Fer. 3 rogat.
Raevels. Patronus:
Station.:
Riel. Patronus:
Station.:
Rien. Patronus:
Station.:
Tilborgh. Patronus:
Station.:

[1]) De naam dezer plaats is door beschadiging weggevallen.

Vucht Lamb. Patronus: S. Lambertus.
Station.:
Vucht Petri. Patron.: S. Petrus.
Station.:
Cromvoirt. Patronus:
Station.:
Weeld. Patronus:
Station.:

In dorso: Series Stationum conscripta ex antiquissimis libellis.

Extractum ex antiquo libello Terminarii Bredani Conventus Buscoducensis Ord. Praed. conscripto circa annum 1520, ut ex illo constat.

Praedicarunt illi Patres ibidem:

In Alphen in festis Purificationis B. V., Ascensionis Dni et Omnium Sanctorum.

In Barl in festis Purificationis B. V. Ascensionis Dni et Dom. ante festum Omn. Sanctorum.

In Bavel ad libitum R. D. Pastoris.

In Civitate Bredana Dominica 4ª Adventus et Dom. Laetare.

In Chaem ad libitum R. D. Pastoris.

In Donghen Dominica 2ª Adventus. Dom. Passionis et Die Pentecostes.

In Etten Dominica 3 Adventus. Dom. 3ª Quadrag. et Feria 1ª Pentecostes.

In Gils in festo S.S. Apl. Simonis et Judae.

In Ginneken Dom. 4ª Adventus, Dom. Laetare et in festo S.S.ae Trinitatis.

Hagae Dom. 4ª Adventus, Dom. Laetare et in festo S.S.ae Trinitatis.

In Oosterhout Dom. 2 Adventus, Dom. Passionis et die Pentecostes.

In Rick ad libitum R. D. Pastoris.

In Rucphen Dom. 3 Adventus, Dom. 3 Quadrag. et feria 4ª Pentecostes.

In Sprindel Dom. 3 Adventus, Dom. 3 Quadrag. et feria 4ª Pentecostes.

In Sevenbergen Dominica ante Pentecosten.

In Teteringhen ad libitum R. D. Pastoris.

In dorso: De termino Bredano iterum concesso conventui buscoducensi in Mechlinia commoranti per Epūm Antverpiensem an: 1656.

Oorspronkelijk stuk, bevestigd door eene officiëele verklaring van Ambrosius Capello, bisschop van Antwerpen. P. A. O. P.

BIJLAGE XVIII.

Termijnlijst der Predikheeren in de Meierij, 18de *eeuw.*

Assistentiae faciendae in Natalitiis 1726.

1. In Tilborgh . . . . . R. P. Vereijcken.
2. In Oosterwijck . . . . . R. P. van den Sande.
3. In Ballekom . . . . . R. P. Schaep.
4. In Hesick et Dinter et in Circumcisione in Geffen . . . . . R. P. van den Heuvel.
5. In Os et circumjacentibus locis . . . . . R. P. Le Hardye.
6. In Oorschot, Best, Boxtel, Liemt . . . . R. P. Spijckers.
7. In Asten, Deursen, Lierop et prima die anni in Helmondt . . . . . R. P. Gehenneau.
8. In Schijndel . . . . . R. P. Walschaert.
9. In Nestelroy, Erp, et Vechel.
   In Nestelroy debet esse die ante vigiliam S. Thomae et in festo S. Thomae praedicare . . . . . R. P. De Spanghe.
10. In Mierlo in festo S. Thomae, in Hees in festo Nativitatis, in Leent S. Stephani, Hapert et Loon in festo Circumcisionis R. P. de Jonghe.
11. In Verckensweert in vigilia Nativitatis, in Eersel in Nativitate, in Gestel in festo S. Stephani, in S. Joannis in Aelst, Wolderen ultima et prima die in Selst . . . R. P. vanden Bogaert.
12. In Strijp, in festo Nativitatis in Woensel, Eyndhoven in festo S. Stephani, in Nunen in festo S. Joannis et Innocentium, aliis festis ubi poterit inservire in Lishout, Beeck, Aerlebeeck . . . . . R. P. Bel.
13. In festo Nativitatis Domini in Perck . . . R. O. de Bye.
14. In Sempst et Weert in eodem festo . . . R. P. de Maijer.

Assistentiae in Paschate 1727.

1. In Tilborgh . . . . . R. P. Vereijcken.
2. In Diesen Dom. Palmarum, pass. inde in Oosterwijck . . . . . R. P. vanden Heuvel.

3. In Os et circumjacentibus locis . . . . . R. P. Le Hardye.
4. In Vlijmen, in Parasceve passionem . . . R. P. Schaep.
5. In Nestelroy fer. 3 usque ad 6 inde in Vechel usque ad Dom. Paschae, post conc. in Erp R. P. de Spanghe.
6. In Oirle (?) Dom. Palmarum passionem, inde in Dungen fer. 4, fer. 5 vesperi in Gestel et fer. 6 passionem, fer. 6 vesperi in Dungen usque ad Dom. Paschatis tamdiu ut possit in secundo sacro in Paschate concionari in Gestel; in Gestel maneat usque ad Dom. in albis . . . . . R. P. Walschaert.
7. In Oorschot, Best, Boxtel, Liempt . . . . R. P. Spijckers.
8. In Vlierden, Asten, Deursen, Lierop, Helmont . . . . . R. P. Gehenneau.
9. In Nuenen Dom. Palm. pass. fer. 3 et 4 in Mierlo, fer. 5 in Nuenen, in Hees, in Leent . . . . . R. P. L. de Jonghe.
10. In Welt, Dom. Palm. pass. inde in Roy . . R. P. vanden Sande.
11. In Strijp, Son, Breugel, inde in Woensel Sabb. et Dom. Pasch. vesperi Endhoviae pro fer. 2 fer. 3 ad placitum . . . . R. P. de Vischer.
12. In Eersel, Verckensweert, Bergijck etc . . R. P. vanden Bogaert.

Assistentiae in diversis locis diversis temporibus.

In festo Omnium Sanctorum.

Ersel.
Geldorp
Scheyndel
Gemert
Tilborgh
Boxtel

In festo Pentecostes:

Vesperi circa 4 in Handel.
Similiter in Nistelroy.
Scheyndel in vigilia Pentecostes.
Tilborgh in vigilia Pentecostes.
Hees in festo Pentecostes.
Leendt in „ „

In festo Assumptionis B. V. M.:

Handel

Arlebeek
Scheyndel
Tilborgh
Zelst
Orschot

In festo Annuntiationis B. V. M.:
Limpt
Handel
Tilborgh
Zelst

In festo Purificationis B. V. M.:
Dinter
Osch
Hilvarenbeeck
Scheyndel
Tilborgh

In festo Nativitatis B. V. M.:
Boechel (?)
Handel
Hilvarenbeek
Limpt
Tilborgh
Zelst.

In festo Visitationis B. V. M.:
Arlebeeck

In festo Rosarii Dom 1ª *Octobris:*
Neerweert.

P. A. O. P.

De Meierij was in drie termijndistricten verdeeld: *Boschkant*, *Peelland*, *Maaskant*, die ieder een bepaalden termijnpater hadden.

De termijnpater van *Boschkant* had zijn vast verblijf te Woensel; wij treffen daar aan:

1715 Matthias van den Bogaert † 24 September 1745
1745. Leopoldus Teniers † 10 Mei 1755
1755. Joannes van den Bogaert uit Megen 1757
1757. Jacobus van Kerckhoff 1768

De termijnpater van *Maaskant* woonde waarschijnlijk te Gemert, vandaar *terminarius Mosanus* en *Gemertanus*.

17.. Joes Bapt. de Backer † 5 Oct. 1756
1756 Petrus van Kessel . . . . . 17..
17.. Antonius Bergmans 1784

BIJLAGE XIX.

1708, 12 *Aprilis, Erp.*

Getuigschrift der Aartspriesters van Helmond, Osch, Orthen, Hilvarenbeek en Eindhoven.

Cum justum sit et rationi consentaneum, ut requisiti veritatis testimonium proferamus, hinc ego infrascriptus declaro ac testificor R^dos^ patres dominicanos e conventu mechliniensi non obstante decreto inhibitorio celsipotentium sub notabili mulcta trium millium florenorum in contravenientes numquam substraxisse nostris ovibus suam operam et ordinariam juxta concordata assistentiam illorumque et aliorum religiosorum opera et assistentia in majoribus anni solemnitatibus carere passim non valent R^di^ D^ni^ pastores propter magnitudinem messis et fidelium pluralitatem et inopiam operariorum praesertim propter libertatem conscientiae, quam non pauci hoc saeculo nequam expostare videntur. Ita dabam in Erp 12 Aprilis 1708.

Lamb. van den Boogaert.
Archpb. Helmond, pastor in Erp,

Suprascripta infrascriptus attestor:
Th. Verhofstadt Pastor in Vechel Apbr. Ossensis.

Quod et ego Hen. Swolfs. Apbr. Ortensis.
Gisb. van den Asdonck Archpbr. Hilvarenbecanus.

Infrascriptus testor quod R. R. patres Dominicani hucusque in festis solemnioribus mihi fideliter astiterunt in excipiendis confessionibus meorum subditorum et quod illorum opera ob multitudinem parochianorum carere vix possum.

Nicol. Sichmans Archpbr. Eijndh.

P. A. O. P.

BIJLAGE XX.

Prioren van het Bossche Predikheerenklooster [1]).

Gerardus de Puteo . . . . . † 22 April 1299.
Jacobus Spijkes . . . . . † 12 April.
Jordanus, lector en senior . . . . . † 1 Mei.
Joannes de Caeno . . . . . † 13 Juni.
Joannes de Beka . . . . . † 16 Juli.
Erhardus Eelkens . . . . . † 4 Augustus.
Hermanus Wilmets, S. Th. L. . . . † 8 Augustus.
Petrus Loze . . . . . 1361.
Aegidius van Breda . . . . . 1366, 1381, 1382 † 11 Mei 1408.
Nicolaus van Mol . . . . . 1400.
Joannes van Son . . . . . 1409, 1419—1450 † 27 Aug. 1450.
Walterus van Waspyck . . . . . † 20 December. 1410.
Adam van Megen . . . . . † 15 Juni. 1412.
Andreas . . . . . † 16 Augustus. 1416.
Nicolaus van Boxtel . . . . . † 18 September. 1420.
Henricus de Colen van Aken . . . † 25 September. 1423.
Godefridus Vucht, S. Th. L. . . . † 10 September. 1426.
Joannes Erkel . . . . . † 29 Maart. 1442.
Joannes Huben . . . . . 1457 † 13 April. 1481.
Arnoldus van Turnhout S. Th. L. . 1458 † 17 November. 1459.
Nicolaus Hertsvaert . . . . . † 10 April. 1460.
Marcellis Regis . . . . . † 4 December. 1476.
Goswinus van Herenthals . . . . . 1465—1469, 1482—1483.
Laurentius van Rosendael, S. Th. L. 1463 † 20 Februari. 1474.
Petrus van Os, S. Th. L. . . . . 1468, 1469 † 13 Dec. 1494.
Mattheus van Ryckartsfort . . . 1475, 1479, 1480.
Macharius Loenman . . . . . 1477, 1478.
Mag. Antonius Wellens S. Th. D. . 1483.
Brixius Florentii . . . . . 1483—1490.
Wilhelmus de Gravia . . . . . 1490—1494 † 1525.
Henricus de Coemeterio. S. Th. Prof. 1494—1495 † 1510.

---

[1]) Deze lijst is ontleend aan het *Necrologium* en het *Chronicon Conventus Buscoducensis.*

Joannis Leonis S. Th. L. . . . . 1495—1498.
Theodericus van Oirschot . . . . . 1498—1498.
Joannes van Boxtel . . . . . 1499 † 1503.
Wilhelmus van Lith . . . . . 1503 † 1504.
Joannis de Colle. S. Th. S. . . . . 1504—1507.
Otto van Herwerden . . . . . 1507—1510, † 1560.
Joannes de Colle (2°). . . . . 1510—1514, † 1519.
Joannes van Antwerpen . . . . . 1514 † 1515.
Theodericus van Oirschot (2°) . . . . . 1515—1517.
Joannes van Baerle. S. Th. Prof. . . . . 1517—1523 † 1539.
Gerardus de Bie. S. Th. L. . . . . 1523—1529 † 1539.
Theodericus van Oirschot (3°) . . . . . 1529—1529 † 1539.
Anselmus van Ghemert. S. Th. Bacc . . . . 1529—1543 † 1552.
Augustinus van Heusden. S. Th. L. . . . . 1543—1546 † 1546 (?).
Antonius van Leendt . . . . . 1546—1583 † 1588.
Petrus van Lierop . . . . . 1583 † 1585.
Joannes Jacobs . . . . . 1585—1594.
Matthias van Lierop . . . . . 1594—1597.
Joannes Jacobs (2°) . . . . . 1597 † 1599.
Adrianus Jacobs. S. Th. L. . . . . 1599 † 1605.
Matthias van Lierop (2°) . . . . . 1605—1607.
Petrus Berzius . . . . . 1607—1610.
Matthias van Heesch. S. Th. Bacc . . . . . 1610—1613.
Petrus Deens . . . . . 1613—1616.
Petrus Berzius (2°) . . . . . 1616—1620.
Petrus Deens (2°) . . . . . 1620—1623.
Petrus Berzius (3°) . . . . . 1623—1623.
Joannes Rijderus S. Th. M. . . . . 1623—1626.
Joannes Boudanus . . . . . 1626—1628.
Guilielmus Somers . . . . . 1628—1630.

(*Boxtel* 1630—1632).

Joannes Davidts . . . . . 1630—1632 (vicarius).

(*Stratum* 1632—1637).

Petrus Jacobs . . . . . 1632—1634 (vicarius).
Reginaldus Leovardius . . . . . 1634—1637.

(*Breda* 1637; *Venlo* 1637—1638).

Petrus Jacobs (2°) . . . . . 1637—1640.

(*Gemert* 1639—1649).

Reginaldus Leovardius (2) . . . . . 1640—1643.
N. N. . . . . 1643—1646.
Joannes Davidts (2) . . . . . 1646—1649.
Reginaldus Leovardius (3°) . . . . . 1649—1652.

(*Mechelen* 1651—1796). [1])

Joannes Rijderus S. Th. M. . . . . 1652—1655.
Reginaldus Leovardius . . . . . 1655—1658 † 1661.
Hyacinthus van Asten . . . . . † 1661.
Vincentius Stayackers . . . . . 1662.
Joannes Malassijs . . . . . 1664—1665.
Henricus Hechtermans . . . . . 1665—1668.
Anselmus Stalius . . . . . 1669 (?).
Philippus Lelieboom . . . . . 1672—1673.
Amandus van der Waerden . . . . . 1674—1681 tweemaal.
Humbertus Mees . . . . . 1680 (?) driemaal.
Ambrosius van Cleef . . . . . 1684 tweemaal.
Antonius Grondoni . . . . . 1697 † 1697,
Thomas du Jardin . . . . . 1697—1700 † 1733.
Norbertus van Bilsen S. Th. D. . . . . 1704—1707, 1710—1713, 1719—1722, 1722—1723, 1727—1730, 1730.
Nicolaus van den Busdom . . . . . 1716, tweemaal.
Petrus Geenen, S. Th. Lic . . . . . 1722—1724.
Dominicus van der Graft . . . . . 1724.
Ludovicus Ceulemans . . . . . 1738.
Franciscus Vereijcken . . . . . 1742, tweemaal.
Rumuoldus de Jonghe . . . . . 1743.
Dominicus van Acker . . . . . 1751.
Hyacinthus Ghillet. . . . . 1770.
Jacobus de Haes . . . . . 1772 † 1794.
Antonius Bergmans . . . . . 1784.
Theodorus van den Aardwegh . . . . . 1787.

---

[1]) De hier volgende lijst is uit authentieke stukken opgemaakt, doch bevat vele leemten.

Predikheeren, die na de reductie der stad te 's-Hertogenbosch in bediening zijn geweest.

BEDEHUIS AAN HET HINTHAMEREIND.
(*Sint-Jacob*).

1629 Leonardus Janssen Boy † 21 Febr. . . . . 1663.
1643 (?) Matthias van Susteren † 13 Dec. . . . . 1672.
1665 . . . . . Le Hardy.
1665 Joannes Bapt. de Bruyn . . . . . .
1673 Amandus van der Waerden . . . . . 1674.
1674 Petrus van den Bossche . . . . . 1686.
1686 Joannes van Bilsen, *Deken* † 31 Dec. . . . . 1728.
1693 Dominicus van der Graft . . . . . .
1693 Lambertus van den Heuvel . . . . . .
1714 Josephus van der Vliert . . . . . .
17— Jacobus Le Hardy † 10 Oct. . . . . 1734.
17— Thomas Coersel † 21 Jan. . . . . 1740.

BEDEHUIS IN DE VUCHTERSTRAAT.
(*Sint-Cathrien.*)

1629 Dominicus Strick † 26 Mei . . . . . 1677.
Joannes van Horenbeeck † 25 Juli . . . . . 1663.
1677 Gerardus Syben † 21 Mei . . . . . 1689.
1689 Petrus van Kerckhoven . . . . . 1706.
1706 Petrus de Neve, *Deken*, † 14 Juli . . . . . 1745.
1707 Reginaldus van Lier . . . . . 1708.
1707 Caesarius van Houten . . . . . 1708.
1728 Petrus van der Vliert, *Deken* † omstreeks . . . . . 1767.

BEDEHUIS IN DE KERKSTRAAT.
(*Sint-Anna*).

1640 Anthonius Verheijden † 5 Juni . . . . . 1672.
1665 Ambrosius van Echten † 29 Jan. . . . . 1674.
Petrus Wannijn † 10 Juli . . . . . 1693.
1691 Gerardus Geenen † 25 Dec. . . . . 1716.

1717 Gerardus van Enghen † 9 Juni . . . . . 1755.
1738 Hyacinthus Spijkers † . . . . . 1770.

1629 Augustinus Leerse . . . . . 1630.
1631 Joannes Rijderus. S. Th. Mag. . . . . .
1637 Raymundus Postey . . . . . .
1637 Joannes Davidts . . . . . .
Erasmus Jamare † 12 Sept. . . . . 1689.

PERSONENREGISTER.

A.

Aa Hendr. v. d. 260.
Aardwegh Th. v. d. 258.
Abrahams 77.
Acker Dom. v. d. 258.
Adriaansz Jeger 67.
Aelberts Soph. 144, 145, 156.
Aerts Andr. 151, 158.
Aertsens H. 180.
Agyleus 50.
Aken Henr. de Colen v. 256.
Alarts J. 22.
Alarts Mechth. 22.
Alberti Egm. 230.
Alberti Joh. 230.
Aleyda van Brabant 1.
Alexander VI, 20, 221, 223, 224, 226, 229.
Alphen A. v. 151.
d'Alsace kardinaal 148, 173.
Amisius 17, 221, 224.
Andriesz Arndt 202.
Andriesz Ger. 202.
Andreae Andr. 95.
Andreas Br. 99.
Anselmus P. 10
Antwerpen Joes v. 23, 157.
Appelmans Melch. 183.
Arnoldi Adr. 20.
Asdonck Gisb. v. d. 255.
Asseldonk J. R. v. 94.
Asten Hyac. v. 173, 181, 258.
Aubremont J. d' 182.

B.

Bacherius 69.
Back Eliz. 211.
Back W. 211,
Backer J. Bapt. de 190, 254.
Baek Mechth. 210.
Baek Ger. 210.
Baerle J. v. 21, 23, 30, 31, 34, 37, 38, 39, 40, 257.
Baerlenus Zie Baerle.
Bakaert Ger. 210.
Balduini J. 95.
Barbier Jac. 16.
Bardoul 236.
Bassery 138, 142.
Batens J. 190.
Baudewijns Lamb 95, 102.
Beerez J. Jac. 13.
Beyensz Aleydis 203.
Beyensz Gosw. Henr. 203.
Beka J. de 256.
Bel Petr. 79, 185, 252.
Bennekom J. v. 189.
Bentyn 60.

Bergen Rob. v. 48, 235.
Bergmans Ant. 190, 199, 254, 258.
Berkel Rutg. v. 68.
Berlicum Henr. 14.
Berlicum J. 94, 102.
Bernaerts Gerrit Adr. 204.
Berse H. v. 20.
Bertius Petr. Zie Berzius.
Berzius Petr. 93, 118, 179, 242, 257.
Bie Ger. de 21, 32, 34, 39, 252, 257.
Bye Ger. Zie Bie.
Bye Elis. 19.
Bye Godefr. 19.
Bye Elis. de 208.
Bye Godefr. de 208.
Byest Myskenv. d. 206.
Bilsen J. v. 138, 140, 141, 142, 143, 146, 147, 148, 155, 156, 185, 259.
Bilsen Norb. v. 156, 173, 185, 186, 187, 188, 258.
Bloyman Elis. 205.
Bloyman Nic. 205.
Blom Fr. 99.
Bocholtz 195.
Bodanus J. 94, 176, 179, 242, 257.
Boeckelaer Godsschalck 202.
Boeyemer 201.
Boertmansz Ger. Henr. 207.
Bogaert J. v. d. 189, 254.
Bogaert Matth. v. d. 183, 252, 253, 254.
Bogaerde J. Weifelers v. d. 109.
Bogaerde Seb. v. d. 109.
Boy Leon. Janssen Zie Janssenboy.
Boy Nic. Janssen Zie Janssenboy.
Boy Dom. Janssen Zie Janssenboy.
Boillot 218.
Bonsich Marg. 211.
Boogaert Fr. Lambertsz v. d. 204, 255.
Boonen Jac. 114, 171.
Boschman Vinc. 183.
Bossche Petr. Jos. v. d. 137, 173, 259.
Boucquetius J. 102, 239, 243.
Boudaen J. Zie Bodanus.
Boudanus J. Zie Bodanus.
Boullon de, kard. 184.
Bourgondië Phil. v. (hertog) 210.
Boxtel Mecht. v. 207.
Boxtel Alb. v. 207.
Boxtel Nic. v. 256.
Boxtel Joan. v. 257.
Boxtel Jan 20.
Branger Corn. 189.
Brant Marg. 205.
Brant Rud. 205.
Brant Joan. 205.
Breda Aeg. v. 256.
Breda Petr. de 242.
Breda Th. v. 8, 211.
Breda J. v. 60, 61.
Breda Dan. v. 63, 65, 66.
Brock J. 202.
Brocke Enghela 8.
Broek J. Petrusz. 7.
Broeke Engela 211.
Broeke Henr. 211.
Brouwer J. 102, 172, 189, 201, 208, 214, 234, 239, 243.
Bruyn Godefr. 210.
Bruyn J. Bapt. 258.
Bruystensz J. 206, 207.
Buren Fl. v. 28.
Busco Theod. de 63.
Busdom Nic. 258.
Buckelius J. 182, 183.

C.

Calvyn 86.
Campen Th. 95.

Capello Mar. Ambr. 102, 239, 243, 251.
Cassetta Salv. de 12, 218, 219.
Cats Col. 174.
Cecilia 2.
Ceulemans Lud. 285.
Cham Hyac. 93.
Cham Godefr. 93, 95.
Choquetius Hyac. 102, 132, 239, 243.
Cleef Ambr. v. 183, 258.
Cleef Th. Diercse v. 209.
Cnobbaert Joēs 181.
Codde P. 147.
Coemeterio Henr. de 35, 36, 256.
Coeno J. de 256.
Coersel Th. v. 149, 150, 259.
Colen Godefr. 95.
Colle J. de 22, 36, 37, 257.
Confluentia Walt. de 9.
Coninex Paul. Thomasz 201.
Coninex Peter 201.
Coofs Reg. 114.
Cornelii J. 94
Cort Gysb. de 162.
Cortenbach Alex. v. 109, 110.
Craendonck J. v. 208.
Craendonck Lud. v. 208.
Cruce J. de 94.
Cuyk J. v. 163.
Cuyst J. 9.

D.

Dalem J. Jansz. v. 208.
Dalem Elsbeen v. 208.
Davidts Joh. 94, 97, 98, 101, 111, 113, 114, 126, 130, 179, 257, 258, 260.
Deens Petr. 83, 257.
Delft Jud. v. 64.
Denys J. B. 144, 145.
Deventer Henr. Herm. de 19.
Dicbier Herbrech 232.
Dicbier Joes 8, 232.
Diest Corn. v. 56.
Dobbeleyns Reyn. 94, 102, 107, 181.
Dommelen J. Woutersz v. 221.
Dommelen Arndt. v. 201.
Dommelen Goyart Jansz. v. 201.
Dompselaer Henr. 95, 180.
Donckanus Guil. 242.
Doncquers 150.
Dunwalt Henr. v. 137.
Duren Aug. v. 184, 199.

E.

Echt Henr. v. 109, 203.
Echten Ambr. v. 160, 259.
Eckmunda Nic. de 235.
Eekeren v. 142.
Eelkens Erh. 256.
Eersel Corn. Aerts. v. 211.
Egmond Fl. v. 32.
Egmond Georg. v. 47.
Egmond Nic. v. 48, 235.
Eyck Henr. v. 204.
Eyck J. v. 206.
Eymberts Petr. 68.
Eynalte Tob. v. 201.
Eynde Arnt. v. d. 207.
Eynde Godefr. v. d. 207.
Eystrick Nic. 9.
Elisabeth 229, 30.
Elsen Ant. v. d. 94, 102, 126.
Elssen Anth. v. d. Zie Elsen.
Emens Boudew. 206.
Emens Aleyd. 206.
Enckevoirt W. v. 233.
Engelen Adr. v. 150.
Engelant Gov. v. 75.
Enghen Ger. v. 161, 269.

Erkel v. 139.
Erkel J. 256.
Erpe J. v. 205.
Erpe Arn. v. 205.
Es Andr. Woutersz van 232.
Esch Wolt. de 209.
Esch M. de 209.
Espen v. 139.
Everardt 206.
Everzwijn 50.

F.

Fabri Hier. 108.
Febronius C. A. 142.
Ferdinand Kard. Inf. 105.
Festus 86.
Florentii Zie Florisz.
Florisz, Brixius 12, 13, 217, 219, 256.

G.

Gans 100.
Gasseldonck Heylw. 8.
Geenen Ger. 160, 259.
Geenen Petr. 184, 258.
Gehenneau 252, 53.
Gelder Karel (hertog v.) 32.
Geldropius Th. 93, 102.
Geldrop Rutg. v. 203.
Gemert J. v. 23.
Georgie Zie Georgius.
Georgius Nic. 93, 180, 242.
Gerardi J. 95.
Gerwen Mar. v. 203.
Gerwen Egid. v. 5, 213, 215.
Gessel Gyselb. 17, 221, 224.
Gewande Aelb. Ariaen. Albertsz. v. 209.
Gheel J. v. 16.
Ghemert Ans. v. 42, 43, 47, 257.
Gherritsz Heylw. 212.
Gherritsz Nic, 212.
Ghevarts Luitg. 205.
Ghevarts J. 205.
Ghillet Hyac. 258.
Ghislieri Kard. 47.
Gilis L. 174.
Gysbrechts Agn. 209.
Gillis H. 127.
Goch Arn. v. 16.
Godefridus v. Woensel 57.
Godefridi Theod. 14.
Goyarts Jac. 229.
Gorcum Ger. 23.
Gouban 177.
Govaerts 143, 145, 161.
's Graets Ant. 94.
Graft Dom. v, d, 258, 259.
Grave W. v. 17, 18, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 256.
Grave Rutg. v. 13.
Griensven 98.
Grobbendonck 77, 83, 87, 91, 105.
Grolle Jacops v. 233.
Grondoni Ant. 258.
Gruythuyze L. v. d. 10.

H.

Haen W. de 208.
Haen J. de 208.
Haes Jac. de 258, 190.
Haes R. de 75.
Haestert Paul 208.
Haestrecht D. v. 208.
Haestrecht Cath. v. 208.
Haften Conr. 94.
Hanse Jac. Jos. 190.
Hardy Le Matth. 258.
Hardy Jac. Le 259.

Hardye Jac. Le 149, 252, 253.
Hatart Ger. v.
Haza Hadew. 20.
Hazelenberch Jenneken v. 209.
Hazelenberch Ger. v. 209.
Hechtermans Henr. 258.
Heede v. d. 114, 172.
Heesch Matth. v. 83, 257.
Hees Arn. 14.
Hees Aleydis v. 209.
Hees Hubr. Rod. v. 209.
Heyden Anth. v. d. Zie Verheyden.
Heyst Cath. v. 208.
Heyst Godefr. v. 208.
Heylwich 233.
Heynsius Aeg. 68.
Hellinx Th. 185.
Hendriks J. 110, 127.
Hendrik III (hertog) 1.
Hendrik Fr. 88, 91, 93, 106, 115.
Henrica 229, 230.
Henrixz J. Bever 210.
Henric 208.
Henrici J. 95.
Herenthals Gosw. v. 256.
Herpen Rud. v. 204.
Hertsvaert Nic. 256.
Herwerden Otto v. 257.
Herpen Ger. v. 41, 42.
Herssel D. v. 17, 221, 224.
Herselius J. 83.
Heusden J. de 20.
Heusden Aug. v. 41, 257.
Heuvel Lamb. v. d. 184, 190, 259.
Heuvel J. Petersz. v. d. 211.
Heuvel J. v d. 34, 252.
Hezeacker Goz. v. d. 202.
Hezeacker Lambertsz v. d. 204.
Heze G. v. 2.
Hilvarenbeek (J. Borchmans v.) 16, 222, 225.
Hoensbroeck 111.
Hoerne J. de 222, 225, 226.
Hoevel H. v. d. 209.
Hohenlohe 70, 77, 80.
Hongarye Maria v. 29.
Hontius H. 94, 102, 126.
Hoorne J. v. 221.
Horenbeeck J. v. 94, 154, 259.
Horenbeeck V. v. 94.
Horn W. v. 86.
Horne J. v. 18, 20.
Hosden Ph. 68.
Houbraken Jud. 132, 139.
Houten Caes. v. 157, 259.
Huben J. 256.

J.

Jacobs J. 75, 257.
Jacobi Peter 94.
Jacobi Jac. 95.
Jacobs Petr. 257.
Jacobi Antonius 204.
Jamare Erasmus 160.
Jan (Hertog v. Brabant) 2.
Jan de Stoute hertog 7.
Jansenboy Cornel. 94, 131.
Jansenboy Ambr. 95, 126.
Janssenboy Leon. 94, 114, 130, 131, 132, 135, 152, 181, 258.
Janssenboy Nic. 131.
Janssenboy Dom. 131.
Jansen P. 144.
Janssenius Ambr. 102.
Jansz. Gijsselbert, Gijsselen 204.
Jansz. Marg. 209.
Jansz. Matth. 209.
Jansz. Aert. 207.
Jardin Thom. du 148, 258.
Impens. 192.
Joannes XXII 4.

Joannis Jac. 95.
Joannes XXIII 213, 215.
Jonghe Rum. de 108, 110, 184, 199, 252, 253, 258.
Jorissen Arent 67.
Jordanus 256.
Joseph II 177.
Isabella Aartshert. 86, 87.

K.

Karel V 29, 32, 46.
Keer Petr. de 94.
Kempen Alardus v. 209.
Kerkhoff Jan van 75, 89, 168, 254.
Kerckhoven Petr. 144, 156, 159.
Kessel van J. 141, 142, 144, 150.
Kessel van P. 190, 199, 254.
Kessel Hendrik v. 207.
Kirckpatrick 153.
Kleef Adolf v. 7.
Kleef Maria v. 7.
Knippenberg Sebast. 147.
Knoeyen Joest. 36.
Knoeyen Lisken. 36.

L.

Laer Jac. v. d. 97.
Lamberti Arn. 93.
Langhel Rein. de 215.
Laurentiiz Arn. 211.
Laurentii Adr. 43, 44, 48.
Leendt Everard v. 72, 73, 74.
Leendt Joan v. 68.
Leemputte Henr. v. d. 131.
Leendt Ant. v. 45, 46, 48, 54, 59, 62, 66, 68, 70, 71, 72, 75, 235, 257.
Leener Petr. de 199.
Leersen Aug. 94, 114, 180, 260.
Leonis Joes 257.
Lelieboom Philip. 196, 258.
Leopold Aartshert. 114, 171.
Lesteens Will. 132.
Leuven Jan v. 189.
Leeuwarden Reg. v. 75, 94, 101, 102, 103, 106, 109, 110, 126, 181, 257.
Lierop Matth. v. 257.
Lieropius Ger. 93, 102.
Lierop Petr. v. 71, 78, 82, 257.
Lieshout Nic. 81.
Lier Reg. v. 157, 184, 259.
Lit J. v. 208.
Lith W. van 257.
Litsenborch Mart. v. 151.
Litt Wilh. 20.
Lodewijk Engelb. 2.
Loemel J. v. 85.
Loenmans Henric 229.
Loenmans Aleydis 229.
Loenman Mach. 256.
Lombaerts Will. 21.
Lombaers Godefr. 68.
Lombardus Petr. 38, 39, 42.
Loze 256.
Luther 81.

M.

Macheren Machtild de 203.
Maen Cath. 109.
Maes Jac. 233.
Mayer 252.
Malassys J. 258.
Marca (Jac. a) 94, 180.
Maren Joan. v. 23, 24, 175.
Maria Theresia 176.
Markinius 115.
Martini R. 18.
Martsz. Goesw. 202.
Marts. Hadew. 202.
Mattheusz. Jac. 204.

Mattheusz. Joan 204.
Mauritii Lisab. 209.
Mauritii Simon 209.
Maurits Prins 76.
Meer Greg. v. d. 75.
Meerhem Dierck v. 207.
Meerhem Willem v. 207.
Meerssen Ger. v. 196.
Mees Humb. 183, 258.
Megen Adam v. 256.
Mey Steph. de 49.
Meyen Arn. v. d. 17, 221, 224.
Melchers Matth. 196.
Mensvoort Guil. 95.
Mervoordt Henric. 95.
Metsius Laur. 68, 71.
Metta begijn 2.
Meulemans Philipp. 189.
Meulen J. v. d. 130, 131.
Meurs Arndt. Janssen v. 203.
Michielsz. Michael 68.
Mierd Adam v. 4.
Mierlo Godefr. v. 47, 48, 63, 65, 68, 211, 235.
Myn Joann. 214.
Mil J. Jorisz. Daems v, 212.
Millinck Lamb. 233.
Moens Mart. 75.
Mol Nic. v. 256.
Molen H. v. d. 30.
Molenmakers 151.
Mommaert Joēs 180.
Monte Adr. de 83.
Monic Gertr. de 206.
Monic Matth. de 206.
Mosa Joh. de 216
Munck Nic. de 183.

N.

Neve Petr. Jos. de 156, 157, 259.
Nyhoff Nic. 75.
Nys De Zie Denys
Noir Jan Bapt. de 174.
Nunensis Jac. 93.

O.

Oesterhout Simon de 14.
Oirschot Theodericus v. 32, 34, 40, 45, 257.
Oisterwijck H. v. 61, 64, 66.
Oisterwijck Godefr. v. 93.
Olferts Barent 97.
Olms Willem 233.
Olieslagers Adr. 94, 102.
Olieslagers Lud. 94.
Oostenrijk Maxim. v. 10, 12, 13, 20, 218, 219, 220.
Oostenrijk Marg. v. 27, 38.
Ophovius P. Michael 83, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 91, 99, 102, 104, 116, 117, 179, 241.
Oranje Prins v. 70, 96, 153.
Os Ida Weyers v. 209.
Os Joh. Weyers v. 209.
Os Jac. Gerardsz. de 202.
Os Petrus de 203, 256.
Os Petrus van 13.
Os J. Rutgerusz. 203, 227.
Othinge J. v. 211.
Ottensz. Peter Dierx 203.

P.

Pacieco 143.
Pamphilius 142.
Papendrecht C. P. Hoynck. v. 174.
Paraut 174.
Parma hertog v. 84.
Pater J. 183.
Pauli Arn. 95.
Pauwels Theod. 207.

Pauwels Joan. 207.
Pauwelsz. Ida 207.
Pauwelsz. Arn. 207.
Peteghem Van 174.
Petri Werboldus 22.
Petersschem Wilh. de 18, 27, 28, 227.
Philips v. Brab. (hertog) 8, 21.
Philips II 75.
Pickart Ant. 199.
Pius V. 47.
Pluchart Car. 101, 243, 244.
Poel Ph. v. 94.
Poort J. Pijnappels 203.
Porta Gyselbertus de 205.
Postey Raym. 93.
Prins Chr. 95.
Puteo Ger. de 3, 215, 256.

Q.

Quesnel 139, 148.

R.

Raamsdonck Arn. v. 9.
Raemsdonck Joh. v. 215.
Rambicourt 87.
Ranst Fr. v. 148.
Ravesteijn Everard 130.
Regis Marc. 256.
Reyners Peter 205.
Reuchlin 37.
Rijckartsfort Matth. v. 256.
Ryderus J. 98, 113, 114, 117, 126, 172, 173, 180, 257, 258, 260.
Rijnshoven J. v. 93.
Rijsingen 94.
Rijswijk Dom 94.
Robbroeck David v. 167.
Rode Petrus de 207.
Roelants 171.
Roelofs Petrus 207.
Roelofs Jord. Jansz. 207.
Roemerswaal W. v. 2.
Roy Le 172.
Roman Fr. 174.
Rosendael Laur. v. 256.
Roosendael Nic. v. 23, 24, 175.
Rosaeus 86.
Rosmalen Henric. 196.
Rossum v. 237, 238.
Rossum P. Arn. v. 83.
Rossum Goosse v. 211.
Rossum Maarten v. 33.
Rudolphi J. 95.
Rudolphi Nic. 101, 108, 243, 245.

S.

Sande v. d. 252, 253.
Sanguessa Lud. 148.
Santfoort J. 113.
Scakke J. 75.
't Seraerts Hier. 81, 82.
Sceymaker Arn. Goessensz. v. 16.
Schaeck Fred. 231.
Schaep 252, 253.
Schilder Gerrit de 67.
Schindelius Leon. 152.
Schoonhoven Theoder. v. 43.
Schouwenburch 65.
Schuyl Pieter 98.
Schuurmans Bern. 185.
Scorhout Joanna v. 211.
Scorhout Jan 211.
Sereymaecker Wijnric 204.
Syben Ger. 154, 155, 156, 259.
Sichemans Nic. 255.
Silvius Gregor. 48, 253.
Simon vice-cureit 16, 222, 225.

Sint-Truyen Joan v. 13.
Sint-Truyen Jac. 138.
Sypenseel Cor. v. 174.
Slotius Adolf 94.
Smyers 174.
Smulders Barth. 158.
Someren v. 92, 93, 98, 100, 240, 257.
Somer zie v. Someren.
Son J. v. 6, 9, 205, 215, 256.
Sonnius Fr. 50, 51, 52, 66, 68.
Soto Petrus de 29, 46.
Spanghe De 252, 253.
Spierinck Joan. 210.
Spijkers Jac. 256.
Spijkers Hyac. 150, 161, 162, 252, 253, 260.
Spina Tielman de 215.
Spinola 106.
Spiker Marg. 8.
Sprenger Jac. 12, 217, 219.
Staeke Cath. v. d. 19.
Stayackers Vinc. 127, 182, 192, 258.
Stalius Ans. 258.
Stam Alanus 182.
Steyaart 140, 141, 143.
Steghen J. v. d. 60.
Stephanus v. Beieren (hertog) 8.
Sticker Hermann 206.
Strick Theodor. 44.
Strick Dom. 94, 114, 152, 153, 154, 155, 259.
Susteren Mathias v. 132, 135, 136, 258.
Swolfs 255.

T.

Teniers Leopold 189, 254.
Thijs Isfr. 178.
Theoderici Edmondus 216.
Thugelius 98.
Tibosch Judocus 138.
Tibosch Petrus 138, 139, 140.
Tijssen W. 233.
Tillens Ant. 212.
Tulden Cath. 211.
Turnhout J. v. 180.
Turnhout Wilh. v. 23.
Turnhout Arn. v. 256.
Trémoille 129, 153.

V.

Valckenborgh R. v. 8.
Vaucq Alb. de 94.
Vechel Dirk v. 75.
Veldhovius 194.
Veltacker Jac. 68.
Vendix Arient Gerit 202.
Vendix Hendr. 202.
Venray Th. 95.
Verasseldonc 204.
Vercamp Herm. 94, 102.
Vereycken Fr. 258.
Vereycken Hyac. 183, 252.
Verheyden Anth. 94, 102, 126, 159, 160, 259.
Verhoffstadt Thom. 146, 255.
Verstegen J. 209, 210.
Vervoort Aeg. 146.
Verwijnen Th. 94.
Visscher de 253.
Vitriaco Hector de 214.
Vlierden A. v. 204.
Vlierden Aelbr. 204.
Vliert Jos. v. d. 259.
Vliert Petr. v. d. 157, 158, 259
Voetius Ghisbertus 115, 119.
Voller Thom. 127.
Voorn 97, 98.
Vosch Nic. 199.
Vucht Godefr. 256.

W.

Waelwic Laur. de 213, 214.
Waerden Amand. v. d. 136, 137, 173, 197, 258, 259.
Walschaert 199, 252, 253.
Walscharts Pius Zie Walschaert.
Wannijn Petr. 160, 259.
Want Marg. 210.
Waspyck Walt. v. 256.
Wassenberch Ger. 127, 183, 197.
Weert J. 215.
Willens Ant. 256.
Westerloe Guil. 95.
Wetten Wilh. 80.
Wiel J. v. d. 95, 179.
Wijnants Hieron. 67.
Wijnen Alb. 182.
Wijnen Henric. 182.
Wijnterlec Cath. v. 204.
Wijnterlec Everaert v. 204.
Wilgheman Joan. 205.
Willewever Jac. v. Ghempe 203.
Windt Fr. de 183.
Woestynius 98.
Woensel Goeyen v. 57.
Wolfaert 60.
Wolfardsz. Joh. Wolf 210.
Woudt Adr. v. 189.
Wouters Th. Petr. 203.
Wouters Th. 203.

Y.

Ywynsz Berthout Aert 207.

Z.

Zoemeren Ger. v. 98.
Zoesius Nic. 83, 236.
Zon J. de Zie Son.
Zuelre Henr. 80.
Zuelre Aeg. 81.

ADDENDA.

In de jaarboeken van het provinciaal Genootschap voor geschiedk. wetenschappen in Limburg is in de 3de afl. jrg. 1896 een handschrift uitgegeven van P. Joannes Want, predikheer te 's-Hertogenbosch, behelzende het belangrijk verhaal eener pelgrimsreize naar het H. Land in 1519. Omtrent dezen kloosterling teekent het *Chronicon* aan: „R. P. Joes Want 1499 in festo „S. Joes Bapt indutus, pluribus annis hujus conventus procura„tor circa 1519 visitavit loca sacra in Palestina ex praescripto „Domicellae Catharinae van den Haeke conjugis Domini Henrici „Hermanni de Deventer, quae ei in hunc finem ultima sua vo„luntate legaverat summam 125 ducatorum; in patriam rever„sus † grandaevus 26 febr. 1558."

Als bijzondere kerkwijdingen werden in het Bossche Predikheerenklooster gevierd:

„Des maendaechs na paesschen totten predicanten in des hey„ligen Sacraments coor.

„Des sondachs daerna (na Boskermisdach) totten preeckheeren.

„Opten jaersdach ten preeckeren den naem Jhesus in die broe„derschap."

Aldus in een kerkboek uit de 16de eeuw. *N.-Brab. Almanak* blz. 212.